

УНІВЕРСАЛЬНА
БІБЛІОТЕКА

МАРТИН НЕКСО

**ПРОЛЕТАРСЬКІ
Н О В Е Л И**

ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

№ 21 УНІВЕРСАЛЬНА БІБЛІОТЕКА № 21

МАРТИН НЕКСО

ПРОЛЕТАРСЬКІ НОВЕЛИ

Переклав Д. ЗАГУЛ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ ТА З ПЕРЕДНІМ СЛОВОМ
ОЛ ДОРОШКЕВИЧА

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
У К Р А Ї Н И
1925

Трест „Київ Друк“, 8-ма друкарня,
вулиця Л. Толстого, 5.
Д.УД. Київ. 11446(7338).
406 — 5000.
1925.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Мартин Андерсен Нексо — сучасний данський письменник, уже трохи відомий у російській (своїми новелами) та українській (своїми статтями в журналі «Червоний Шлях») післяжовтневій літературі. Мартин Нексо народився року 1869 й виховався в робітничій родині. Тепер Нексо — комуніст, і ця належність до пролетарської партії не могла не вплинути як на формування теоретично-мистецьких поглядів письменника, так і на шляхи його творчого світоприймання.

В одній із своїх статтів Нексо констатує, що «надходить нова пролетарська культура замість культури старого світу», культури буржуазної. Автор не бачить ще реальних контурів цієї нової культури, але в ній, на його думку, ще сильний вплив отруєних традицій минулого. Можна тільки сказати, що шляхи мистецтва — не в напрямі фетишизування витончених мистецьких форм: «пролетаріят має встряти у цю справу, просто, ясно й загально зрозуміло — таке його єство». І друге: вірш, ця найстаріша мистецька форма, тепер мусить завмерти, а натомість постане проза, не пишна проза. Ця новітня проза, сахаючися «еквілібристичних кунштюків на естетичний смак», мусить бути абсолютно конкретна, мусить надавати дивовижного блиску буденним явищам. Класова приналежність письменника, певна річ, виразно вказує, де треба шукати авторові цих буденних явищ — серед

розпусного життя буржуазії, чи в праці й трудовому побуді робітника.

В своїх новелах, що оце подаємо до уваги українському читачеві, Нексо тільки почасти здійснив ці свої теоретичні положення. В новелах цих перед нами повстає здебільшого не індустріальний робітник, озброєний хоча-б мінімумом класової свідомости, а найчастіше робітник-кустар, що економічно мотається між існуванням дрібного власника-селянина та поневірянням люмпенських елементів. З цього погляду дуже знаменна еволюція героя його новели «Лотерійний швед». Безперечно, швед—робітник, але він працює в такій галузі промисловости («лупає камінь» у каменоломні), яка мало відриває його від інтересів звичайного селянського господарства. Звідси—його потяг до збагачення, до цілковитого матеріяльного добробуту. Руїна його рожевих надій призводить шведа до болючого процесу економічного виснаження, а цей процес з нетривкої натури шведа ліпить п'яницю, родинного деспота, босяка, ліпить люмпен-пролетарську вдачу, здібну лише на стихійні вибухи протесту (як у новелі «Жіноча революція»). А робітник Людвіг («Каліф на годину») при першій нагоді покинув своє кустарництво та перекинувся до типового буржуазного розкошування, перейнявшись навіть усією отрутою буржуазної морали.

Але капіталізм поволі розвивається навіть у Данії чи в Іспанії, і кустар економічно гине. Таке почуває на собі дон-Рафаель (як це оповідання своїм сюжетом нагадує Франсову новелу «Кренсбіль»!), і проти цього-ж лиха капіталізму інтуїтивно протестують жінки, вмираючи з голоду серед розкішних ланів Андалузії...

Але рідко хто-небудь протестує в Нексо: здебільшого його герої покійно вмирають, як сеньйора Конча, і їхнього обурення проти несправедливої долі вистачить хіба на те, щоб передчасно покінчити всі розрахунки з цим світом експлоатації та шахрайства, як це зробив «лотерійний швед». Навіть в одній із кращих і витриманіших новел—«Виплата» робітник-соціяліст покійно приймає знущання капіталіста, мовчки мириться з ганебним визиском, почувачи себе ще в цілковитій владі капіталу. Ось чому настрій, що збуджують ці новели в читача, навряд чи можна назвати революційним; швидче це колишня гуманність що-до «покривдженого брата», пригаманна, як ми добре знаємо, і дворянській, і буржуазній літературі.

Колись критика поясняла де-яку статистику в скандинавській літературі суворою природою Скандинавії, флегматизмом її урівноважених мешканців. Але чи не лежить корінь цього в незначному розвитку її промисловости, в перевазі її фермерських елементів? Патріярхальний характер господарства країни раз-у-раз прищеплює масам пасивний світогляд, повний ще релігійного фаталізму. Отже зрозуміло, чому цей релігійний фаталізм часто заміняє й героям Нексо ті пуп'янки обурення, активности, що ми їх раз-у-раз звикли шукати в сучасного письменника. Тому, мабуть, іспанці в новелах Нексо куди більше нагадують покійних флегматиків півночі, аніж палких і нервових південців (такі палкі південці виступають, напр., в багатьох новелах глибокого знавця іспанського побуту, відомого письменника Бласко Ібаньеса).

Нексо з де-яким призи́рством ставиться до

проблем форми твору. Він прикладає до мистецтва такий закон: «що кращий зміст, то простіша форма». Це так, і ми знаємо, що найгеніяльніші твори раз-у-раз визначаються проступністю своєї форми. Але творити «просту» форму не так просто, як де-хто думає, і в проступності форми полягає між іншим і геніяльність найвидатніших творів. Цього ніби-то не дооцінює Нексо, і тому, мабуть, в його новелах панує форма старої психологічної новели, позбавленої навіть гнучкої Мопасанової інтриги та прудкої динаміки в сюжеті. Звідси—композиційна в'ялість новели, що инколи робить її дсвгою й нудною («Навернення», «Лотерійний швед»). Звідси-ж—відсутність почуття мистецької міри: автор то дає художню силуетку, епізод, момент,—і це в його виходить краще («Виплата»), то працює за читача, занадто деталізуючи сюжет і по-міщанському його округляючи («Бігум-Дерев'янка», «Дві жінки»).

Але де який «недольот» мистецького оброблення новел все-ж-таки не позбавляють їх інтересу для нас, і тим більше, що Нексо творить цікаву паралель до багатьох сучасних українських письменників типу Підмогильного, Коцюби, тощо. Але є й величезна принципіальна одміна. У Нексо (новела «Зустріч») робітник, зустрічаючись із капіталом, відчуваючи капіталістичні клещі, «тупо дивиться вперед, з розпачем у очах». У Нексо капітал панує, безконтрольно верховодить з свого «великого розкішного автомобілю найновішої системи». У нас капітал лежить переможений, долі. Ось чому в нашому письменстві зникають присмеркові тони данських новел.

Ол. Дорошкевич.

Х Л І Б А.

По інших місцевостях давно вже настав ясний день, але в Гренаді¹ сонце підводиться пізно, бо гори заступають йому дорогу. Нарешті воно визирає з-за льодівців Сієри-Невади², і «Ля Гренадіна» прокидається, потягується і злізає з високого ліжка на стільчик, а з нього на підлогу, де знову завиває свої кучері і свіжим борошном обсипає собі обличчя. А ще раніше, ніж місто зможе ще собі з'ясувати, який підсумок дало життя впродовж закінченого дня, тіні знову насуваються зовсім близько!

В той час, як панії, потягуючись, та розпатлані служниці пленталися на базар, щоб закупити на весь день, селяни зі своїми ослами були вже тут і наділяли продавців плодами Веги³ і м'ясом. Окрім цього, з раннім поїздом

¹ *Гренада*—місто серед садків з гарним палацом Альгамдрою у стін Сієра-Невади. Палац збудовано маврами, що довгий час панували на Піренейському півострові.

² *Сієра-Невада*—гірський хребет, що лежить на південь від Андалузії на Піренейському півострові

³ *Вега*--оазис в Андалузських горах, що дивує своєю чудовою рослинністю.

із Малаги¹ і прибували каракатиці, маленькі акули, раки, відомі більше під назвою креветок, камбали й устриць, та інші «плоди моря»— всі під назвою риби. В яку крамничку не зазірнуло-б ранкове сонце, його проміння падало на блискучу луску й пердамутрові скойки, на гори жовтих і зелених динь, криваво-червоних томатів, гранатів і стручків іспанського перцю, на жовті помаранчі та бліді цитрини... І на виноград! Прозорий, мов алябастер, або темний і блискучий, неначе голий негр.

Була середина січня, ніччю підморожувало і люди страждали від холоду.

Продавці були чогось сердиті, а гурток покупців вештався тупо по базару і розпитував, що нового. Сонце ще не пройняло їх мізок і кісті. Самітна сеньйорита, в своїй мантильці з мережевом, поквапно проходила через велику базарну площу в супроводі сторожкої матери чи няньки, що ступала за нею крок-у-крок. Бідні жінки стояли на коліях кінець вулиці і підживляли вогонь у жаровнях.

Але сонце підіймалося чим-раз вище, і небавом метушня на базарі почала постійно зростати; голссні покрики пронизували повітря—життя знову вступало в свої права. Продавці верещали,

¹ *Малага*—місто в Іспанії з чудовими виноградниками, де виробляється дуже гарне вино.

а покупці вторували їм, штовхались і товпилися, кричали щось одне одному через голови інших і не отримували ніякої відповіді.

Дві жінки зустрілися в людській повені і по-андалюзькому поцілувалися.

— Ісус-Марія!—крикнув рибак,—чи не зірву й я хоч один поцілунок?

— Авже-ж, коли ти тільки зможеш нам сказати, якого віку твої риби,—знайшла що відповідати йому одна із жінок.

— Карамба! Напевне не такі старі, як ти, плюгава бабо!

— Геть до біса!

— Геть до біса, нахабо, і звели поховати свою рибу коштом опіки над бідними! Вона вже смердить!—сердито крикнула жінка.

Крізь натовп протиснулося кілька босоногих хлоп'ят.

— Двацять цибулинок за півшага!—кричали вони.

— Три цитрини за цілий!—вставила стара перекупка овочів.

Сонце і блакитне небо—безмежна кількість свіжих, соковитих, барвистих овочів—і метушня в лахміття загорнутих людей, що цілий день товпляться то тут, то там, гризуться, мов голодні собаки, щоб заробити хоч стільки, щоб стало на шматочок хліба! Нещасні прихильники життя!

Вони чіпляються за нього, а воно обертається до них спиною, мов кокетлива дівчина; вони ганяють за ним—а воно зникає. Вони не для того тут, оці нуждарі, щоб купувати; вони прийшли подивитися, чи не перепаде і їм що-небудь. І вони знову приходять, що-дня, сині од холоду, сухі од голоду, але все-ж із тим самим виразом надії в поглядах. Та надія обдурює їх.

Біля входу на базарну площу стоїть жебрак і всім проходом простягає пару мізерних цитрин. Він сіпає гарно зодягнуту даму за одіж:

— Ах, купіть у мене ці цитрини, будь ласка, будь ваша ласка!—схлипує він,—тоді я зможу купити собі хліба. Я такий голодний.

— Як ви смієте сіпати мене за одіж?—кричить дама,—я куплю те, чого мені треба.

Зараз біля продавців каракатиць, на кінці рибного ряду, стояв чоловік з двома великими кошами, повними хліба. Кілька хлібин він поклав принадливо на дошку і зробив задоволене обличчя. Час од часу, з короткими перервами, він схоплював два буханки, скакав з ними в тиск юрби і, потрясаючи хлібом високо на повітрі, наче переможним прапором, вигукував:

— Хліб, хліб! Два маленькі шаги за велику буханку! Хто купує хліб? Хто...

— ... купує стрічки?—перервав його продавець стрічок з кінця вулиці,—п'ятнацять лік-

тів стрічки за дрібничку. Ей, молодиці,—звернувся він до двох немолодих уже мамунь,—в'яжіть ваших коханців цією вогненно-червоною стрічкою! Стрічка—хороша річ.

— Хліб іще кращий, хліб благодать для бідних! Два маленьких шаги за велику буханку!

В людському натовпі поміж будками пройшла жінка, щільно повз хлібного торговця. Він махнув їй хлібинами й гукнув:

— Альо, сеньйора Беппа!

Вона обернулась до нього.

— В тебе сьогодні таке задоволене обличчя, дон-Рафаель,—промовила вона,—чи не виграв ти часом на лотереї?

— Так! Майже виграв!

При цьому показав він, осяяний щастям, на кошик із хлібом.

— Я не гадала тебе тут зустрінути,—продовжувала жінка,—а як твоя дружина? Твої діти? В них все гаразд?

— Якщо я оце тут продам, то їм буде ще краще,—відповів він і ще раз показав на кошик.

Сеньйора Беппа перехрестилась, і продавець хліба так само. Вони думали про одне і те-ж, але видно було, що вона не знає турботи. Це була повнотіла добродушна жінка, а він, навпаки, худий як тріска. В цю мить, одначе, її захоплювали інші почування, настільки ж сильні, та-

кого-ж самого походження і настільки-ж людські, як і співчуття; він повинен був пояснити їй справу докладніше.

— Я продаю хліб не з пекарні,—сказав він,—це мій хліб, хоч до де-якої міри.

— За допомогою ломбарду?—вставила з запитанням сеньйора Беппа.

Він кивнув.

— Не так то воно й легко було, доки діпнулись ми до цього,—відповів він,—але зараз найгірше вже за нами. Сьогодні мені поведеться,—закінчив він з довірливою посмішкою.

— Так богові угсдно,—відповіла Беппа. Але при цьому не подумала нічого. Це був тільки звичайний щоденний вираз. Вона взяла дві хлібинки й заплатила йому.

— Ви жінки, як бачу, гарні створіння; що до мене, то я кращих і не знаю,—лукаво промовив він, вкидаючи одночасно гроші в чорний глечик.

— Немає, крім вас, чоловіків! — вигукнула Беппа з усміхом.—Зоставайся з богом,—додала вона слідком і пішла далі.

— З богом!—відповів він, виступив після цього знову на вулицю, підкинув хлібинками високо в повітря, щоби всі люди могли їх бачити, і крикнув:

— Хліб! Хліб! Блаженство для бідних! Два маленьких шаги за велику буханку!

Тут прийшла його жінка з глиняним горщиком, принесла для нього обід.

Вона дала йому цинкову ложку й він присів на край кошика, взяв горщик між коліна й почав їсти риж та іспанський перець, зварені вкупі. Жінка його тим часом сіла собі перед ним на карачки. А він витягнув із-за пояса ножа, схопив одну буханку і поглянув на неї з запитанням. Вона хитнула головою. Тоді він розкраяв хлібчик на-двоє й дав половинку їй.

— Ні крихточки не пахне отрубамі,—сказала вона.

— Ні, він солодкий,—відповів він,—мені здається, тепер нам поведеться добре.

— Дай-то, боже!—зідхнула жінка,—часи тепер негарні.

— Не такі то вже й погані, коли хто знає, чого хоче,—відповів продавець хліба,—тепер ми вже пройшли через гірше.

— А таки як воно приємно, коли їси свій власний хліб! Ти цього не скажеш?—спитала вона через де-який час.

— Розуміється,—та ще коли ти сам і спік його. Коли те, що доставляє хліб, стає хлібом,—додав він з відтінком сміливої філософії.

Після цього він закінчив свій обід.

— Спасибі за хліб, за сіль,—сказав він жінці і витер ніж голою рукою.

І знову зник у натовпі людей і кричав своє: «Хліб, хліб» голосніш, ніж раніше.

Враз до нього і його жінки підійшли два базарні доглядачі. Один з них витягнув із кишені вагу.

— Ваші хлібчики мають установлену вагу?— спитав він.

Продавець хліба зараз-же дав наглядачеві місце; той недбайливо кинув на вагу одну хлібину. Але одразу здивувався, похмуро поглянув на чоловіка і його жінку, а потім ще раз зважив хлібину з утомною ретельністю. В хлібині не доставало шестидесяти грамів. Він зважував далі буханку за буханкою, з посмішкою, що не обіцяла нічого гарного. А продавець хліба спочатку устримив на нього непорозумілий погляд, а далі наче закам'янів од жаху.

Всі буханки були занадто легкі.

— Скільки буханок ви продали?— запитав доглядач таким голосом, що жінка на його вибухла плачем.

Тремтучими руками продавець хліба подав наглядачеві глечик із грошима. Той перелічив, скільки в глечичку було, і засунув гроші собі в кишеню. Продані буханки, розуміється, вже не повернеш, але що до решти хліба, то справа повинна була піти своїм порядком. Він гукнув на погончика і звелів йому навантажити кошики з хлібом на осла.

Продавець хліба стояв при цьому без голосу, без слова, і не пробував навіть змагатися. Він не ворухнув ні одною часткою тіла. Перегнутий далеко вперед, дивився він тепер услід за наглядачем. Очі йому померкли. Він виглядав так, наче одночасно з тим, як зник його дорогоцінний хліб, душа пскинула його тіло.

— Ісус-Марія!—закричали всі навколо нього і перехрестились:—господь навістив його і за кару позбавив його розуму. Спам'ятайся, дон-Рафаель!

При цьому вони схопили його за руки і сіпнули. Він, одначе, цього не відчував, втопивши в далечинь свої безумні очі.

Раптом почув він жінчин лемент і поступово очунав. Тепер він почав плакати так само тихо і схлипуючи, як і вона.

Це згучало, наче жалібна пісня, що її ніхто не слухав, бо всім вона вже була добре відома—жалібна пісня голоду, злиднів, розбитих надій. Милосердне небо, це була стара історія: для пари міцних рук не було пристосування,—особливо зимою, і ось він жебракував, і діти його жебракували, а жінка, розуміється, так само. І ніхто проти цього нічого не мав—їм просто не подавали. Та-ж таких людей аж занадто багато.

До цього часу нуждарі голодували, і це проробляло з ними разом багато інших, доки нарешті

загибали. Але цих двоє не хотіли байдуже ждати повільного наближення смерті, і їм на поратунків прийшла щаслива думка.

Останнє, що ще в них було залишилося, вони однесли до ломбарду і на одержані гроші купили міру борошна. Цілих двадцять п'ять фунтів купили вони. А з поламаних цеглинок склали маленьку піч, котру опалювали дровами, що їх викинула річка на беріг.

Та вони забули, що тісто підчас випічки тратить на вазі, можливо, що вони й хотіли про це забути— а тепер появилось начальство й одняло все. Тут нічого вже й не скажеш.

Продавець хліба і не здіймав з приводу цього ніякого галасу. Він тільки зі сльозами скаржився жінці на своє нещастя. А вона погоджувалася з ним, повторювала його скарги і з повного серця додавала свої. Ах, те серце було переповнене плачем!

Але раптово він закричав тақ голосно, що цей крик залунав по всьому базару. Він потрясав стиснутими кулаками в повітрі, запевняв усіх в своїй невичовності і в своєму вбожестві, давав обіцянку продавати далі хліб повної ваги, повернути збитки всім тим, кого обдурив, клявся, що підпалить город, якщо не одержить назад свого хліба... А, потім, враз, наче вражений громом, повалився на землю.

Жінка з голосним плачем кинулась до нього. Навколо них обох стовпилася юрба.

— Що сталося?—поспитав хтось із натовпу.

— О, цей чоловік хотів продавати бідним недоважений хліб, а тепер наш добрий господь трохи усовістив його,—була відповідь.

— Так йому й треба! Тьфу!—крикнула стара баба, що розносила на продаж хліб із булочної,—чого береться не за своє діло і перебиває іншим людям.

І слідком за цим вона голосно закричала на весь базар:

— Хліб! Хліб! Два маленьких шаги за велику буханку! Блаженство для бідних! Ха-ха! Хліб повної ваги!!!

ВИПЛАТА.

Вгорі на горбах у глибокому зимовому сні стоїть білий і безформний ліс, загорнутий і схований в пухнастому, білому, зимовому снігу; тільки там, де птиця відпочивала і струсила сніг, непривітно визирає оголений чорний сучок. Снігом повиті так само глибокі байраки, рівне поле і голі кручі скель. Стрункий, мов кипарис, модерев нахиляється під горою білих кристалів, а ягоди на терновому куці помалу дозрівають під захистом свого покривала.

У великій гірні, у стін горба, сніг дуже глибокий. Робітникам доводиться раніш одгребти його й вивезти, доки доберуться до скелі. З корінів сосни, що стирчать над верхнім краєм гірні, звисають льодові бурульки.

Скрізь, куди сягає зір, у хашах, на луках, де бігають молоді бігунці на лижах, на полях, аж до самого моря, на півмилі покритого пливучим льодом,—всюди сніг, сніг, сніг. А сонце дивиться й дивиться на все згори, таке привітне,

таке бліде, таке втомлене й безсиле, наче бабу-
сина посмішка.

Внизу, на побережжі, розкинулось маленьке
містечко. Своє існування воно завдячує скелям,
вікна його хаток, наче сторожкі очі, повернуті
до гірні, де працюють ті, що їх годують. Грунт
кепський, він екладається майже з одного лише
каміння. Але навіть каміння обертається в хліб
і приносить із тижня на тиждень те, що потрібно
для життя, де-коли менше, але більше—ніколи.
Та цього звичайно вистарчає.

Покрівлі маленького містечка просвічують
червоним крізь білий сніг. Червоне й біле, мож-
на-б подумати, що це демонстрація на славу
вбожества.

Сонце тепер схиляється далеко на заході і над
білою рівниною простягнулося легке рожеве
мерехтіння. З кожного димаря посьолку підій-
мається дим—синій дим—прямим стовбуром у
повітря, наче скромні вогненні жертви із водо-
рослів, дернини й кіз'яків, ласкаво прийняті
вередливими богами.

Млинці кіз'яків звиваються, водорослі трі-
щать, а суботній вогонь спалахкує, готовий
спекти і зварити те, що кормильці куплять під-
час повороту додому.

Діти, пильно очікуючи, наглядають за вог-
нем, що відбивається в їхніх великих очах і на

їхніх метких ніжках. Матері що-хвилини з турботою підходять до вікна кухні. Тепер сонце зайшло: вони повинні вже повертати, мусіли-б бути вже на шляху.

Дорогу, на всіх її закрутах; можна простежити майже до самої гірні. Одначе, де-ж пропадає та рухлива лінія, що звичайно в цей час дня вже спускається сюди? Чи не звернули вони куди-небудь з півдороги? Милосердне небо! Тількч не це!

То одна, то друга з жінок, під вагою турботи, сплескує раптово долонями, або викрикує важке прокляття, тут і там плаче голодна дитина—здалеку можна почути.

Робітники бачать, як закочується сонце, а з їхніх хатин виходить дим. Вони зібрали й одіклали на бік свої струменти; тепер вони стоять маленькими групками і ждуть господаря. Під горою стоїть панський дім, звідкіля він і повинен прийти. Чорт побери, чому не одержуєш у свій час своїх так важко запрацьованих грошей?! Тільки-б він не відіхав знову, як минулої суботи.

Нарешті, він появився разом зі своєю великою собакою. В руці в нього шкуратяний гаманець—значить сьогодні гроші є. Через доброї півгодини можна бути дома з тижневою платнею; бо-ж дорога йде згори, а з вісьмома кронами в кишені біжиш легенько.

Господар і його робітники змірили роботу, виконану за тиждень: камінь для бруку, будівельний,—для сходів. І бундючний господар лаявся з приводу купи будівельного каміння, нерівномірно розкладеного на землю—це не дає чесної міри,—сказав він. Швед Андерс прийняв цю лайку на свій рахунок, з опущеною головою: він надіявся одвернути від себе без ніякої шкоди наслідки своєї нужденної хитрости, тому що власник гірні мав-же-ж тепер право, замість чесного, правильного обміру, вирахувати на око.

Власник шахти в задумі поглянув на Андерса.

— Ну, гаразд, на цей раз буде й так. За того шага, що на нього ти можеш мене обдурити, я здається, не одразу-ж пропаду, Андерс,—каже він благодушно, одкриваючи одночасно свій гаманець.

Враз із горба залунав голос дзвіночків і маленькі санки, запряжені дужим конем, бистрою ходою під'їхали од панського дому. Жвавий юнак в хутряній шубі—син власника гірні—зіскочив і підійшов до господаря.

— Ти не хочеш разом до міста, батьку?—запитав він,—в гостиниці збирається велика партія в ломбер.

— В мене немає грошей,—відповів господар.

Син кінцем свого чобота показує на гама-

нець, але батько хитає головою й дивиться на чергу своїх робітників.

— Дурниці, старий! Робітники можуть до понеділка почекати!—кричить син,—сьогодні ввечері напевне буде що заробити. М'ясник вже трохи напідохоті, а крім того маємо цілком нового партнера—одного комерсанта. Ти-ж мушиш затерти свою поразку перед м'ясником.

Власник де-який час стоїть в нерішучості. Потім суне руку в гаманець, щоби видати першому робітникові його плату, але тут перехоплює він один із тужливо-загрожуючих поглядів, звернутих на нього, і одразу його обличчя приймає неприязний вираз.

— Ми почекаємо з виплатою до понеділка, хлопці!—каже він.

Потім сідає в санки до свого сина і під брязкіт дзвіночків їде до панського дому.

Довга низка робітників рухається дорогою, в напрямку до хатин на морському побережжі, де тепер засвітились вогні. Втомлено повзе одна зігнута фігура за одною—сумна ілюстрація до твердження, що сковзання є продовженням перерваного падіння.

Знову позад робітників чути згук швидкого наближення санок; великий собака господаря гавкаючи біжить повз них. Один за одним тупо і незграбно здіймають вони шапки—навіть ра-

ніше, ніж порівнюються санки—вони пізнають господаря по його собаці.

І один за одним повільно випростовуються, знову надягають шапки і проводять сані змученим, байдужим поглядом, в той час, як ті біжать поміж рядами сірих зігнутих спин. Тільки передній в ряду не виказує наміру зняти шапку.

— Це зачепа,—каже власник гірні до свого сина:—він належить до соціялістів, котрих так багато там внизу. Але його буде звільнено—як тільки він стане нам непотрібний.

Син схоплює батіжка, весело ляскає ним над головою робітника і збиває з нього кінцем кнута шапку, котра падає в придорожній рівчак.

БІГУМ-ДЕРЕВ'ЯНКА.

Правду сказати, з його боку це було нахабством ходити на милиці, бо на війні він ніколи не був. Але згодом люди до цього привикли і не,сердчились на його за це—так, вони навіть дали йому через те прізвище. Бігум-Дерев'янка—називали вони його, а сам він, навпаки, називав себе Фольмер.

Підчас невобранки урядник понуро запитав його, чи він з цією ногою й народився. Бігум захихотів—він знав ціну гарному жартові. Але урядник навіть не гадав жартувати і сердито запитав;

— Якого біса, чого він сміється? Не може він відповідати, чи що? ~

Тут тільки стало Бігумові ясно, що той хоче мати пояснення що-до милиці, і він розказав, як відморозив собі ногу на ловах китів і як в наслідок цього йому одрізали її.

Бігум жив зовсім самотно, далеко, в північній частині міста, на безплідній, виставленій на вітер, прибережній смузі, в маленькій хатині,

що стояла на самому краю обваленого берега. В нього була рушниця і старий човен, і, коли в морозно-ясні весняні ночі розлягалось тут мерехливе море, його човен носився поміж великими скелями мілизни. А сам він сидів згорблений на носі човна, з наготовленю рушницею, і прислухався до крику качок, доки вони не наближались на віддаль вистрілу. Або несподівано натрапляв на тюленя, що спав на одному з великих каменів, і втикав у нього свій гарпун.

Глибокої зими, коли море, наскільки сягало око, заковував лід, а дикі качки літали в густому тумані туди й сюди, шукаючи відкритого простору води, Бігум пробивав у льоду велику діру й будував із криги невеличку хатку. В ній він лежав захищений і стріляв качок—не раз по три й чотири зразу.

Але з роками це життя на холоді почало на ньому позначатись; його почала мучити ломота в кістках, і він мусив залишатися вдома. Найбільш задавала йому муки ломота в тій нозі, котрої в нього вже не було, і дуже часто інші були примушені мимохіть сміятися, коли він хапався рукою за нижню частину милиці, кривив лице і скаржився, що ломота свердлить йому великий палець.

Таким чином він повернувся до чоботарського

ремества, котрим уже займався ще до того, як пішов у море. Але це зайняття було йому й раніш не до вподоби, і він працював тепер не більше, як треба було для дуже скромного існування.

В останню частину дня він писав вірші, музику і філософував.

Його сила, як поета, полягала в надмірі сентиментального почування. Він оспівував зражене кохання, жахи турецької війни і загибель барки «Альбатрос». В музиці, навпаки, він був представником життєвої бадьорости і з охотою грав до танців.

В обох оцих витворних мистецтвах мав він видатних попередників, але инакше стояла справа з філософською частиною. Тут він безумовно був своєрідний. В нього була дивовижна філософська система, заснована на його чоботарському досвіді зносин із замовцями, і він зараз же міг сказати, чи перед ним стоїть стриманий чи метушливий, марнотратник, чи скнара, варто було йому тільки поглянути на чобіт людини, що тільки-що ввійшла.

За цими зайняттями просижував він довгу зиму, і коли його шлунок бурчав, то він звертався до нього з проповіддю і жартовливо пробував одговорити його від безглузлого бажання бути постійно набитим до краю.

— Як? ти вже знову бурчиш? — питав він, — не пошкодило-би тобі подумати про те, щоб стати трошки скромнішим, дорогий мій,—так, скромнішим. Хіба ти не знаєш, що не одним м'ясом живе чоловік? Хліб теж добро, шановний мій, і будь з цього задоволений!

Як справжній оригінал, він ні крихти не звертав уваги на те, чи є в хаті чужі люди, а продовжував спокійно робити те, що робив до того; розмовляв сам з собою або зі своїм шлунком; не ховав від гаків, ані ще де-чого: так, іноді він навіть роздягався і лягав на ліжко раніше, ніж гості повиходили.

Але як тільки з-за моря прилітав перший шпачок і сідав спочивати перед вікном Бігума, він робився в'ялим, цілком в'ялим. Здавалось, що в ньому всі кістки розбухають; то мусує в тілі,—казав він. А потім сідав біля вікна, латав чоботи і здивовано дивився на море, в той час, як весна брала своє. Він бачив, як ламався і відпливав лід, бачив, як кораблі в пристані розвивали вітрила й один за одним відходили в море; сніг зникав на його очах, трава проби-валася...

І що-весни відбувалося одне й те саме: в розгарі життя Бігум шпурляв роботу далеко од себе, втікав до міста й купував собі пару штанів із блакитного твисту,—завжди з блакитного

твісту. І коли повертався додому, то одрізував шмат одної штанини—для тієї ноги, замість якої в нього була дерев'янка—зшивав в одрізаному краєчку так, що виходила маленька, легка військова шапочка, і натягав її собі на голову. Щасливий, мов дитина, одягав він потім нові штани, а старі зшивав дскупи так, що виходив мішок з двома отворами—холошами. Сюди він запаковував свої ноти, скрипічні струни, пляшку горілки і все, що вважав для себе потрібним. А потім брав оці свої сакви за холоші, закидував за спину, зав'язував холоші спереду на горлі вузлом і вирушав назустріч весні. Двері залишав він навстіж одчиненими; таким чином люди сами могли прийти і розшукати свої напівготові або й зовсім не полатані чоботи.

А тепер Бігум-Дерев'янка починав свою дооколичню мандрівку, що тривала до наступної зими й охоплювала весь острів навколо. Селяни, переорюючи землю, ступали за своїми кінями, обвивши віжки навкруг себе, і все поглядали на дорогу; як тільки побачать, що появився Бігум-Дерев'янка, і почують його скрипку, то кажуть: «Хутко вже буде літо», так само, як кажуть, побачивши лелеку.

І Бігум креслив острів вздовж і вшир, співав батракам і дівчатам своїх пісень, продавав їх

тим, хто хотів купувати, і з охотсю награвав мелодію, поки ті її не вивчать. Вони стояли навкруг нього посеред подвір'я й підспівували. Часом пісні були невторопними, а де-коли аж надто тяжкими; тоді Бігум упирався бедром на милицю, щоби його дерев'янка мала точку підпори, міцно бив по струнах, так що вони починали верещати мов голодні коти, і співав мало не вдвацятьє:

Приходь, моя мила,
Звивай свій віночок,
Ти-ж бути-б хотіла
Найкраща в таночку,
Хо-ті-ла-би, хо-ті-ла-б

Готові грошики Бігум засував до кишені, а одержані їстівні засоби просковзували через порожні холоші в сакви. Коли потім розцвітала бузина і сседці клали ікру, пісеньки Бігума-Дерев'янки лунали по всіх закутках. Це був триумфальний похід поезії, що повинен тішити кожного приятеля віршового мистецтва.

А як уже давно змовкла зозуля і жниво було зібране в скирти, Бігум починав свою другу велику мандрівку ради мистецтва перед святом жнив. Протягом місяця Бігум цілі ночі тілілі-кав на скрипці. І цей час коштував йому багато сили; Бігум сам називав його часом свого пригнічення. Але для нього було справді самолюбства провести його як слід. Тепер на бенькетах

стало звичаєм, що кожний гість по черзі підпоював Бігума; хотіли бачити, як довго зможе він витримати. Але треба багато людей, щоб Бігум починав уже щось примічати, і ніколи не був він настільки п'яним, щоби звалитися під стіл.

Перший вплив алкоголю виявлявся здебільшого в тому, що Бігум переставав одгукуватись на прізвище Бігум-Дерев'янка, і голосно запевняв усіх, що його називають співцем Фольмером. Потім іноді він враз починав грати, як божевільний, особливо коли спостерігав, що його хочуть розсердити. А серед танців він не робив ані найменшої перерви, а переходив від одного танку безпосередньо до другого, потім між скрипачем і танцюристами починалося жваве суперництво. Батраки навзаводи вистукували закаблуками по підлозі і, пролітаючи повз скрипача із своїми дамами, з криком вимагали прискорення, а Бігум прискорював темп, доки смичок починав блискавкою літати по струнах сюди й туди і музика оберталась в один безперервний, дрожачий вереск. Тоді пил і проразливі згуки перемішувалися в такий танок відьом, що барабанна перетинка звичайної людини могла-би легко через це луснути, а дівчата, напівмертві од перевтоми, котилися врешті на підлогу.

Після такого танцю батраки мусили викручувати свою одіж і піт капав на підлогу. Бігум,

навпаки, продовжував підчас перерви грати далі повільним темпом — тепер він не міг-би одразу перестати.

Иноді справа доходила до бійки, особливо, коли тут знаходилась компанія шведів. Тоді обличчя Бігума світилося таємним очікуванням. Він знав, що нічого не може подіяти, коли стоїть на ногах—тут всяка дитина могла-би його збити з копит. В протилежність до цього, мав він міцні руки; брак одної ноги розвив їх незвичайно. Сидючи він міг добре стати проти будь-якого чоловіка. Тоді він одкидав набік скрипку, продирався вперед і сідав на край своєї авансцени—широкого стола. Після цього, швидко знявши свою милицю, він з жадібним напруженням, з дерев'яною в руках, чекав, чи не наблизяться забіяки до нього на кінець залі, де він сидів; тоді, можливо, і для нього де-що перепаде.

Але листя опадало, а осінні бурі проносились над рівниною і підкидали морську піну аж до хатинки Бігума. Сам Бігум кривив обличчя й хапався рукою за кінець своєї дерев'янки. І в один прекрасний день вирушав на свою зимову квартиру.

Так ішло рік-од-року, без одміни.

Але раз... так, тут весна з його пожартувала.

Хіба-ж він не сидів біля свого вікна і не бачив її наближення, не почував її болісно у

всіх своїх сугавах? Але замість того, щоби купити собі нові твистові штани, зробити з одрізаної холоші військову шапочку, а зі старих штанів зшити сакви, він іде й передає вістунові-барабанщикові, міському поліцаєві, шлюбну об'яву. Чи не хоче він одмовитися од своєї волі й стати рабом, і, подібно до інших смертних, здирати з себе шкуру для щоденного прокорму жінки і дітей—він,—поет? Та він, мабуть, з глузду зсунувся! А барабанщик ходить у маленькому місті головною вулицею та по її перевулках і кричить людям під вікнами й дверима:

— Бум-буммелюмм!—Бум! Бум!

«Шлюбна об'ява! Самітна людська душа, що має дерев'яну ногу, шукає вірної подруги життя. Звернуть увагу не на зовнішність, а на добру вдачу. Забезпечено гарне поведження. Пропозиції класти під великий камінь біля хатини під горбком на дюнах»,

Всі жильці витягували шиї вслід за барабанщиком. Їх так вразив оцей новий спосіб шукати собі жінки, що ні одному не спало з цього привопо кепкувати.

А Бігум не вирушив у свою мандрівку.

Що-ранку в гарячковому напруженні вибігав він із хати й підіймав великий камінь, щоби побачити листа, але завжди даремне. Ах, нікого не буде! Виною, розуміється, його дерев'янка.

Спочатку Бігум не хотів згадувати в об'яві про свій ганч, але його чесність перемогла. Коли справа торкається любови, треба вести себе чесно. Хіба-ж він не був поетом, а значить і суддею одуреного кохання? Але чесним шляхом не завжди можна осягнути чогось великого. Це й зараз виявлялося.

Нарешті, якось-то ранком, під каменем появилася шматок паперу, на якому було написано ось-що:

«Я вдова з двома померлими дітьми, маю люблячу вдачу і де-що заощадила.

Твоя Ане Петерс,
у мосі матери в Бундтармені.

І Бігум зрадив так, що хутенько добув свою рушницю й вистрілив просто в повітря. Тричі вистрілив він таким чином просто в блакитне небо. Слава! Тепер прийшла нагорода за його чесність. Вона бере його! Не дивлячись на дерев'янку і таке инше, вона його бере: а до того ще: вона вже була замужем, а це напевне свідчить про її вживчивість.

Повільними, поважними кроками, по-військовому розміряно—раз-два, раз-два—брів Бігум до міста й обмірковував. Він хотів іти до кравця й замовити собі новий костюм—шлюбний костюм. Не з блакитного твисту, а зі справжнього дюфелю. Або, може, кангар ще кращий,—

він хотів поспитати в кравця. Потім—до священника і негайно замовити оповіщення. Але спочатку він повинен-же піти й одержати метричне свідоцтво вдовиці; до-речи, при цьому трошки придивитись до неї.

Коли Бігум увійшов, Ане Петерс, огрядна й ставна, сиділа за ткацьким верстатом і ткала.

— Що за жінка, ну-ну!—Бігум нишком радів, але на-зверх був над міру несміливий і зараз-же зник, як тільки трапилася можливість. На вулиці він все-таки виголосив сам до себе горду промову.

Коли наступив день першого оповіщення, Бігум пішов до церкви; він хотів упевнитися, чи справа робиться як слід. Попи охоче економлять на тексті, де тільки можуть, але на цей раз ні одного слова не вільно врізати. В день другого оповіщення він побрів до Бундтармену, щоби взяти з собою наречену: нехай і вона дістане маленьку втіху.

Теща вгостила його кавою зі свіжо-осмаленого жита, і Бігум випив дві чашки з малою дещицею горілки. Воно було смачно, навіть до біса смачно, тільки він помітив, що Ане вражаюче важко ступає одною ногою, коли вона у своїм святковім одягу входила в кімнату. На одну мить це його було спантеличило, але він зараз-же в своєму захопленню забув про все, за-

сліплений її бучністю. Вона була подібна до барки з надутими вітрилами, виглядала майже як «Альбатрос» перед тим, як затонув. Що за жінка—ну-ну!

Посвистуючи, він нагинався на здорову ногу, сходячи вниз по східцях, в той час, як Ане Петерс ступала за ним позаду. Вона не піднімала подолків одежі, хоч майже спотикалася на них. Однак, на останній східці їй довелося трохи підняти одіж, бо тут проходив рівчак для стоку болота. І тут погляд Бігума упав на одну із її ніг,—на курлапу.

Мовчки показав Бігум на неї милицею, а Ане забула знову спустити підняті подолки одягу; вона ніяково посміхалася. Бігум-же обернувся й бігцем почвалав додому в свою хатину.

Ах, вона bestія!

При всій своїй самоповазі він не переносив калік, особливо хромих. А тепер доля зіграла з ним такий жарт! Вона була курлапа, на прочуд курлапа. Вона його одурила, підвела, безсоромно ховала!

В задумі прихилився він до рогу своєї хатини, втопив погляд у просторінь, доки не впізнав у самому собі одуреного коханця з розбитим серцем. Тут в очах його проясніло; він пошкутьільгав у хатину і почав творити. З таємним задоволенням він спостеріг, що одурене ко-

хання ніколи ще не було оспіване так гарно,
так захоплююче.

Росинки, як перли сяють у чашечці рожі,
Ясні мов брилянт на рожевому ложі.
Мелетик пив воду пахучу, похожу.

Гуркемайє!

Та, п'яний трунком, радів і літав він довкола,
Кров серця його забарвила краплі у колір червоний.
Як знову ж засяяло сонце—метелик був мертвий.

Гуркемайє!

Цієї поезією все було вичерпано! Ще тоді,
як він писав цього вірша, його гнів одлітав
у повітря, вивітрювався і нарешті залишив
після себе одну тільки примирену добрість.

Курлапість, милосердне небо! По-за тим вона,
одначе, може бути прекрасною людиною. Розу-
міється, вона затаїла своєю хибу, але хіба він
не хотів зробити те саме? Як воно, мабуть, буде
приємно, коли вони щасливо подружаться, взяти
в руки її черевичок, і дослідити, що в чього
понапихувано! Якби він раніше бачив її чере-
вичок, то легко міг-би був сказати, що вона
шкутильгає. Але цього, як на лихо, ні разу
не трапилось.

І Бігум знов був радий з майбутнього часу
і марив про своє щастя.

В день шлюбу сталася пригода, через яку мало
все не провалилося. Кравців учень приніс
блакитний костюм із дюфелю, і Бігум швидко
одягнувся, щоби йти до церкви. Тут—о, горе!

він раптом забачив, що кравець укоротив не ту холошу.

Одначе у Бігума не було й найменшої охоти позбутися нареченої. Він миттю вирішив—і надягнув штани задом наперед. Гарно, розуміється, воно не було; це виглядало, наче в нього одвис живіт, а ззаду справа стояла як-найгірше. Воно було й не зовсім практично,—але нічого, буде й так!

І він пішов. Найвеселіше од цього було свідкам, ще веселіше, ніж тоді, коли швед Андерс стояв біля вівтаря, і як тільки священник його про що запитував, відповідав: «так, чорт його побори!»

І от Бігум-Дерев'янка повінчався з Ане Петерс, котру звичайно прозивали «Ане Курлапа».

Але вони не довго пожили в парі, навіть не настільки довго, щоби перетравити гарний обід, як уже розкусили одне одного. Справа, власне, в тому, що Ане привикла до доброго обіду, тимчасом як Бігум задовольнявся і скромним. Поки Ане перетравлювала обід, що ним її вгостила мати за шлюбним столом, все було гаразд. Але як тільки вона відчула потяг до нового обіду, а в коморі Бігума нічого не знайшлося, то стала вибагливою.

Бігум уважав їжу для закоханої пари чимось другорядним і пробував ужити свого старого, випробуваного універсального засобу—промови.

Але Ане не так легко дозволяла проповідувати собі розсудливість, як шлунок Бігума. Вона переривала його на півслові і домагалася попоїсти чого-небудь, а коли він удавав, ніби нічого не чує, і продовжував свою орацію, вона скаженіла. Двічі з цього приводу вони чіплялись одне одному в волосся, але щасливим випадком він обидва рази находився в сидячому положенню, а тому—перевага була не на її боці. Після другої поразки вона вже більш не пробувала мірятися з ним силами, а замість цього почала тепер вити і голосно лаятись. Бігум не відповідав ні одним словом, бо уважав це нижчим своєї гідности; він хапав скрипку і примушував струмент вити й плакати, так як вона.

Одного разу між ними була особливо гаряча сутичка. Ане плакала і виливала свій жаль гарячими докорами, а смичок Бігума плачучи креслив сюди й туди по скрипці. Це все більше й більше дратувало Ане, і нарешті вона почала голосно верещати. Але зараз же скрипка Бігума взяла ту саму високу ноту.

— З тобою ні одна людина не зживеться! Я не можу далі витримати!—закричала жінка, мов скажена.

Не пам'ятаючи себе з пересердя, вона побігла по косогір'ю до моря. Бігум зі скрипкою під пахвою пошкандибав слідком за нею. Ане брела

по піску, щоби на дні глибини покласти кінець своїм мукам; Бігум залишився на березі і підперся своєю милицею. Побережжя було широке і мілке; Ане брела й брела. Нарешті вода дійшла їй до грудей, ще два кроки і в неї не буде ніякого горя.

Але чого це Бігум так непорушно стоїть, ніби це його зовсім не торкається? Та-ж йому треба-б хоч тепер зробити спробу вратувати її. Розуміється, вдатись це-б йому не вдалось, бо, якщо тільки він до неї наблизиться, то вона зараз-же ступить далі, щоби зникнути під водою. Але хоч крихточка любови—це булс-б для неї, як ласкавий дарунок, саме тепер, коли вона прощається з життям! З таким міркуванням стояла вона і все більшз й більше мерзла в холодній воді, але Бігум не йшов. То-ж краще, коли вона вже зразу покладе кінець усьому. Вона хотіла зробити останні два кроки, але замість цього помалу обернулася і побрела назад. Тепер виявив ознаки життя Бігум; він одкинув свою скрипку і сам побрів у воду. Слава богу! Значить, він не дуже прогнівався на неї. Швидко побрела Ане йому назустріч, але він підняв милицю і вдарив її, а далі крок за кроком почав одпихати її назад, доки вода не дійшла їй до горла. Тут вона почала благати його, щоби він дарував їй злиденне життя—благала так

плаксиво, що Бігум перемінив гнів на ласку

Коли вони знову вийшли на беріг, Бігум схопив скрипку, помаширував як підчас шлюбної процесії перед свсею жінкою, заграв на скрипку марша і тут-же склав до нього текста:

Моя жінка хотіла топитись,
Топитись,
Та й прийшлося їй жити залишитись,
Лишитись.

Бродючи по воді, обоє простудились; довелося злягти в ліжку; і потім обоє вони пролежали два дні й дві ночі, спина до спини, на широкому ліжку. Внизу, на долівці, валялись дерев'янка і курлапий черевик у прекрасній злагоді й порозумінні, між тим як між подружжям лежав дух нетерпимости, неначе обабіч гострий меч. Одначе, на ранок третього дня Ане повернула трохи свою голозу, а Бігум свою, і вони одночасно усміхнулися. Ще раз і ще раз оберталися вони, оберталися й усміхалися, доки, нарешті, не сплелися в тісних подружніх обіймах.

А після того, як лід зламано, все пішло як по маслі. Кожне хотіло встати й приготувати другому чай з бузини; і хутко обоє сиділи на краю ліжка і розмовляли, в той час, як він зашнуровував їй курлапий черевик, а вона припасовувала йому дерев'янку. Ах, оці, любі, любі незначні хиби! Хоч-би раз вони ними докорили одне одному! Власне, через чих вони були

одне одному особливо дорогі, бо це власне одрізняло їх од інших людей.

Було так. наче сам дух однодумства власною своєю особою поселився в їхнім домі. Їм майже не потрібно було говорити про що-небудь, так вони зрозуміли одне одного. Ще до сніданку було куплено блакитні твистові штани, Ане обрізала одну штанину для шапочки і зшила сакви із старих штанів, а потім Бігум упакував сакви. А як сонце стояло на зеніті, подружжя пара пустилася в свою окільну мандрівку—назустріч весні. Де вони появлялися, там селяни припиняли оранку.

— Тепер настане літо,—казали вони саме так, як кажуть, коли бачать лелеку.

З того часу життя подружжя не затьмарювалось ні єдиною тінню—вони були наче створені одне для одного. Бігум грав, а Ане співала, і вони проходили островом вздовж і вшир.

А коли Бігум стомлювався, Ане брала на плечі його штани, що були йому за сакви.

Д В І Ж І Н К И.

Він був маленький і червонолиций, мав два цять літ, явився просто од рала і був всього-на-всього тільки ремісничим челядником.

Вона, навпаки, була родом з Копенгагена¹), переживала сімнацятку весну і була дочкою майстра.

Таким чином справу можна було поладнати.

На всякий раз її батько був тільки одним із молодших майстрів, сам був колись підручним і походив також із сільських. Але все це було вже давно.

А все-ж-таки! Коли справа відкрилась, то батьки вирішили, що не варто з приводу цього здіймати галасу? Та й на що-б воно здалось? Що-найбільше, справи стали-би ще гіршими, коли дівчина вже так запалилась. Краще вже зразу сказати—так!—тоді хоч можна буде трохи назирати.

¹ *København* — столиця Данії, торгове місто, морський арсенал, верфі.

Вони познайомилися в театрі—тоб-то вперше побачили одне одного. Власне, вона перша звернула на нього свій погляд, в той час як він, по своїй скромності, гадав, що це відноситься до його сусіда, а той, коли судити з його поведінки, гадав, очевидячки, те саме. Але він уважав незвичайним, що вродлива дівчина так незбен-тежено розглядає людину, їй, як видко, зовсім незнайому, і тому здивовано видивився на неї, аж доки помітив, що її погляд відноситься до нього самого; тоді він зняковів і одвернув очі.

Скоса кинутий погляд переконав його, що вона все ще за ним наглядає, і тепер, коли це торкалося його самого, він враз перестав уважати ці погляди настирливими. Приємна теплінь розлилась по його тілі; щось непереможно силувало його повернути голову і довго-довго подивитися на неї. Та тепер вона опустила очі, і так вони то підводили, то опускали свої очі поперемінно, доки, нарешті, їх погляди зустрілися в спільній усмішці.

Підчас виходу вона зупинилася на східцях і уважно дивилась в середину театру. Як тільки вона його побачила, то зараз-же вибігла на вулицю до своїх батьків і пішла з ними, не обертаючись.

Він ішов позаду, наздогнав їх і пройшов далі. Вони волочились помалу; якщо він піде,

Й далі так швидко, то хутко одійде занадто далеко наперед. І ось він став під крамницею і почав дивитися на темну вітрину. Коли тих трійко повз нього проходили—молода дівчина злегка штовхнула його ліктем—чи не було це тільки випадково? Він знову поспішив за ними. Соромився й боявся, що старі звернуть на нього увагу, але інакше не міг. Вона випустила руки батьків і всяко пустувала, спираючись на свою парасольку і шкутильгаючи, або бігла позаду, підспівуючи щось про себе. То вона була біля старих, то далеко ззаду. Вони оглядались за нею, і в ту ж мить вона була вже з ними і деякий час ішла попереду їх.

Потім знову одставала, кожний раз крихітку далі, доки він порівнявся з нею.

Він був червоний, як рак, поклонився і хотів було щось сказати, але слова загрузли йому в горлі. Тут обернулася мати й гукнула: «Margit!» Вона граціозно плигнула вперед і проспівала: «Та-ак!»

— Ви йдете надто швидко, — почув він її слова.

Вони звернули на вулицю Мікеля Брігера і зникли у брамі, а він почав проходитись повз будинок на другому боці вулиці, щоб бачити, чи не з'явиться де-небудь світло, а може й побачити її хоч куточком ока.

Не видно було ні одного освітленого вікна, але йому все-таки здавалося, що він розрізняє за віконною шибкою на другому поверсі щось таке, подібне до обличчя. Може вона одчинить вікно і кивне йому, або кине йому записку з одним — двома словами? Йому-б здалось цілком природнім, якби вона це зробила.

Нарешті він зрозумів, що біле там на версі, то кошик з квітами, і тоді вирішив іти додому. Але як тільки доходив до рогу вулиці, то знову повертався назад,—хто знає, може вона тут, може їй доводилось доти чекати, доки заснуть старі — може, може. Несміливий, русявий сільський хлопець уявляв собі різні як-найчудніші речі і проблукав більшу частину ночі в неї під вікном, то туди, то сюди.

Другого дня він знову був там, бо ж це була неділя, і йому не треба було йти на роботу. Він багато разів пройшов повз будинок і скося зиркав на нього, але нічого не було видко: та він навіть не знав, на котрому поверсі треба її шукати!

Нарешті ця історія йому набридла, і він надумавсь іти додому. Розстроений і знеохочений брів він здовж вулицею Фрідріксберг з дивним почуттям порожнечі й самоти,—цього він досі зовсім ще не переживав. Тут позад

нього раптом почувлись легкі ступіні і вона — вона сама — поспішала повз нього простоволоса, наче за якоюсь справою.

Кілька хвилин він несамовито дивився їй услід, а потім рушив за нею, і почав її здоганяти. Вона помітила, і її швидкі ступіні перейшли майже на біг. Нарешті він усе-таки її догнав; тепер вона обернулася, стала і подивилася на нього майже вороже.

— Я вчора вас бачив — промимрив він задиханий.

Вона зробила пів-звороту, буцім-то хотіла втікти.

— Я знаю також, як вас звать, — продовжував він після короткої павзи. Але більше нічого не міг сказати ні за які гроші, і тепер сам утік-би з великим задоволенням.

Тепер все-таки вона відкрила рота і сказала:

— Ви, напевне, не тутешній?

— Із чого ви це бачите?— жваво відповів він.

— У вас такі червоні лиця...

— Але-ж і в вас такі самі.

Вона нетерпляче хитнула головою.

— Тому мій батько й називає мене фрикаделькою, — відповіла вона. — Але це вас нехай не торкається; ви не маєте право так мене кликати... ні, поки ми познайомимся ближче, — додала вона повагом.

— Але-ж ми вже познайомились, неправда?

— І справді. Бувайте здорові! Мені треба додому. Мати гадає, що́ я тільки на поцві́р'я спустилась — я взяла ось оце од буфету.

З цими словами вона показала йому маленький ключик, на котрому висів шматочок дерева. Він мало-що не провалився крізь землю з ніяковости, що поставив її в таке положення, а вона, наче нічого й не сталося, тикала йому ключа, щоб він його роздивився. Після цього вони частенько зустрічалися і зробились як-найкращими приятелями.

Її родичі, настільки-ж практичні, наскільки заможні люди, хотіли, щоб їх дочка привчалася до якої-небудь праці, і ось вона поступила в модну крамницю, де вона то шила, то прислужувала покупцям. Там Карло що-вечора її очікував, проводив додому, а потім ждав поблизу, доки вона нап'ється чаю.

Після чаю їй треба було одвідати то одну товаришку, то другу, а старі сиділи вдома сами та грали в козла, тим часом, як вона гуляла з Карлом. Вони заходили в різні місця, здебільша за містом, щоб їх не впізнали, або сиділи в його маленькій комірці та гуторили про всякі дурненькі, але милі дрібниці. Язик Маггі працював найбільше а він тільки дивився на неї щирим, закоханим поглядом. Іноді вона після

цього починала враз трусити його за плечі, хапала його за чуба і кричала:

— Погуляймо в глядки!

Гра полягала в тому, хто довше витримає погляд другого, не кліпнувши очима, і вона встромляла свій погляд з такою енергією і з таким жаром, що він мусив зажмурювати очі. Або штовхала його горілиць на стару софу, падала на нього і починала лоскотати, доки він мало не задихався од сміху.

Але мало-помалу родичі починали дивитися на ці часті одвідування товаришок з недовір'ям, і раз увечері батько Маггі застав молодих на Вестербро по-під руку. Це викликало бурю з сильним дощем, одначе, буря скінчилася заручинами. На це до-речи налягав як-найпалкіше сам батько, хоч хлопець був сільський і служив всього лише підручним. Не залишалось нічого иншого, коли справа зайшла вже так далеко. Здається, ще не пізно—але... хто його знає?.. Парубок виглядав цілком пристойним, і коли-б батько мав висловити свою думку, він вирішив-би, що хлопець занадто ще дурний для підлого вчинку. Що-ж до дівчини, то тут, навпаки, можна було всьому йняти віри, бо це вже було закладено в неї в крові.

— Вона тебе наслідує, стара!—завсіди говорив він.

Це був єдине-тривкий спірний пункт у звичайно мирному домі,—звідкіля у Маггі її розбещеність.

Карло щирим серцем радів з такого повороту справи. Тільки одне його турбувало: тепер на нього дивилися трохи згорда, як на людину, що хитрощами тільки втиснулася в шляхетну сім'ю.

Але це пройшло, і згодом усім у маленькому Копенгазькому родинному колі сподобався сільський зять. Він терпляче вислухував базікання старого, не вставляючи ні одного свого словечка—чого жінка його не навчилась, не дивлячись на своє довголітнє подружжя—і взагалі, він був такий на прочуд податливий. Розуміється, пороху він не вигадав, але, господи боже мій, він-же-ж сільський! А тому—хай поспробує хтось інший так гарно прохарчувати свою жінку! Наприклад, візник Кнап! Він також із села, і ні за що не злічить, скільки це—двічі два. Але, чорт бери! Хіба не було в нього повсякчас у дорозі по сім возів і чи згубив він хоч одного?

Карло і Маггі зробилося помаленьку нерозлучними, і власне, справжніми людьми бували вони тільки тоді, коли могли залишитись сами, хоч в обох були до цього дуже різні спонукч.

В нього була поважна, неподатлива вдача; до всього нового він привикав з великою нату-

гою, але зате вже стійко і довго затримував. Мозок його перетравлював помалу й рівномірно, і в своїй новій обстанові він часто мав болісне почування остраху, що не поспіє за всіма. Через те, подібно до людей, що тугі на вухо, зробився недовірливим. Він страждав од цього з першого дня, як став до майстерні, не міг так хутко працювати як інші. Те саме бувало з ним і в стосунках до товаришів; його мозок не сипав іскрами дешевого дотепу. Поверховна добрість товаришів була йому чужою; їхні жарти він приймав занадто близько до серця. Так само не до смаку були й їхні раптові випадки; він догадувався про їхню гостроту тільки по сміху інших. Через те він повсякчас перебував у стані самооборони і де-коли вважав за злість те, що було тільки кепкуванням.

Чимало страждав він од цього недовір'я також і в стосунках до Маггі. Вона, весела дитина великого міста, сміялася з речей, котрі він приймав занадто поважно. Коли він, мовчазний і щасливий, уже надто довго тонував у її поглядах, вона перекривлялася і трусила його. Від представника іншої статі вона вимагала тої чи іншої маленької розваги, і не розуміла, чого закохані мають вирячувати одне на одного баньки, як мертві оселедці.

Як вони вдвох проходили вулицями, то ясні

погляди дам зупинялися на ньому, а скляні очі чолсвіків—на ній, бо обсе вони були молодими красивими людьми. Він ніяковів і одвертався, а вона сміливо відповідала на погляди, сяючи од щастя, і несла їх додому як здобич; або штовхала його в бік, щоб він помітив погляди інших і радів з її успіхів. Та в той час, як вона пишалася вражінням, яке він робив на жінок, і в наслідок цього ще більше його кохала, він залишався тихим і замкнутим.

Инколи вона забавлялася тим, що підчас прохідки з ним по вулицях залишала між ним і собою де-яку віддаль. Коли-ж потім який-небудь панок починав приставати до неї, вона вдавала, що підохочує його, доки він ставав сміливішим. Тоді вона раптом підбігала до нареченого, схоплювала його під руку і казала; — Карле, оцей пан хоче познайомитися з тобою!

І голосно реготала, як той утікав.

Але Карло це не забавляло. Він не розумів тієї молодечої розбещености дочки Копенгагена і страждав од її поведінки. Дуже радо він вхопив-би усіх за горло і вимагав-би обіцянки, що вони не будуть чинити йому стільки прикрощів — так, всіх, тільки не її. Він був занадто гордий, щоб дати їй помітити що-небудь; а тому й мовчав і, наскільки міг, удавав цілком спокійного.

Але очі мав насторожі і переживав усі муки ревнощів.

Потім прийшла війна, і молоді люди стали записуватися в повки. Карло і Маггі дивилися, як вони проходили плече-в-плече з голосним співом і веселим «слава». Всі вони були захоплені тим, що йдуть на війну. Або—може—тільки вдавали оту свою мужність. Дивлючись на охотників, очі йому світилися, але вона при всіх обвивала руками його шию; пригорталася до нього і журливо на його дивилася.

Він розумів її погляд і дивився в инший бік. І як тільки вони бували вкупі і читали воєнні повідомлення про побиванки і про маси поранених та полонених, вона чіплялася за нього, наче боялася, що він тепер також піде. Але вона ні слова не говорила про те, може боялася нагадувати йому. А що його ошадність на слова чим-раз то більше зростала, то ніколи не можна було докладно знати, про віщо він думає.

Але раз, не попередивши її, показався він на кухонних східцях, одягнутий у щільну одіж, із вузликом за плечима. Вона одчинила двері і поглянула на його здивовано; аж раптом стало їй ясно, куди він вибрався, і тут вона вибухла сильним плачем. Її горе справило йому справжнє задоволення, він не смів і думати, що вона так близько візьме це до серця, коли справа

стане поважною. Давно вже він помірковував, яким-би то чинсьм перекознатися, чи дійсно вона його любить, чи тримається його тільки тому, що він нагодився під руку. Бо де-коли йому здавалося, що їй важливо мати не так його, як узагалі коханця, і що вона з однаковою охотою заручилася-б з першим-ліпшим із інших юнаків. І от він сказав собі, що не залишається нічого іншого, як виїхати із Копенгагену і подивитись, чи буде вона йому вірною і в розлуці. Але досі не було нагоди здійснити цей план. Через це, здебільшого, він і записався в охотники—любов до батьківщини стояла на другому місці.

І ось його не стало, а вона провела кілька днів у надмірному одчаї. В чому-ж вона провинилась перед війською, що та одібрала од неї милого? Чого він там шукає? З якою охотою затримала-б вона його, якби це тільки було можна! Та-ж його було звільнено од військової служби; з якої речі треба йому було турбуватися про це? Справа йде про ратунок батьківщини,—сказав батько; але яке діло Карлові до цього ратунку? Та-ж він нічого не може врятувати! Раніше—так, тоді один герой міг убивати по десять тисяч вояків, але не тепер. Зате він може зробити її нещасною-нещасною! І вона починала плакати знову.

— Все буде гаразд, моє дівчатко!—розважав її батько.—Його сумління, мабуть, не давало йому супокою. Це його й погнало. А потім, бачиш, він же-ж такий здоровенний! Борони боже, тих ворогів, що попадуться йому під руку: вони сміливо можуть писати свій заповіт.

Так вони сиділи дома, вивчали повідомлення з театру війни і стежили за кожним відступом і кожною побиванкою, доки все цілком розклеїлось. Аж одного разу батько раптом грюкнув кулаком по столу і крикнув:

— Так, так, дуже кепсько стоїть у нас тепер справа! Німці—грубіяни, що доконче хочуть дістати по потилиці; і вони дістануть. Це так само певно, як те, що мене називають Бетхер Свенсен. Старий отам, угорі, був завжди нашим другом.

З цими словами він зробив суворе, як ніколи, обличчя, і всі троє відчули себе втішеними.

Тепер почали надходити листи од Карла.

Писав їм, повний веселості і самсвпевнення, що їм нема чого боятися. Призначену для нього кулю ще треба було одлити. Вчора куля скосила на смерть його сусіду з лівого боку, сьогодні його сусіда з правого боку мусить гризти траву, кулі літають тільки навколо нього. У своїх листах він малював стан і театр воєнних подій такими яскравими барвами, при-

ступними тільки для тих, що побували там, на місці.

Маггі дала себе швидко розважити і заспокоїти що до безпечности Карла. Але, коли її охоплювала печаль, якої причини вона сама як слід не знала, вона виходила на малу прохідку і дозволяла перехожим панам милуватися з себе. Це її заспокоювало. І коли один пан, з котрим вона вже не раз зустрічалася і була майже певна, що знає його, заговорив до неї біля крамниці і поспитав, чи не може він її провести додому, вона не відмовила йому.

З того часу він очікував її що-вечора і йшов із нею аж до самого дому. Тоді вона розповідала йому про Карла і показувала йому листи од нього, а чужий пан потішав її і на прощання по-батьківськи цілував її в чоло. Але через де-який час він зник, і Маггі з незадоволенням відчула його відсутність.

За веселим тоном листів Карло мусив щось ховати. А причина цього була ось-де. Він був закоханий у Маггі і думав тільки про неї. Так, кохання до неї пускало все більш і більш міцне коріння в його повільну кров—а до того він не вірив їй ані на гріш. Її гарячі листи здавались йому штучними й брехливими, і дуже часто, коли його мучили сумніви і недовір'я, його охоплювало бажання ревнивців, вернутися додому і спій-

мати її на гарячому вчинку. Тоді йому хотілося далеко одкинути од себе рушницю і побігти в Копенгаген.

Але про це нічого було й гадати, бо Карло перебував за окопами Дюпеля.

Це були невеселі місяці бездіяльності і повсякчасного очікування смерті, що кожної хвилини вимагала все нових і нових офір. І тут, де Карло стояв віч-на-віч зі смертю, і ніщо не одвертало його уваги, де загибель день-від-дня зазірала йому в вічі, тут Карло опустив руки. Кожний новий день залишав після себе купи покалічених тіл; безпереривно розривалися гранати над головами борців, бризкали тисячами уламків униз, вбивали вояка підчас його обіду, партнера підчас гри в карти і начальника як-раз тоді, коли він виплачував утримання. Карло бачив, як товариші, в котрих жах смерті з'їхав із очей, одбирали в мертвих сусідів годинники й гроші, а за де-кілька хвилин то тут, то там вони сами лежали вже трупами.

Розтрощені черепи, поодривані члени, шматки ґрунту, перемішані з м'ясом і з кров'ю. Хутко не стало ні одного шматка землі, не зритою гранатою. І здавалося, що війна скінчиться не раніш, як помруть вони всі.

Дійсність цього життя почала помітно відчуватися в листах Карла. Вони стали тепер

надходити рідше, бо він тільки зеликими труднощами міг одправляти їх, а задоволення писати, лежачи на голій, незахищеній землі, серед граду набоїв, було також не особливо великим. Ті рідкі листи, котрі посилав тепер Карло, дихали втомою, зневірою, отупінням. Він вже більше не вважав себе застрахованим од куль, і гадав, що тепер коли-небудь може прийти й його черга. Але ця думка вже не справляла на нього особливого вражіння. Навіть стримана в словах, несмілива закоханість зникла з його листів,—і все дихало в них байдужістю—здавалося, що він занадто втомився, щоб кохати або ревнувати.

І нарешті його листи припинилися зовсім.

Карло лежав у Копенгагені в лазареті; обидві руки в нього були одрізані. Життя його повисло на волоску. В нього була сильна гарячка, і в маячінні він сам собі здавався обдуреною занежаяною людиною.

В той час, як він тут лежав, плакав, маленів, і в кожній людині, що нахилялася над його ліжком, бачив суперника, Маргі була в лазареті і працювала. Вона щипала корпію, зшивала бинти і, чим могла, помагала сиділкам; таким чином вона завжди могла бути поблизу Карла. Вона втратила свою свіжу барву обличчя і мала замість цього темні смуги під очима. Ні

одному «панові» не впало-би уже на думку направити на неї свого монокля, але вона, очевидно, і не потребувала цього.

Як тільки новий стан річей для обох її батьків з'ясувався, вони висловили бажання, щоб Маггі одмовилась од заручин. А дівчина була занадто захоплена нещастям, вона не сказала ні «так», ні «ні». Значить, вона—міркували вони—погодилась. Обое старих уважали питання за вичерпане.

Але одного разу Маггі зникла.

— В ній ще сидить по-часті дух упертости,— сказав батько,—але вона поправцює додому, як виголодається.

І старі чекали.

Але минув цілий місяць, а вона не показувалась. Із наведених справок батьки довідалися, що Маггі вступила на посаду в шпиталь. Ну, це її справа! Вже й ремесничий челядник був для них усе одно, що гіркий горіх, а зять без рук—спасибі за ласку!

Чимало часу пропливло, доки Карло зміг покинути шпиталь. Його покалічено до глибини нервової системи, а крім того він утратив багато крові, доки дістав правильну медичну допомогу.

Потім появилoся душевне пригнічення. Рівночасно з тим, як його захитаний душевний світ

приходив чим-раз більше до рівноваги, його дуже мучила турбота, що калікою він позбавлений можливості працювати, і це гальмувало видужування. Але, нарешті, його міцна натура таки перемогла, та цю перемогу було куплено дорогою ціною. Із цвітучого молодого чоловіка, що був у розквіті, він зробився худим слабовитим суб'єктом. Обличчя його було пооране глибокими борознами страждання і мало змучений вигляд. А який він був безпорадний! Ні одної частини убрання не міг він сам одягнути, і його, як маленьку дитину, треба було вмивати і загортати, та подавати йому всяку допомогу. Так, без чиеїсь допомоги він не міг навіть ні разу присісти на ліжку.

Того дня, як його випущено, Маггі показалася на дверях у своїх батьків.

— Ось як ти прийшла? А ми вже гадали, що ти стала занадто гордою, щоб переступити через наш поріг,—сказав батько різким голосом.

Але голос його тремтів, і очі наповнилися слізьми, видно, проти його волі. Він болісно відчував відсутність своєї дитини, і коли батьки стояли тепер перед Маггі в кімнаті, вона спостерегла, що й мати дуже постаріли. В їхній ході з'явилася якась немічна непевність. Але, як батько довідався, що Маггі хоче повінчатися з Карлом,

його охопив гнів. Він чекав чогось иншого, і блідий од люті, схопив дочку за руку і викинув її за двері. Це були її останні одвідини батьківського дому. Згодом пристрасті втихомирились, і старі нічого не мали-б проти того, щоб бачити в себе свою єдину дочку, навіть, коли-б вона прийшла разом з безруким зятем; але і в Маггі була вперта голова, і ні одне з них не бажало зробити першого ступіня до примир'я. Як обставини й давали коли нагоду до зближення, то через обопільну впертість ця нагода пропадала. Це було щось подібне до змагання двох гордунів. Обидві сторони вперто стояли на своєму, доки очі старих закрилися вічним сном.

Союз інвалідів видав Карлові сотню райхсталерів. На ці гроші молоді купили найпотрібніші меблі і найняли квартиру. Повінчатися у священника вони забули,—а може й ухилились од цього, щоб заощадити тих п'ять талерів, що на це пішли-б. Але ні він, ні вона не потребували цього. Протягом десяти літ, котрі вони провели вкупі, серце його було повне вдячності, так само як її—дбайливості. За весь цей час вони не обмінялися поміж собою ні одним неприязним словом.

Одного разу вони майже пожалкували, що не відбули церковного обряду. Це було тоді, коли пожиліці передніх квартир уважали для себе

непристойним їх спільне життя і донесли на них. Прибула поліція і твердо встановила, що спосіб їх співжиття глибоко порушує закони пристойности, бо в них була всього тільки одна спільна кімната і при тому тільки одне ліжко. Але, беручи на увагу його каліцтво, котре, власне кажучи, й не усувало пакту про непристойність, ба навіть страшно побільшувало його, і зваживши, що вона його утримувала і таким чином що-року звільняла громаду од великих видатків,—гнів було змінено на ласку, і їм дозволено залишатися вкупі—з тією одначе неодмінною умовою, що воїни при першій можливості придбають собі друге ліжко.

Маггі стала сиділкою, бо до цієї роботи найбільше привикла. І в неї було праці подостатком.

Але через цю роботу вона мусила покидати дім на цілі дні. Карло не скаржився, але дуже страждав через свою безпорадність. Та й вона також не могла довго бути далеко від нього. Її любов не мала нічого спільного з коханням жінки до чоловіка—цей бік у неї зовсім погас. Але вона повсякчас думала про нього, як думають про маленьку дитину. Його повна немічність пробудила в неї чуття матери, і вона відчувала, що-до нього те саме, що відчуває мати до дитини.

А цього чуття він як-раз найбільше потребував.

Вона ламала голову, вишукуючи способів залишатися довше біля нього, щоб краще за ним наглядати. Поворот до попередньої праці не мав глузду, бо життя занадто низько оплачувалось. Тоді вона зробилась убиральницею, хоч ця праця давала їй менше, ніж посада сиділки, і була важча. Але таким чином вона могла бути біля Карла що-ночі, а в неділю і вдень.

Коли ранками вона виходила на працю, він проводив її до місця, а потім блукав по вулицях і по-над берегом моря, або сидів на лавці в громадському саду. Прохожі з цікавістю поглядали на бідного, худого інваліда, і іноді хто-небудь виказував намір сунути йому монетку в кишеню; але він з посмішкою це одхиляв. Маггі попросила його про це, коли він одного разу, повний гордості, що може також де-що дати на господарство, вернувся додому зі срібною монетою. Для неї було питанням чести самій турбуватися про нього.

До полудня, відчувши втому, він брів додому, чекав догідної хвилини, коли нікого не було поблизу, і одмикав двері; він міг повертати ключ зубами, але не посмілювався робити це в присутності сторонніх. Їжа для нього приготувлялася на столі так зручно, що йому треба було тільки нагнутися, щоб їсти. Потім він

лягав на стару софку і читав дешеві романио що їх позичала для нього Маггі—і поступові набув великої спритності в перегортуванні сторінок диханням. Коли потім Маггі ввечері поверталася додому, і вони обоє лежали в ліжку, він розповідав їй зміст романів.

До цього часу їй ледві вдавалося заробляти на потрібне харчування. Одкладати не було ніякої змоги. Але все-ж таки вони мали подостатком—доки Маггі після десяти літ не звалилася од перевтоми в ліжку.

То були гіркі часи для Карла, коли він, не маючи можливости допомгти, бачив її, як вона лежала на ліжку. Потурбуватись за себе він не міг був і цілі дні й ночі мусив залишатися одягнутим. І в них не було чого їсти. Нічого вже й казати про брак грошей, щоб найняти сиділку.

Маггі лежала вся в поту на ліжку і скаржилася на неміч і болі в крижах, а Карло сидів на краю ліжка і намагався розважити її тим, що вона напевне знову буде здорова—їй треба тільки як слід відпочити. Крім медалі, що її Карло одержав за своє геройство на війні, не було ні одної речі, котру можна-б повернути на гроші. Він продав медаль за кілька копійок у крамничці маскарадних костюмів і купив вареної картоплі. Нічого иншого вони протягом багатьох днів не мали.

А Маггі робилось чим-раз гірше.

Одного разу Карло заявив, що піде пройтися, і вона, лежачи на ліжку, вмилала його, розчесала пальцями скуйовджене його волосся і бороду. Потім він пошкунтильгав у громадський сад, сів на лавочку і, коли, хто-небудь проходив повз нього,—тихенько просив подати йому милостиню. Один літній пан сунув йому в кишеню талер і сказав тоном дружньої поради:

— Ви-ж його, дивіться, не пропийте!

В підвалі переднього дому жила висока, симпатична торговка овочами. Карлові вона подобалась. В ній було щось таке поважне, пристойне, і вона що-разу хапалась руками за великий сірий полотняний гаманець, що висів у неї на товстому череві, і витягала з нього цілу жменю монет, коли треба було здати решту. Карло уже часто приставав біля неї і стежив за нею,—це справляло вражіння такої заможности,—а вона йому що-разу кланялась. Одного разу вона повела його вниз у свій овочевий погребок, шворочкою полагодила йому шлейки од штанів, як він стояв на вулиці і не смів поворухнутись, бо його штани могли кожної хвилини спасти.

Ця жінка в очах Карла була надлюдиною. Вже одна безпосередність, із якою вона картала покупців за їх безпідставні претензії, наповняла його подивом. До крайности стурбований спу-

стився він тепер в її погребок і попрохав її одпустити не на довго дівчину розсильну, щоб та накупила їм де-чого і прибрала в їхній кімнаті.

Після того, як дівчина пішла, Маггі присіла на ліжку і приготувала яечню, а Карло нишком тремтів зі страху, що яечня може перевернутись і впасти на долівку. Перший раз після багатьох днів у них було що попоїсти, і вони наїлися до-схочу. Зараз після цього Маггі в знесилі одкинулась на подушку. Карло сидів край ліжка, дивився як вона спить, і взяв сон за гарну ознаку. Потім нишком приліг біля неї.

А коли він вранці прокинувся, вона була мертва.

Він лежав біля неї і дивився якийсь час, доки не зрозумів, у чому справа. Не ворухнувшись і не подаючи ні найменшого згуку, він пролежав на ліжку і не обзиваючись дивився на Маггі весь день, доки не зникло світло дня, і тьма не залягла поміж ним і нею. І ранок наступного дня застав його в тім самім положенні.

Він лежав там без думки, без бажань, німий і глухий, доки її тіло не почало розкладатись. Тоді він схаменувся і пішов у поліцію. Але як Маггі винесли і поховали, він знову ліг і непорушно вп'явив очі в те місце, де вона лежала. Голод і одубіння все більше й більше опанову-

вало його, він запав у стан півсну і з тихим задоволенням спостерігав, як наближається до нього смерть. Тихо, як миша, лежав він, щоб не сполохати смерті. Вона повинна була прийти до нього підчас сну так само, як до Маггі.

Потім він раптово болісно прокинувся од того, що торговка овочами нахилилася над ним і змочувала його голову холодною водою.

Його охопило сильне почування огиди до життя, що до нього поверталось, і він знову попробував запасти в полусон. Але торговка овочів не давала йому спокою.

— Так, це правильно! Треба тільки прокинутись! Ще буде досить часу лежати під землею догори носом!

З цими словами вона підняла Карла з ліжка.

— Господи боже мій, який-же ви безпритульний!—скрикнула вона, намагаючись обчистити його трохи.— Коли ви тепер переберетесь жити до мене, то будете мати все, що хочете, і навіть більше того. Але в такому разі ви повинні як слід повінчатися зі мною, бо таке дике подружжя в нашому пристойному ділі недопустиме. Ну, ходім зі мною!

Таким чином Карло став за чоловіка ставної пристойної торговки овочами, і безпорадного каліку вдруге носила на руках милосердна жінка. Він одержав гарну одіж, добрий обід,

дбайливий догляд і трохи дрібних грошей, щоб ходити до корчми. Тут він зустрічався зі старими бойовими товаришами, або зав'язував нові знайомства, і час проходив для нього як-найприємніше.

Історія щасливої переміни в його долі швидко стала відома всім і придбала йому де-яку популярність, яка вдарила йому в голову і навіть трохи закрутила її. Він сам не розумів свого щастя і, нарешті, дійшов до переконання, що він, мабуть, маленький Дон-Жуан. Упевненість його в цьому зміцнювалася тим, що де-які жінки при зустрічі з ним по-дружньому кивали йому, і він базікав у корчмі про вражіння, яке він справляє на жінок. Але, коли це балакання дійшло до слуху торговки овочами, вона прийшла в лють і як слід побила його.

З донжуанством було раз на завжди скінчено. Та зате він тепер оддався військовим історіям, що з роками ставали все жахливішими. А що-до цього торговка овочами не ставила йому ніяких перепон.

— Боже мій, треба-ж йому також мати якусь утіху, сердечному!—мовляла вона, втираючи йому грубим фартухом носа, як малій дитині.

Він чим-раз більше хирів, і нарешті не міг уже ходити до корчми, а залишався і сидів у погребку. Торговка зеленню як мати піклу.

валася ним, щоб він не відчував недостатку в їжі; і от, він так і сидів з ранку до вечора і повторював свої вражіння з воєнних років. Жінка його робила свою роботу і не чула ні одного слова з того, що він балакав. Від часу до часу вона тільки вставляла: «Ей!» або «так, так», щоб заохотити його і дати йому перевести духа.

Але одного разу вона помітила, що він замовк, і коли підійшла до нього, він був мертвий.

НАВЕРНЕННЯ.

Вона ненавиділа чоловіків як-найщирішою і найсправедливішою в світі ненавистю—бо її одкинута. Спочатку вона ненавиділа тільки одного чоловіка, але на цій грішній землі одне тягне за собою друге, і з часом її почування до одного представника перейшли на всю корпорацію «молодих людей» у цілому. Коли, після того, і вона, і вони постаріли та народилося нове покоління хлоп'ячої молоді, останнє дістало в спадку ненависть, що стосувалася до старшого покоління, при чому й старших ні крихти не було скривджено—на всіх вистачало!

Кохання може де-коли залишитись без обопільності, але ненависть—ніколи. Хлопці ненавиділи її інстинктивно: вони знали, що наступить і їх черга, як тільки вони підростуть, і через те бажали одержати належне їм авансом. Матері гребували нею через своїх чоловіків і синів, а молоді дівчата в ній бачили приклад, що повинен-би їх страхати. І одного чудового дня вона побачила, що вона ξ в напружених стосунках зі всім містом.

Тоді вона завела собаку. «Цілком природньо!»— сказали чоловіки. «Само собою!»— відповіли жінки, і обидві статі кивали одне одному і сміялися, як вона проходила з «Перлиною». О, вона видерла-б їм очі, оцим осоружним, оцим мерзотним людям! Хоч-би потопа прийшла на них удруге! Хоч-би останній день зараз настав!.. Хоч-би!.. Хоч-би!.. І потім, на закінчення всього, її титулували «дівкою», коли вона проходила на рибний базар, щоб купити риби, наче-б-то її батько не був колись власником великого риболовного корабля і не тримав усіх оцих людей у своїй кишені. Пробувати протестувати!.. Щиро дякую, це вже в неї сидить осьде!

— Я вам не дівчина!— сказала вона якось із певним натиском; але тут вони поглянули на неї так злісно, здивовано і переморгнулись—оті скоти!

Це було жахливе існування. Жовч кипіла й горіла в ній, навіть ненависть, що являла собою не що інше, як одкинуту любов, безмежно велику любов, що пробивалася назверх,—любов, що сама себе нищила,—любов, що її вона спалювала і виснажувала під злобним виглядом ненависти. Вона була довга і худа: груди в неї були присохлі, а ніс із червоними плямами на межі свого одростання загострився,—він ріс у стовбур.

Того дня, коли їй зробились ясними її стосунки

з містом, вона вжахнулась. Вона відчула, що війну оголошено, і що це тепер значить—усі проти одної і одна проти всіх. Але її одкинуте почування пробудило в ній енергію, і вона почала боротьбу. Це була боротьба на ножі, з ненависними поглядами і злими словами, із висолопленими язиками. Боротьба, спочатку прихована, потім одверта. Вечорами хлопчачі тарабанили у двері її квартири і пускали фіглі до неї крізь димар, так що її піч плювала кіптюгою на всю кімнату. А в місячні ночі молоді парубки влаштовували під її вікном серенади під акомпанімент гармоніки. Так, коли вона одного разу вранці встала з ліжка, перед вікном її спальні стояло опудало лелеки з грудною дитиною в дзьобі. Ця остання витівка була чи не найзлішою, бо попадала в найбільш вразливе місце, в жадобу материнства—почуття, що через його її серце повсякчас обкипало кров'ю, не дивлячись на всі її лютощі. Вона була не дурна і прекрасно знала, що не лелека приносить маленьких дітей—та це власне її вражало. Чому воно не так? Тоді принаймні усі дівчата могли-б дітей мати.

Думаючи про дітей, вона зовсім охлявала, і коли маленьке покоління сусідів вовтузилося на вулиці, вона майже готова була утворити згоду зо всім світом, тільки-б мати можливість

брати на руку котре-небудь із цієї дітвори. Але коли вона наближалась, матері вихоплювали дітей у неї з-під носа і бурмотіли щось про «уроки». Тоді вона зачинялась і плакала, а після того робилася ще злішою.

Часом, коли жадоба материнства робилась нестерпною, вона зодягала мопса, як дитину, клала його в скриньку, заходила біля нього і колихала його.

Нарешті, вона мусила признатись, що боротьба надто нерівна і з охотою склала-б зброю, якби цим можна було купити згоду. Тепер вона побачила, що не тільки не спричинила місту ніякої шкоди, а навіть зробилась для нього тільки розривкою, в той час, як усе її існування було спустошено і жовчу залито. Але до згоди дійти не можна було, боротьба давала ворожій стороні надто багато розваг—і от вона продовжувала боротись.

Потім настав ясний момент у її житті, і бажання боротьби відновилося, бо на літній сезон у місто на купання прибула представниця жіночої емансипації. Це була маленька копенгазька вчителька з остриженим волоссям, що ненавиділа чоловіків ще завзятіше, ніж панна Гольм, і носилася з усякими планами, як би скинути їх з трону. Обивателька Копенгагену і панна Гольм почули одна до одної потяг і зі-

йшлися на ґрунті глибоко прихованих симпатій. Копенгагенка знайшла у панни Гольм вдячний ґрунт для своєї пропаганди, відкрила перед її очима глибину тієї несправедливості, що її допустила проти жінок доля, ніби вона працювала в порозумінні з чоловіками. Все сучасне суспільство засновано на несправедливості що до жінки, але найбільша несправедливість у тому, що тільки жінки повинні родити,—а тому насамперед треба гаразд вбити жінкам, що вони повинні од цього відмовлятись. Хай життя винайде інші шляхи для свого продовження! Учителька захоплювала панну Гольм тим, що хвалила і цінила її за рішучі позиції, котрі та зайняла в цьому питанні, при чому легковірна стара діва ковтала її слова, як найвищу мудрість. Але пізніше, коли копенгагенка почала входити в критику цієї долі, ба навіть досліджувати природу божества, і знаходила несправедливим, що чоловіча сторона представлена в святій трійці двома особами, а третя особа більш ніж сумнівна,—то її товариство здалося панні Гольм далеко менш приемним. Про себе нишком вона навіть подумала про те, коли-ж, нарешті, ця особа од'їде, і з полегшенням зідхнула, коли це дійсно сталося, хоч сама вона залишилась тепер знову без товариства.

Але це знайомство не залишилося для діви Гольм безслідно. Вона навчилася приводити до системи свою ненависть до чолсвіків і звязувати свою огиду з важкими обвинувачуваннями; за браком інших слухачів, вона викладала їх своєму милому і любому мопсикові.

А «Перлина», муцька, стала новою ясною точкою в її скорботному існуванні. Вона тихенько сиділа тут, вислухувала її лекції, і тільки часод-часу коротким гавканням давала знати про свою згоду. Але вона розуміла кожне слово своєї панни і ненавиділа всіх людей так само, як і та. Ніколи Перлина не прогавила нагоди вчепитися чоловікові в ногу. Вона одержувала од них копняки, хлопчаки жбурляли в неї камінням. Та вона з цього приводу ніколи не бурчала на свою панну і приймала все, як удари, вже наперед визначені життям. Однакова доля ще міцніше прив'язувала їх одну до одної. Через те з боку муцьки воно було тільки послідовним, коли вона свою антипатію проти чоловічої статі поширила також і на собак. Вона не могла виносити інших собак і не мала цуценят. Ця обставина сповнювала панну Гольм гордістю і радістю. Роками відчувала вона острах що до цього і уважливо гляділа своєї собачки; тепер цій було вже п'ять років, і панна почувала себе загарантованою. Вона була твердо

переконана, що Перлина засвоїла собі погляди своєї пані що-до другої статі, і в такім дусі писала до своєї стриженсї приятельки і балакала про це з кожним, хто тільки хотів її слухати. І дивно, що багато людей заводило з нею розмови про незвичайну собачку і спокушали панну Гольм на розмову про панянство собаки. Але вона не бачила обличчя тих людей, коли вони відходили від неї.

Одного разу у панни Гольм почуття материнства вибухло з особливою силою. Вона няньчила муцьку і кілька разів одягала й роздягала її, одначе це не помагало. Тепер вона журно стояла біля вікна. Тут вона нараз почувла галас і стук дерев'яних черевиків на вулиці; ціла орда школярів пробігла повз хату. Всі махали набігу шапками і кричали:

— Го-го! Дочка лісового сторожа породила двох кучерявих хлопчаків.

Панна Гольм отетеріла.

Через все відокремлене життя вона не мала уяви про те, що сталося і заворушило всю решту міщан. Два кучерявих хлопчики! Враз їй спало на думку: що, якби дівчина згодилась відступити їй одного із дітей? Зараз-таки вона одягнулась і поспішила вийти; собачку лишила дома: собачка останнього часу зробилась надто товстою і не могла переносити далеких прохідок.

Дорогою вона почала міркувати. Школярі кричали про хлопчаків. Їй були-б миліші дівчатка, але тут нічого вже не вдієш, а коли сама виховуєш дитину, то, мабуть, хлопець не конче мусить зробитися таким самим, як інші чоловіки. Вона була задоволена і квапливо продовжувала йти.

— Погляньте тільки, як вона летить, ота довжелезна жердка!—сказали одна одній дві жінці, із котрих кожна виглядала з вікна на своєму боці вулиці.

Але при тому миролюбстві, яким сьогодні була охоплена панна Гольм, вона цього не чула і не турбувалася про це. Розгарячена і задихана, прийшла вона в хатину лісового сторожа. В кімнаті сиділа молода мати і пробувала напувати кавою обох новонароджених хлопчиків. Жінка сторожева бігала тимчасом по хаті і буркотіла, незадоволена з того безглуздя, що з'являються близнята там, де й одного було-б більше, ніж доволі. Панна Гольм виклала свою пропозицію, а мати й дочка зараз-таки на неї згодилися. Мати хотіла навіть примусити панну Гольм взяти обох дітей одразу—одним більше чи менше, це-ж нічого-б не значило для заможної панни. Тремтучими руками схопила панна Гольм один із маленьких затягнутих сповиточків і притулила до серця, але як тільки він почав кричати,

вона жажнулася і швидко поклала його назад на ліжко. Тоді вмовилися, що вона одержить дитину, як тільки можна буде одлучити її од матери.

Як вона виходила, під дверима стояло кілька селянок. Вони прийшли навідати дітей і панна Гольм чула, як вони сердито балакали про те, що сталось, і називали батьком цих дітей одного кравецького челядника. Тут у ній знову щось піднялось: обурення, гнів, відроза. Де-ж були її думки, що вона й досі не поставила цієї події в звязок із чоловіком! І при тому іще без шлюбу! Буцім то не досить того, що замужні жінки живуть із чоловіками? Вона була глибоко роздратована.

Йти треба їй було лісом. На одному закруті дороги лежав долілиць бродячий ремісничий челядник і спав. Штани його були порвані, так що з них стирчав кінчик сорочки, а біля нього лежала літрова пляшка. Коли панна Гольм проходила повз нього, він підняв голову, потім устав і з загрозливим виглядом пішов слідком за нею. Вона налякалась і почала бігти і чим-раз то швидче, доки не прибігла задихана до міста. Тут тільки вона посміла обернутись, і бачила, як він ізнову пошкандибав у ліс.

Дома її почала трусити пропасниця. Першою

її думкою було одмовитися од дитини, але потім вона згадала, як тримала його на руках і яке було в неї при цьому ніжне почування. Тут вона знову пригадала челядника і твердо вирішила не брати дитини. Так вона міркувала то в одному, то в другому напрямку і не могла прийти ні до якого остаточного вирішення. День за днем минав, тепер кожного дня могли принести їй дитину, а вона нічого ще не вирішила.

Раз якось вранці, коли вона прокинулася, як звичайно, повна сумнівів, муцька, наперекір установленим звичкам, не вилізала зі своєї скриньки з-під ліжка, щоб полизати її руки. Чи не хвора вона? Панна Гольм зіскочила з ліжка і витягнула скриньку—і гляньте-но! Біля муцьки лежить чарівненька маленька собачка. Панна Гольм сплеснула руками од захоплення і подиву—ах, Перлина просто чудова! вона засвоїла думки своєї пані і взяла собі чуже щеня! Панна прийняла це як вказівку з неба. Всі її сумніви зникли—вона постановила взяти немовля.

Тепер у панни Гольм стало чимало турбот з приготуваннями. Треба було придбати справжню колиску, смочок і пляшечку для молока, і подбати про гарне молоко—про щенятко вона цілком забула. Коли вона, нарешті, згадала про

нього, то зовсім оторопіла і гадала, що воно уже померло з голоду; але воно в як-найкращому самопочутті лежало собі на горищі, куди його перенесла Перлина. Панна Гольм поклала перед ним молоко і ткнула його кілька раз мордочкою в тарілку, але щеня не хотіло пити. Що тут діяти?.. Смочок! Хіба собачка не зуміє також смоктати із пляшки? Вона спробувала, але спроба не вдалась. О, вона готова була плакати з беспорядности!... Що їй робити, ради всіх святих? Таж собачка подохне з голоду в неї на руках, і Перлини так шкода...

Хоч як їй було неприємно звертатися по допомогу до чоловіка, але вона нарешті присилувала себе покликати ветеринара. А коли він вибрався на горище, то цуценя лежало тут і ссало цицьки у муцьки. Ветеринарний лікар, котрий добре знав панну, а також чимало наслухався про дивовижний аскетизм собачки, не міг стриматись од голосного реготу—бо ж він уже подумував про те, щоб написати в одному журналі статтю «Аскетичний вплив людини на тварину». А біля нього стояла панна і тремтіла, і, нарешті, вибухла слізьми. Він здивовано подивився на неї, але потім споважнів і зник.

Неначе все завалилося навкруг панни; весь світ нічого не вартий, муцька зрадниця, така

сама грішна, як і інші тварини, а крім того ще й лицемірна! Вона хотіла втопити оцю істоту разом із цуценям. Вона хотіла сама померти. Вона хотіла... Вона хотіла...

Кричала і плакала до втоми і повної знемоги; потім залізла в постіль і не хотіла більше вставати. Коли сусіди по кількох днях помітили це, вони гадали, що з нею сталося якесь нещастя і виломили двері. Тепер вони привітно балакали з нею, і коли побачили, що вона хвора, хотіли дежурити біля неї і покликати лікаря. Але вона прохала їх тільки забратися і залишити її, щоб вона в супокою померла. Не доторкнулась вона й до їжі, що вони їй принесли.

Потім одного разу прийшла жінка лісового сторожа і принесла дитину. Вона поклала її в колиску, побажала панні щастя, і, нарешті, як видно, задоволена, пішла своїм шляхом. Панна де який час лежала й апатично дивилась на дитину; але далі знехотя висунула одну ногу з-під покривала,—потім другу—і сіла на край ліжка. І доки ще зрозуміла, як це воно сталося, вона вже стояла на колінах перед колискою. Коли сусіди знову прийшли, вона ходила зодягнута і здорова і гріла для немовлятка молоко. Вони нишком дивувалися з того, що вона взяла дитину, і як могли,—допомогали їй у тому, чого вона не тямала.

Другого дня вона вперше побачила, як ціла група рибалок зняла перед нею шапки.

Спочатку вона гадала, що це новий глум, але—глядіть-но! вони дивляться на неї поважно, без звичайного сміху. В найближчі дні псявились інші ознаки прихильности, і це вплинуло на панну, як сонячний промінь на промерзлу пташку. Їй здавалося, що люди зробилися зовсім не такими, з якими вона воювалася, і їй уже не важко було зустрічатися з ними.

Перший час вона була, як людина, що тільки-що одужала після важкої хвороби.

Все здавалося їй гарним і промінястим, а як вона привикла до нових обставин і яскравий блиск новини померк, то він змінився почуттям справжнього задоволення, що було благодійною протилежністю до її попереднього гарячкового життя.

А потім—дитина! Це було щоденним джерелом сотні турбот і сотні радощів. Воно давало їй частину того, що зворушує серце матери, і це одбилося швидко на її зовнішньому вигляді. Обличчя її поповніло, погляд став спокійним і спостережливим, і вся постать зробилась круглішою.

Оце тепер сидить вона біля вікна і киває хлопчині, котрий вовтузиться на вулиці і ліпить сніжки

з першого снігу, тимчасом, як Перлина-молодша бігає з гавкангям навколо нього і мало-що не перевертає. Перлина-стаїша—пішла до пра-отців. Панна Гольм зовсім подібна до мамуні, не така товста як удова, але багацько повніша й кругліша, ніж бувають звичайно старі діви. Вигляд у неї поважний і турботливий, і вона сіє навкруг себе од свого задоволення і добробуту щось питоме тільки матерям.

А тепер запевняють, що вона швидко має одружитися з добрячим паном Альтерсом, головою споживчого товариства.

ЛОТЕРІЙНИЙ ШВЕД.

З дерев'яною скринькою за плечима, важко тупав він уздовж вулиці—просто до будинку пошти. Про себе мугикав він строфу якоїсь пісеньки і виступав у такт мотивові; хоч він і не міняв виразу обличчя, але все-таки можна було легко спостерегти, що він має я -найкращий душевний настрій.

Як тільки показався будинок пошти, мугикання припинилось, ступіні потрохи повільнішали, а ввійшовши в коридор, він завагався.

Чи не зробився він нарешті боягузом?

Боягузом? Він? Хто був найсміливіший од усіх отам, у каменоломні, як закладали мину? Хто ввійшов до дужака Брегендаля, коли той з божевілля гарячки вишпурнув свою жінку з хати і сокирою розбив меблі на тріски? Ні, він не боягуз, в усякому разі, перед рівними собі. Але урядовці ніколи не бували досить увічливі, а поштовики особливо. Нарешті, він все-таки ввійшов і підступив до дверцят.

Одсунулась кватирка і хтось поспитав його різко і не дивлючись:

— Вам чого?

Так от, він хотів-би рискнути на восьму частку білета нової лотереї.

Чого-ж мовчить поштовий урядовець? Мабуть тому, що на його думку і розмови не може бути про те, щоб турбуватися з приводу восьминки білета. Таж він привик, щоб люди брали по цілому білету—може, навіть і по кілька за раз. Аде справа не в тому, справа, може...

І швед кинув навколо себе поглядом, розглядаючи свої шкурятяні штани, полатані шматками чорного плису, свої дерев'яні черевики з багатьома залізними скрепами над тріщинами, і тут він сам собі здався майже гідним зневаги, бо викидає гроші на лотерею, хоч сам є тільки бідним робітником у каменоломні. Але-ж так багато тих, що виграють, можна-ж бодай хоч попробувати—розуміється тільки на один-єдиний тираж. Пізніше він зможе у всякий час одмовитися од гри і не поновляти білета. І от він підняв голову і поглянув на поштового урядовця, що супокійно писав і славився до нього, як до порожнього місця.

Чи не можна-ж йому одержати високий номер з непарним числом?

Усе ще ніякої відповіді.

Нарешті урядовець обернувся.

— А як що-до гарантій,?—запитав він.

— Гарантій?—повторив швед злякано.

— Га-ран-тій, так то!—сердито одчеканив той по складам.

— Я не знав... Я не гадав...—почав збен-тежний швед.

— Отото-ж бо й є; знати—тут, думати—там, чи не гадаєте ви часом, що ми сидимо тут тільки для того, щоб одміняти білети, коли ви од них одхрещуєтеся, га?

З цими словами урядовець знову схилювся над своїм пультом.

А швед стояв.

Гарантії—так, розуміється, гарантії потрібні, це дійсно, гарантії повинні бути. Бо не сам-же він їх вигадав. Хіба бідні люди не повинні повсякчас мати під рукою гарантії, хоч-би тільки на те, щоб довести, що вони чесно придбали оці гроші! Ні, йому і подібним до нього не можна посміти навіть подумати про те, що їм можна повірити тільки на їх чесне обличчя. Та все-ж, таки воно прикро; тільки тому, що ти бідний, вимагається гарантій в тому, що до кінця місяця ти не станеш іще біднішим. А так, то воно справді кепсько для нього, що він стоїть отут з грошима в руці, але нічого не може одержати тільки через те, що бідний. Заплатити за цілу

серію—так, коли-б він міг, він кинув-би цьому поштовому дурневі гроші на стіл. Але їх то й немає як-раз. Найдти поручителя?... Кого може він представити поручителем? Нуждарі, товариші в праці—але тут треба було-б їх немало кинути на вагу, щоб перетягнути восьму частинку білета.

Він забув, що перед тим у нього був намір одмовитися од білета після одного-двох тиражів. Тепер він розміркував і так і сяк, доки не розсердився до глибини душі. Але по його покірному обличчю цього ніяк не можна було помітити, і в нього зовсім не було бажання проявити свої почування. В товариському оточенні,—так, там у нього був кулак, а в гіршому разі—ніж; але приклавши це до королівського урядовця і всесильного лотерійного зборщика—обидві ці штучки що найбільше могли тільки запровадити до буцегарні. Через те він беріг покірний вигляд і гнівно налагодився виходити.

Та тут знову піднявся урядовець; його маленька чиновницька гідність у достатній мірі задовольнилася з шанобливої поведінки шведа.

— Ну, гаразд, можете одержати білета—коли ви вже тут. Тільки не забудьте в свій час поновити його.

Ні, ні, цього він нізащо не забуде. Пан поштовий урядовець може бути певний цього. Швидче

він на собаку обернеться, ніж це забуде. Обличчя йому трохи прояснилося, і він злегка примружив очі. Тепер, нарешті, повинна здійснитись давно виплекана мрія про щастя, що захопила його мов невідступна ідея.

— Але в нас⁴ є тільки чвертки білета—сказав раптом пошговий урядовець, як порився в паперах.

Швед нічого не сказав. Помалу взяв він палицю і шапку, краще прив'язав скриньку на спину і пішов.

Можливо, його ступіні були трохи важчі; може виправка була трохи зігнута,—можливо.

В нього було тільки почування пережитої катастрофи.

В той час, як швед ішов тепер уздовж вулиці, думки його знову крутилися біля білета і дванадцяти крон, що він їх повинен був витратити на нього.

Дванацять крон—це-ж великі гроші!

І в нього їх немає. І не дістане він їх, це він добре знає. Бо зберігати гроші немає ніякої можливості. Дев'ять крон заробітної плати на тиждень; із них треба одрахувати дві кроні за квартиру, решту сім одержить жінка на господарство,— що-найменше із сім, бо де-що, розуміється, завжди залишається на місці праці. Сім крон—для неї й чотирьох дітей—це як

собі хочете, а не багато. Власне, хіба жінка Йогана Свендсена не одержує завжди по сім крон од свого чоловіка на господарство? А в них навіть одною дитиною більше. Але його жінка завжди плаче, що мало грошей; та цей бабський рід ніколи не буває задоволений; ні, ніколи!

Якби тільки Петер Ельстрем повернув йому п'ять крон, що він їх позичив два роки тому. Але він стережеться це зробити, отой бик! Чверть білета!

А що, якби він одмовився від щоденної порції горілки та од дрібних розваг що-суботи?.. Тоді його жінка не могла-би сказати, що він одриває де-що од них із хати, щоб зіграти в лотерею. З цими думками швед зупинився серед вулиці. Потім йому прийшло на гадку, що люди тепер напевне показують на нього пальцями і кажуть:

— Дивіться, там стоїть отой каменолом і щось міркує!

Але цього вони не повинні про нього балакати, і він знову рушив у дорогу.

Правда, ця думка не була для нього такою вже надзвичайно новою, як йому самому здавалося. Він увесь час держав її впотаєнці, як вихід із важкого становища. Але він беріг її про себе, доки одверто не визнав, що иншого способу немає. В нього було сильне почуття самоохорони,

як у людини, що тільки в крайньому випадку скорочує свої потреби.

А коли він тепер перестане приносити з собою горілку в каменоломню, то чи не будуть товариші кепкувати з нього так, як з Йогана Гінебайна, і казати, що його жінка пан у хаті? Так, може, навіть облають його тверезником. Ну, так що-ж із цього? Яке йому до них діло? А втім, вони навіть нічого не сказали-б, сами хай попробують.

Квартка що-дня—це складає на тиждень півтора літра по п'ятьдесят ере. Цього вистачить на всю серію, коли він візьме навіть чверть білета. А коли він потім, щоб бути цілком забезпеченим, зробить старшого хлопчика забойщиком? а на віщо-ж? Це жорстока праця для такого маленького хлопчини, і в нього ще досить багато часу в прийдешньому, щоб обдирати собі шкуру об каміння. Адже-ж цього зрештою й непотрібно, справді.

Сивуха! (Раніше він давав горілці більш ніжні назви, але тепер, віддаляючись од неї на певну дистанцію, він відчував потребу дивитися на справи просто і підкріпляти себе в своїй постанові). Сивуха! Дивно, що він тратив так багато грошей на неї. Адже-ж лотерея буде на користь так само жінці й дітям. Так, на згадку про всі ті чарки, котрі він у себе ввіляв,

йому стало аж гидко, і він з огидою далеко сплюнув.

Він знову став, та тільки для того, щоб зараз-таки другою вулицею вернутися до пошти. А хутко після того він простував додому з чверткою білета у верхній кишені камізельки.

На тапчані в кімнаті шведовій стояла на колінах його передостання дитина, дівчинка. Вона про-сунула шнурок крізь стільчик для ніг і бави-лася, ніби витягає з глибини різнома-нітні речі. Власне, в неї був обов'язок—колихати малого, але про це вона забула. Час-од-часу вона диханням проробляла маленьку дірку на густо-замерзлій шибці, щоб бачити, чи не пішов сніг. Бо сьогодні підчас обіду вона бачила вогненні зірочки на дні золінника, а мати ска-зала, що це провіщає сніг. Вози проходили взад і вперед; час-од-часу плелись повз дім робітники, що жили по сусідству. Дівчинка помічала це по стукові залізних скрепів і па-лиць по бруку. За кожним таким стуком дитина одну мить прислухувалася, а потім бавилася далі.

Знову прозвучало: Тріп-трап-трік! Тріп-трап-трік! Залізні скрепи і палиця знадвору, на вулицю! Дівчинка перебила гру і прислуха-лась, потім покинула стільчик, побігла у хлів і крикнула;

— Батько йде!

Вона пізнала його ступіні.

Там під покривленою покрівлею стояла мати і старший хлопчик і дрібно пиляли березові дрова. Молодший хлопчик сидів верхи на колоді, щоб міцно тримати її на козлах. А що хлоп'я замерзло, то воно засунуло руки за пояс штанів, бо було ще занадто мале, щоб мати кишені. Пиляння дров не дуже посувалося наперед, бо пилка буда тупа, і обидва пильщики не здужали були тягнути рівномірно. Деколи пилка загрузала в дерєві, і доводилось намазувати її сірим милом, щоб вона йшла далі. Як-раз тепер, коли дівчинка сповістила про те, що батько йде, пилка міцно засіла в сучку і не йшла ні взад, ні вперед. Жінка пробувала висмикнути пилку із поліна, доки увійде чоловік, щоб він не лаявся—бо може він не зовсім тверезий. Але пилка не рухалася з місця; тут одчинилась ґратована хвіртка, ступіні залунали біля ганку, і швед увійшов задніми дверима.

Одним поглядом зрозумів він стан річей, але в нього не було й найменшого бажання лаятись, навпаки, він хотів установити гарні стосунки. Це тому, що в нього був лотерійний білет. Не те, що він боявся жінки—о, ні крихітки! Але все-ж-таки, тут був білет; це була така обставича... Ну, от... Гм!...

Він одштовхнув її од козлів, і промовив удавано-байдужливим тоном;

— Знаєш, я тепер у лотерею граю!

— Що ти робиш?—спитала вона злякано.

Але він рішуче не бажав знімати ніяких розмов з приводу цього, а тому почав лаятись за пилку, що застрягла дуже міцно: не можливо витягнути її, не зломивши... Ці баби, одначе, не можуть доторкнутись до струменту, щоб не привести його в негідність—і так далі, і так далі...

Тут жінка чим-дуж побігла на кухню, щоб під'гріти йому їжу.

Швед попоїв оселедця з картоплею, а потім каші з молоком. Тепер він сидів і пускав краплі смоли, розтопленої над свічкою, на свої поранені руки; жінка стояла біля нього і тримала свічку. Як смола капала на червоне м'ясо, що кров'ю стікає, він морщився. Ні одне з них не промовляло ні слова. Та й про віщо було балакати, коли стільки літ одноманітно ходиш одне коло одного? А все-таки тепер було щось, що крутилося на думці їх обох—лотерійний білет.

— То дорого?—спитала нарешті жінка без дальших підходів. Але він прекрасно знав, куди вона гне, і ось він з незвичайною охотою і багатством слів почав пояснити, що це тільки

чверть білета, що інші люди, ні крихти не кращі од них, беруть по цілому, а де-хто й по кілька. Він забув, що це тільки-що вигадала його власна уява.

Жінка не насмілювалась робити ніяких закидів, але він дуже добре бачив, як вона стурбована, чи зможе обійтися без цих грошей. При цьому він не відчував ніякого бажання з'ясувати їй, що весь видаток падає на його власний рахунок. Він цього не любив, щоб його ловили на вчинку безкорисности.

— А воно не гріх із нашого боку—таж ми такі бідні?—спитала вона знову.

— Не може це бути гріхом, якщо воно робиться одверто перед цілим світом—відповів він з удаваною впевненістю.

Ах, жінка знала де-що, що робилося одверто перед цілим світом і все-ж-таки не зовсім було гарним. Але вона не могла згадати, де воно було написано, а казати йому яко свій власний висновок—не слід було. Отже вона змовчала і вони пішли спати.

Бранці він як звичайно встав о четвертій годині.

А жінка вже зварила каву, і поки він пив, наготовила йому закуску та упаковувала все в скриньку. Їжі повинно було вистачити на весь день, бо каменоломня була за пів-

милі в горах. Вона накраяла багато скибок хліба, нарешті взяла зелену пляшку і направилася з нею до кухні.

— Я не хочу брати з собою горілки!—крикнув він їй услід з повним ротом. А що вона не почула, то він дав їй вийти і їв далі.

Через де-який час вона повернулася вже з гарно заткнутою пляшкою, куди входило чверть літра.

— Я сказав, що не хочу ніякої горілки!—повторив він невиразно і при тому сердито хитнув головою.

— Чому-ж ти не хочеш?—спитала вона стурбовано, бо наливаючи тільки-що думала про те, як, одначе, дорого оця сивуха коштує.

Він нічого більше не сказав, але встав і приготувався йти.

Вона-ж стояла і не знала, що робити. Скільки то раз у глибині душі дорікала вона йому за цю горілку, що так дорого коштує і не має в собі нічого поживного. Не те, що горілка купувалася на шкоду їй і дітям—о, ні! вона краще за ці гроші купила-б йому м'яса, бо-ж він був тим, що для всіх їх здирав із себе шкуру. А тепер—ось він повинен іти в жахливу завірюху і не мати при собі ні крапельки своєї горілки.

— Та візьми-ж її з собою!—сказала вона.—Адже-ж пиво до обіду замерзне у пляшці, і

їжа замерзне, так ти маєш хоч горілку, що принаймні, не замерзає!

Він ізняв з печи висушені жмутики соломи і поклав їх назад у дерев'яні черевики, але не сказав ні слова.

— Так, узяти її з собою ти мусиш, як собі хочеш, а там можеш пити або не пити, твоя воля,—сказала жінка наважливо; при цьому вона поклала пляшку до закуски і замкнула скриньку. Потім він пішов.

Швед належав до тієї класи людей, котрі їдять більше хліба, ніж м'яса, котрі крають для себе грубі скибки хліба, щоб заощадити на омасті, й одягаються в грубе парусне полотно, бо воно найдовше носитья. Ледві настане день, у тричотири годині ранку, плентаються всі люди в своїх ріденьких одягах на працю. Гострий вітер вганяє їм дрібний сніг крізь парусинову одіж, наскрізь, аж до самої шкіри, сніг пробивається між залізними скрепами дерев'яних черевиків, сніг просотується у всі куточки, тане од тепла ніг і робить ноги мокрими.

А проте-ж, оце ходіння на працю ще краще од всього иншого. Коли дійдеш до місця праці, доводиться шкарубкими рукавицями із парусного полотна згрібати зі скель свіжо-випалий сніг і проводити цілий день, сидячи на холодних

камінюках. Руки зайняті молотком, їм не важко зігрітися самим і зігріти верхню частину тіла— іноді навіть так, що аж піт просякає. Але знизу вгору проймає холод і охоплює нерухливі частини тіла. Час іде, настає година сніданку, обіду чи полудня; каменяр устає, йде нетвердими ступінями з викривленими коліньми до своєї скриньки, залишеної в спільній дривітні. Їжа, що складається із шматків хліба з салом,— крім того, може ще, з тонкого шару сира чи ковбаси,—тверда й холодить зуби. Дешевеньке пиво, правда, зберегло свій темний колір і білу піну, але не ллється в спрагле горло—воно перейшло на третю форму матерії—тверду. Тут виступає на світ пляшка з речовиною, що не замерзає, не обертає зуби на крижинки, й одігрітий робітник повертається на своє місце, щоб знову мерзнути.

Швед ішов до шахти-каменоломні, пробирався в пільмі з одного боку дороги на другий, щоб оминати найбільш підозрілі кучугури снігу, і раз-по-раз спирався об стіни, щоб витрусити дерев'яні черевики або вибити сніг з-під скрепів і при цьому міркував про це та про те.

Вона, одначе, славна, його жінка! Вона бажає йому добра. Раніш вона завжди робила вигляд, ніби горілка для неї—смерть, а тепер, коли взяти все на увагу...

В кінці вулиці пекучий порив вітру з чистого поля метнув йому в обличчя гострим снігом, так що він мусив зупинитися й обернутися. Під брамою цвинтаря він став під захисток—ну, та й годинка!—Коли вона протримається далі, то не так уже це буде приємно для праці в каменоломні. Ані сніг покриває каміння раніше, ніж устигнеш зробити удар молотком. Інші напевне сьогодні не вийдуть, він ні одного з них не бачить на вулиці. Але вони-ж і в лотерею не грають!...

Він пішов працювати ради свого білета.

Після такої постанови він відчув сам до себе справжню пошану—адже-ж він усе-таки вийшов!—пошану, що повинна бути винагороджена. Він одчинив скриньку, щоб підкріпити себе ковтком горілки для дальшої мандрівки. Правда, він прекрасно пам'ятав про вчорашній свій твердий намір, але-ж тепер пляшка якраз із ним. І якщо він у таку песю годину йде на працю, то... він підніс пляшку до рота і випив. Тут він, одначе, раптом пожалкував, що це зробив. З боку його жінки було воно, що правда, дуже мило, що вона примусила його взяти пляшку,—але не слід зловживати добротою інших. А коли приходиш раз до певної постанови, то... Він рішучим рухом узяв зелену пляшку за шийку і жбурнув її високо в повітря.

Але після того він на кілька хвилин одубів і прислухався, де вона впаде. Він чув її падіння поблизу себе в кучугурі снігу, але через п'ятьм не міг сказати, де вона власне звалилась, знав тільки, що не розбилась. Тай-по дурному було її так кинути! Міг-же-ж він узяти її з собою на роботу і не пити, тоді й інші побачили-б, що це зроблено з доброї волі. І потім, ще не завжди кепсько, коли маєш під рукою ковток спирту—наприклад, недавно, як Лінквіст поранив собі пальця і був майже без пам'яті. І дійсно, ні одної отакої крапельки... Він почав шукати зеленої пляшки, але не міг її знайти і пішов далі в каменоломню.

Товариші й собі прийшли, і це його не здивувало. Як тільки була можливість попрацювати, вони завжди мали звичку приходити, він і вони,— і ніхто з них не ставив собі цього в заслугу; він, власне, на стільки-ж мало, як і вони. Привичка гнала їх робити те, що було в їхній силі, а привичка—це сильніша спонука, ніж сама добродчинність. Вони виставили щити проти вітру, кожний улаштувався як сам знав, і єдиний попуск, якого вони собі дозволяли, це були коротенькі прохідки в дривітню, де стояли скриньки з зеленими пляшечками.

Вже підчас сніданку шведові не ставало його горілки. Товаришам він сказав, що розбив

пляшку; вони запропонували йому зі своїх, але він запротестував і відмовився. Перед обідом вони повторили свою пропозицію, і тепер він прийняв її—за для компанії. Пізніше, після обіду, він позичив то в цього, то в того півкварти. Цим постанову, розуміється, не одмінялось; її тільки одкладалось до найближчих днів.

Другого ранку він придивлявся до роботи своєї жінки з більшою увагою ніж звичайно, і тут помітив, що вона взяла його постанову поважно і не приготувала для нього ніякої горілки. Він не хотів виявляти своїх вагань і промовчав. Але після того почав купувати собі горілку нишком.

Йому потрохи робилось ясно, що таким чином не можна буде оплатити білета. Заразом прийшов він до переконання, що для хлопця не так уже кепсько буде, коли він зробиться забойщиком. Ніколи не зле, коли почнеш учитися в свій час.

Так воно й вийшло.

Що-дня після обіду, коли старший хлопець приходив зі школи, він повинен був бігти до каменоломні. Це було важко для нього, і він часто плакав, якщо по дорозі зустрічав інших хлопців, що йшли на море сковзатись. Вони запихали штани в чоботи, щоб пофорсувати цим, а на ньому були тільки дерев'яні черевики. Правда, вдома в нього була так само пара старих

лижвів з мотузками замість ремінців, і мав він іще й пару чобіт, що були вже замалі для майстрового сина. Але вони були без за- каблуків, тому батько заборонив йому користу- ватися з них, хоч закаблуки не були вже так дуже потрібні для сковзання. Ну та тепер це було вже все одно!

Шведова жінка сердечно зраділа, що чоловік її не п'є вже більше непотрібної горілки і при- кладає всіх зусиль, щоб приготувати йому їжу як найсмачніше, аби він не відчував браку горілки! Він це прекрасно помічав; розу- мів також, на віщо вона це робить, і так само достоту знав, що вона одрізує у всьому од себе і од своїх дітей, щоб задовольнити його. В перші дні йому було од цього соромно, але він сам себе дбайливо вмовляв,—до того часу, поки сором пройшов. Бог, що відає серця й утроби, є свід- ком, що він чекає тільки м'якої погоди, щоб зовсім одмовитись од горілки. Адже він уже зробив у цьому напрямку великий ступінь, а влас- не—не п'є горілки в пообідній час, коли при- ходить хлопець, і обмежує себе тільки снідан- ком. Розуміється, в той час він випиває таку-ж саму кількість, скільки вистачало раніше на цілий день, але все-ж-таки це був ступінь уперед. Він доводив, що можна обійтись і без цього, коли дійде до діла.

Одного, як не як, не можна було заперечувати: полуденок виглядає без горілки надто сухо. А найгірше—це те, що з боку інших голсно робились завваження, що могли бути зрозумілими хлопчині. Так уже справді краще, щоб із цим не критися. І в один прекрасний день швед покінчив ураз зі всякими таємницями і випив свою горілку в присутності хлопчика. Ввечері взяв його з собою в шинок і перед його очима спокійно заплатив свій борг за тиждень.

В шинку сиділи інші робітники, що пили пиво й горілку та гралися в «цурки»; шведові довелося зіграти з ними партію-дві. А хлопець усе думав про матір, що залишилася там, дома, і питав, чи вони швидко підуть. Тут один робітник покликав його до себе і хотів почастувати горілкою. Хлопчина odmовився од пиття, та батько висміяв його. Тоді хлопець ковтнув, але горілка попала не в ту горлянку, він почав страшно кашляти і мало-що не задихнувся; а в той час інші кепкували з нього. Це пройшло нешвидко і спричиняло безперестанний біль у горлі, так що нарешті він почав плакати. Тоді батько купив йому солодкий крендель, і коли вони рушали назад додому, сказав йому:

— Коли мати почне тебе розпитувати про каменоломню, а також про те, чи були ми в

шинку, то ти нічого не кажи. Адже тепер ти на половину чоловік і помагаєш заробляти; бабському роду всього розказувати не слід.

До цього часу хлопець дивився на шинок очима свєї матери. Він ніколи там не був, але знав од матери, що то шинок був винен, коли в хаті не вистачало хліба і булочник переставав давати в борг. Коли він уперше йшов до каменоломні, мати поцілувала його і сказала, що він повинен дбати, щоб допомгти батькові обминути шинок. Він навіть міг ще пам'ятати, як батько кілька разів приходив додому п'яний, страшно лаявся і тягав матір за коси по долівці. Тоді він був ще зовсім маленькою дитиною. Останніми роками цього, розуміється, вже не траплялося; але трохи на підпитку батько все-таки вертався додому частенько. І тоді мати одержувала на наступний тиждень одною кроною менше.

Діти дуже вразливі. Мати, розуміється, лаялася, що господарі пішли в теплий шинок і грають там на пиво й горілку. Одначе, вони-ж зате й гроші добувають. Що в тому дурна баба розуміє! Він тепер сам гроші заробляє—батько це казав—і він був з ним разом у шинку, де його радісно прийняли. Цього ні один із решти хлопців не може про себе сказати; хай собі там утикають штани в чоботи, скільки хочуть. І його

сестрички також! Коли в них починається суперечка, вони ви міють його, тому що він повинен іти в каменоломню; але хай тільки вони дізнаються, що він одержав солодкий крендель і ходив з дорослими чоловіками в шинок! Якби-ж тільки він міг розказати їм про все, але якраз цього він і не може зробити.

Дома хлопець був мовчазний, але найближчої суботи він сам затримався перед шинком і з напруженням чекав, щоб батько ввійшов. Це був як-раз той день, коли виходив тираж лотереї, і швед через те відчував певне моральне пригноблення. Він прийшов до висновку, що повинен вести себе гарно відносно милосердного бога, коли хоче виграти.

Через те він хотів на цей раз зовсім не переступати порога шинку, а післав хлопця з грошима заплатити борг за горілку. Тепер, коли справа торкалася гри, він почав боятися, і похливість проявилася в своєму звичайному вигляді, як сумління. Ці гроші були доказом проти нього, вони пекли йому в кишені, і він відчув полегшу, коли їх позбувся. Він був тепер повний також твердої рішучості повідомити жінку, що він од горілки не відмовився, і в цьому він перед нею винний. А сам собі запрягся з цієї хвилини, як випаде білет, бути цілком повздержливим.

В шинку сиділи товариші в як-найневиннішому настрої і проциндрювали четвертину свого і так уже мізерного тижневого заробітку. Робили вони це не так по потребі, як із застарілої звички, а звичка—навіть сильніша ніж вроджений нахил до злого.

А швед задоволений і з легким серцем пішов зі своїм хлопцем далі. Він зробив щось гарне, за що одержить нагороду. Він це відчував. Нарешті є-ж десь той милосердний бог, що стоїть по-над усім і витягає номері білетів. Він узяв хлопчика за руку—цього не робив він майже ще з того часу, коли хлопець був зовсім маленький—і показав йому маяк, що навпроти, на шведському березі, блиснув сигнальним світлом. Він розповідав хлопчині про маленьке містечко, там навпроти, далеко за маяком, у країні, де живе бабуня, і куди вони поїхали-б, якби в них було багато грошей. І він давав відповіді на всі запитання, що їх давав йому хлопець, чого звичайно ніколи не робив. А хлопець переживав своєрідну, незвичайну втіху і все ще хотів міцно триматися за батькову руку, як вони прийшли на вулицю. Але цього батько не дозволив.

Швидко після того, як смеркло, обидва дійшли додому.

Всі зразу-ж таки пізнали, що батько їхній у гарному настрої. Він зовсім не лаявся за те.

що його туфлі не стояли на своєму місці біля порогу.

Умившись, перемінівши панчохи і повечерявши, він узяв із колиски немовля, балакав до нього і підкидав його до стелі. Тут з'явилася друга дитина та й собі захотіла літати; але батько сказав, що вона занадто велика. Зате він сів на лаву і взяв її на друге коліно. Другий хлопець стояв на комоді і стукав ключем; він був у нерішучості, але потім набрався сміливості і підійшов зі старою дудкою, яку повільно й випробовуючи протягнув батькові через стіл. А коли побачив, що батько бере її, то мерщій приніс із кухні кухлик води, бо дудка не подавала й згуку, доки її не змочити. Вони не світили, і швед насвистував на дудку, з обома дітьми на колінах, в той час, як мати заходилась коло найменшої, а старший опустився перед грубкою на коліна і читав «Рокамболя». Він узяв для прочитання книжку в купцевого сина за шість гудзиків, і це здавалось дешево, бо в книжці було по-над три тисячі сторінок.

У вісім годин, як звичайно, всі полягали спати.

Другого дня була неділя, і шведові не треба було йти на роботу. Але він усе-таки встав своєчасно, засвітив лампу і пішов на горище, де двома старими підощвами і мідними цвяшками

полатав хлопцеві чоботи. А в шість годин, коли діти повинні були встати, чоботи з новенькими закаблуками стояли на виду біля його ліжка. Це була велика втіха для хлопця; і як тільки стало видно, він зник зі своїми лижвами. Двоє інших, що в них не було ні чобіт, ні лижвів, заздрісно дивилися йому вслід і мало не плакали; але мати розважала їх тим, що батько, коли вони будуть поводитися як слід, повозить їх, може, на саночках. Вона сказала це так, що він-би повинен був чути, але він удавав, що нічого не чує. Одначе перед обідом він сам витягнув з горища санки, посадив на них обох дітей і побіг з ними по білому блискучому від сонця снігу. На обід мати здивувала їх пфанкухенами і сиропом, а коли після обіду діти пішли до недільної школи, вони одержали по дві ере, щоб купити собі дитячих книжечок. Увечері старший голосно читав їм, а батько сидів на лаві в одній камізельці і мав як-найприємнішу мнчу на обличчі. То був день, що жінка й діти шведові могли одзначити в своїм календарі білим камінцем.

Вийшов тиражний листок, але номер шведа не появилася. Приблизно є, та не те. Це було для нього важким ударом. Милосердний бог не захотів цього, а чому? Може це повинно означати кару? Але, строго кажучи, яке, власне,

діло милосердному богу до лотереї? Та-ж це гра на щастя! І то був злий випадок. Його жінка ждала розігри із такою-ж самою нетерплячкою, як і він сам; тепер він вичитував з її очей, що вона не похвалить, якщо він буде продовжувати гру. Але-ж він зобов'язався поновити білет. Та й не так-то легко одмовитися од надії. Щастя в цьому тиражі було вже тепер так близько біля його дверей—удруге воно напевне постукає в двері. Перший тираж завжди буває найкупіший—потім виграші стають усе численнішими, більшими, а останній тираж буває, звичайно, найкращий. Він вирішив удавати, ніби одмовився од білету, але нишком усе-таки продовжувати гру.

Так він і зробив.

Заперечення, що слабо ворушилися в глибині його душі проти цього нового обдурювання, він цілком заспокоював, уявляючи собі, скільки-ж то буде радощів для жінки, коли він в один прекрасний день прийде з громовою звісткою, що вони багатирі.

Розчарувавшись він знову зробився, як і колись, замкнутим. Діти любили його таким, яким він був суботнього вечора та в неділю, і що-вечора, коли він їв, вони протискувалися до стола і вичікуючи стояли біля нього. Але він більше не займався ними.

Того разу він трохи підтягнувся був, але

це ні до чого не призвело. Тепер він попустив віжки, що наклав був на себе, і наче в одплату самому собі пішов далі ніж у попередні часи. Суботніми вечорами він одсилав хлопця з грошима додому самого, але приховував у себе трохи більше, ніж раңш, і одвідував шинок також серед тижня. Це одразу відбилося дома, і жінці доводилося скнарити, щоб тільки як-небудь нужденно існувати. Спочатку вона щадила на собі й на дітях, але далі їй стало не спроможно приготувляти для чоловіка, як раніш, різні лакомі куски. Це псувало йому настрої, і одного разу, ввечері, коли прийшов він додому п'яний, він почав лаяти за страву і сказав, що жінка й діти об'їдають його вдома, а він мусить терпіти нужду, щоб вони могли набивати собі шлунки. Але, коли був тверезий, то мовчав і нишком нарікав сам на себе.

Жінка його в обох випадках мовчала і робила, що могла. Вона не знала, що він грає далі в лотерею. Знала тільки, що він нишком купує сивуху, і була настільки розумна, щоб спитаги його, чи не краще було-б брати собі горілку знову з дому.

— Так холодно, що тобі там треба мати щось тепле, — сказала вона, щоб скрити свій намір. Але, не дивлячись на це, він догадався і з упертости одхилїв її пропозицію.

День після того він був справний, наче мовчки прохав вибачення. Що до хлопця, то з ним він майже завжди був добрий. Коли той виконав певну кількість забоїв, то міг припинити працю і вільно гуляти. Тоді він лазив по скелях, покритих снігом, зривав замерзлі тернові ягідки і брав їх з собою додому для сестер. Зішкрябував також сніг під дикими яблуньками і знаходив там кислиці, що достигли під снігом. Здебільшого брав він з собою санки й мішок; тоді він збирав у сосновому лісі шишки і ввечері повертався додому з цілим мішком палива. А батько допомагав йому тягнути санки—деколи до самого дому, инколи тільки до шинку...

Як пройшло кілька тижнів, захворіла найменша дитина. В той час серед маленьких дітей поширена була епідемія запалення легенів, що вже забрала була багато жертв до околиці. В дитини горіли щічки од пропасниці, і вона спала неспокійно; жінка шведова виглядала пригнічена і стурбована. Вона боялася, що це запалення легенів.

— У кого-ж буде недостаток грошей, щоб покликати доктора, тільки для того, щоби впевнитися, що це запалення легенів,—сказала вона якось увечері до свого чоловіка.

Він не відповів нічого. В кишені у нього було дві кроні, саме стільки, щоб заплатити докто-

рові за візит. Але післязавтра, ввечері, він повинен буде відновити білет, інакше втратить його. А він зобов'язався відновити—він дав слово... І крім того, в дитини тільки зубки і, можливо, маленька простуда. Такої думки й його жінка, коли вона здорово міркує, але бабський рід завжди любить малювати собі чорта на стіні.

— Ми не можемо зараз-таки кликати доктора, як тільки одне із вас запищить,—сказав він згодом буркочучи і ліг у ліжко.

На ранок він спитав про дитину, котра спокійно спала; а в обід старший хлопець повинен був принести йому докладну звістку, якби виявилось, що треба покликати доктора.

— Сестричці стало краще,—повідомив хлопчина.

Увечері швед поновив свого білета, і це було саме вчас.

Не те, щоб він свою дитину і лотерійний білет клав на одну дошку,—о, ні!—справа була не така проста. Тут йому було-б ясно, що треба робити. Але життя накладає шва не так виразно. Швед любив своїх дітей дуже, любив міцніше, ніж-би йому хотілось по його вдачі. Для них і для свсеї жінки зносив він холод і піт, так що коли він робив перерву в праці, то в нього через брак шерстяної одяги застигала кров

у жилах. Для них жив він, хоч цього собі й не усвідомлював, для них він грав у лотерею. І через те йому було важко на серці, коли стан здоров'я дитини погіршав.

Він почував себе винуватцем, як сидів зі своєю жінкою над колискою і зі страхом нахилився та прислухався до хворого дитяти, що скрипуче дихало.

— Запалення легенів!—шепотіла жінка, і губи їй дрижали.

— Завтра виплата,—сказав він тихо,—тоді ми зможемо покликати доктора.

— Ах, боже, підтримай нас до того часу!—відповіла вона, вибухаючи слізьми.

Діти вже були в ліжку.

Швед ліг спати, а жінка вдавала, що також хоче на відпочинок, але лишилася. Вона хотіла сторожити біля сусіди дитини і не насмілювалася йти спати зі страху, що може в той час вона позбудеться її.

Її очі наче погасли, і обличчя було перейняте болем, в той час як вона прибирала в кімнаті. Як тільки вона зупинялася біля колиски, сльози котилися в їй по щоках, і обличчя болісно кривилося. Завтра вже буде запізно, вона втрачить свою дитину, бо вони надто бідні і не можуть заплатити докторові.

Вона була дуже пригнічена, і страх охопив

її, страх перед богом. Та-ж він є паном над життям і смертю, і коли дитина помре, то значить, бог так назначив.

— Бог такий швидкий на руки—давати бідним людям дітей, але іноді забуває потурбуватися за їх прохарчування,—сказала вона якось у хвилину одчаю, в той час, коли чекала, що народиться немовля. Вона зараз-таки пожалкувала, що це сказала. Та тепер захотів бог помститися і покарати її за ремство. Він виростив у її серці таку велику любов до дитини, а оце тепер хоче болюче покарати її та взяти дитину назад. Ох, боже, ох, боже! Адже в них тоді не було ніякого заробітку, а крамар і булочник нічого більше не хотіли давати в бѣрг. Та це для бога нічого не значить; тим більшої вимагає він покори. А вона-ж хотіла бути покірливою! Все вона рада перетерпіти і перестраждати; все вона прийме, що господь покладе на неї. Аби тільки зберегти дитину!.. Вона схилилася на долівку, плакала і молилася та благала—довго, довго. Багато слів вона не могла придумати, а звичайні молитви в цьому випадку не годилися. Але її бажання молились за неї, прийнятливо, міцно, наче всотуючись, і вони з'єднувалися зі всім її еством у щось непоборне, що змагалось зі всемогутим, щоб вирвати од нього ласку. Вона молилася до самозабуття.

Забула про своє власне існування; молилася так, що серце стукотіло у неї в грудях. Вона домолилась до захвату, до того, що могла бачити бога...

Огямившись, вона була дуже слаба, але відчула несказану полегшу. Тепер вона була цілком певна, що бог не зможе одняти од неї дитину. Раз вона чула промову цёрковного проповідника про молитву. Він казав: людина може так молитися, що бог мусить почути її. І ось вона саме молилась так, як може молитися тільки мати, що має тяжко хвору дитину. Проповідник, розуміється, додав, що така молитва не дає благодати, але вона на це не зважала, аби дитина її залишилася при житті. І вона буде жити! Вона поклала дитині в постільку пляшечку з гарячою водою, і як тільки вона прокидалося, давала їй груди. Тепер вона була спокійна і певна. Часом трохи дрімала, але завжди прокидалася, як тільки рухалася дитина. Так настала північ, і перша година, і друга, і третя.

Між тим, як вона сиділа так у полудрімоті перед колискою, тихенько одчинилися двері, і її чоловік увійшов в одній сорочці. Злякано схопилась вона і ледве стрималася, щоб не скрикнути; але зараз-таки пізнала, хто це, і довірливо усміхнулася до свого чоловіка. Одначе

він байдужливо поглянув на неї. На дитину хотів він подивитися і гадав, що застане жінку ввісні. Він нізащо не бажав проявити свою чулість перед нею і ще менше показати, що надає хворобі поважного значіння.

— Я хотів поглянути, котра година,—сказав він і пройшов повз колиску, не дивлючись на жінку. Але вона не дала себе одурити; вона знала так само гарно, як і він, що не година його цікавила, бо-ж вона що-ранку вставала раніш од нього.

— Ми не втратимо її—господь дозволить нам зберегти нашу дитину,—швидко промурмотіла вона і зараз-таки вийшла, щоб приготувати воду на каву. Він скористав з цієї нагоди, щоб нагнутися над колискою. Дихання дитини було тепер спокійне, вона вже не хрипіла. Тоді він одягнувся.

Попиваючи каву, він обмінявся з жінкою кількома увагами. Він твердо вирішив покликати лікаря, як тільки одержить увечері свій тижневий заробіток. Коли-ж допомога лікаря буде зайвою, то тим краще, гроші знайшли гарне пристосування. Потім він примостив скриньку на спину і вийшов.

Але поліпшення в стані дитини було тільки тимчасовим. Іще зранку почала вона знову хрипіти, і то навіть гірше, ніж раніш, а в перед-

збідній час хрипіння перейшло в випадки задухи. Серце матери закам'яніло з жаху. Її впевненість у тому, що молитву її вислухано, зникла. Страх і одчай нестримно охопили її, і вона знову попробувала звернутись до молитви. Але молитва не давалася,—це було так, ніби бог ухилявся од неї, коли вона хотіла схопити його. Змучена одчаєм, вона схопилась і кинулась до дверей. Вона хотіла яко-мога швидче йти до лікаря і прохати його, щоб прийшов, за всяку ціну, дитину врятувати.

Вона бігла і бігла на другий кінець містечка. Лікар тільки що зібрався почати обхід хворих і сказав, що заїде ще до обіду.

Ах, чи не може він прийти як-найскоріше!
— Це буде видно,—відмовив він.

Вона хотіла домагатися, щоб він прийшов негайно, але не посміла зі страху, що тоді він може й зовсім не прийде. Мовчки стояла вона перед ним, дивилася на нього і залилася слізьми. А він обернувся до неї спиною, трохи побубонів до себе, і шукав чогось у кишенях своєї шуби. Тоді вона швидко побігла знову додому.

Доктор усе-таки не примусив себе довго чекати, хоч і знав, що тут не можна було заробити. Півгодини після того, як жінка повернулася додому, він увійшов у хатину. Скинув з себе шубу і старанно зогрівся біля грубки, щоб не

внести холодного повітря до дитини. Потім клякнув на коліна перед колискою і прислухався. Коли він знову піднявся, то був сердитий.

-- Якого лиха не покликали ви мене раніш? -- сердито спитав він. Жінка, плачучи, одвернулась. Він поклав їй руку на плече, але нічого не промовив, написав щось олівцем у своїй нотатці, вирвав листок і подав їй.

Після обіду хлопець не прийшов до каменоломні, і тут шведа охопило лихе передчуття. А що хлопця й пізніше не було, то він затурбувався, і праця не йшла. Туди й сюди кидав він свердло й молоток, але замість того, щоб, як раніше, йти в дривітню і ковтнути горілки, він ліз на скелі і дивився вниз, у долину, в напрямку до міста. Йому хотілося побачити майстра, щоб одержати тижневу плату і можливість іти до дому.

Нарешті майстер прийшов і розплатився з людьми. Тоді швед рушив додому.

Сумно брів він туди й не встиг обернутись, як опинився дома.

Як тільки він увійшов, його охопив запах мускусу, він почув, що коліна його тремтять. У шкарпетках увійшов він до кімнати. Жінка його стояла на колінах, як завжди в останні

дні, біля зголов'я колиски, а діти стояли навколо неї, і голосно схлипували.

Звідкіля беруть потоки скорботи свої джерела, щоб ніколи не висихати в серці матери? П'ятий раз закривала шведова жінка одному зі своїх дітей счі і вона була тепер так само скорботна і прилучила свою нову втрату до попередніх, що їх час не міг стерти. І як то воно виходить, що мати любить більше тих дітей і найбільш бєлісно тужить за тими, що коштували їй найбільше турбот? Її перша дитина вісім літ пролежала в постелі; в вісім років вона померла. Вісім років щоденної турботи і піклування, вісім літ терпіння з дитям, якого хвороба зробила кезносним. І не дивлячись на це, вона боролася, щоб вратувати його; потім не могла його забути, плакала, як тільки що-небудь пригадувало їй його. Вона називала других його йменням, так само назвала й останнього. Всі померли і повсякчас оживлювали біль. Бідна мати так багато плакала, що очі її легко наповнювалися слізьми; досить було м'якого тону в голосі, щоб вони вже полилися через край.

Двоє молодших також плакали, коли бачили, як плаче їх мати, бо любили її ніжною любов'ю. Причина скорботи була для них, одначе, чужою. Тільки старший хлопчик розумів її і тихо

Ходив навколо. Обидва менші ніколи ще не бачили смерти.

— Мамо, чого сестричка вже не плаче більше?— поспитала п'ятилітня дівчинка.

— Того, що вона тепер у милосердного бога, дитятко моє.

— А що-ж сестричка робить там, угорі, в милосердного бога, мамо?

— Вона бавиться зі своїми маленькими сестричками, дитинко моя,—зідповіла мати голо-сом, придушеним слізьми.

Щасливі діти, що ще нічого не знають! Коли матери тут не було, вони прокрадалися в чисту кімнатку і з цікавістю роздивлялися сестричку, що лежала тут спокійна і така біла, з мідяними монетами на очах. А хлопчик на сьомому році, що одвідував дитячий садок, розказував там іншим дітям з дуже поважною миною, що в нього мертва сестричка. вона лежить там цілком спокійна. Інші діти дивувалися з цього, і давали йому грифлики, щоб тільки піти з ним додому і поглянути на його чудну сестричку.

Перші дні після смерти дитини швед не виходив на працю. Він не розмовляв і не відповідав ні одного слова, коли жінка до нього зверталася. До обіду лежав він у ліжку, потім тільки вставав, надягав свою святочну одіж і вирушав до міста.

Ввечері, повертаючи додому, він був п'яний. Тоді він сідав собі в кімнатці, схлипував над трупом і засипав себе самого докорами, котрих жінка не розуміла, а діти повинні були співати йому пісень зі співаника.

Особливо одну пісню повинні були вони йому все повторяти, і він у задумі зі складеними навхрест руками слухав її. Це була пісня про те, як мертва дитина, радіючи, що покинула цей грішний світ, посилає батькам розраду і докоряє їх у короткозорості:

Одкиньте сум розлуки,
Я вже позабувся муки,
І я тепер в раю.
Не плачте, не ридайте,
А бога прославляйте,
Що душу взяв мою!

Пісня, здавалось, його трохи розважала. Але на жінку зміст віршів впливав дратуючи; їй важко було дати їм уплинути на себе, хоч пісня й була надрукована в збірнику. Скорбота її чоловіка викликала в ній відгук до такої міри, що її власні сльози висихали, як вона увечері бачила його, коли він сидів біля колиски і схлипував п'яним плачем.

Це було в середу, на четвертий день по смерті дитини. Старшому хлопчикові дозволено було

протягом минулих днів сидіти дома, щоб помагати матері, але сьогодні він знову був у школі. За перерви він сидів у класі і вчив завдання. В нього не було охоти бігати по двору з іншими хлопцями і гуляти в сніжки. Тут з вулиці долетів до нього гамір і крик. Один хлопець важкими ступінями увійшов і гукнув його, щоб він вийшов. Інші між тим стояли за дверима сміючись. У них напевне який-небудь жарт,—подумав хлопець, і вискочив, щоби поглянути, в чому справа. На вулиці хлопчики стовпилися навколо п'яного. Вони кидали в нього снігом і штовхали одне одного на нього, а він кидався туди й сюди, щоб схопити їх. Це підохочувало їх до нових веселощів і витівок. Ах, отой п'яний, це його рідний батько! Раптовий страх схопив його; він не міг на це дивитися. Побіг назад у класову кімнату і забився в куток, щоб сховатися од жорстоких глузувань товаришів. Тут учитель знайшов його, скорченого і тремтючого всім тілом, інші хлопці примушені були сказати, що сталося.

— Та й безсердечні-ж ви, діти!—сказав учитель, гладючи хлопчика по щоці, а потім післав його додому.

Дома він розповів матері, що сталося, при чому гірко плакав і заснув у неї на колінах, душевне хвилювання знесило його.

Цього разу мати не плакала. Але в ній піднялося щось жорстоке, майже якась ненависть проти чоловіка, а разом з тим підвищена любов до дітей, що ще в неї залишилися. Обом меншеньким вона посипала їх крайки хліба цукром, щоб винагородити їх за те, що вони повинні лягти спати. Вона помагала їм роздягаться і пішла з ними разом на темне горище, що було спальнею для сем'ї, і залишилася біля них, доки вони не проказали свої вечірні молитви. Потім вона поцілувала їх, укрила і приспала. Вони не повинні були бачити свого батька безтямно п'яного. Внизу, в кімнаті, вона взяла одягу дітей, щоб полатати, між тим як старший сів за свої завдання.

Ввечері швед повернувся додому. Важкими ступіннями прийшов він, йому треба було багато часу, щоби нарешті намацати нетвердою рукою клямку од дверей. Хлопець пішов і одчинив. Батько ні з ким не привітався, з великою наругою скинув снігом покриту одіж і повісив її над грубкою. Одіж зараз-таки почала сичати і плювати, бо на ній танув сніг. Потім швед попробував роззутись, але мусив одмовитись од цього наміру, бо не міг затримати рівноваги. Мати і син з острахом стежили за ним з боку. З великим зусиллям дійшов він до тапчана, важко опустився на нього, поклав руки

на стіл і, прищулившись, устроїв затьмарений погляд перед себе. В кімнаті було по-мертвецьки тихо.

— Ви можете йти спати,—пробурмотів він через де-який час, наче звертаючись до дітей.

— Вони в ліжку,—відповіла його жінка.

— В ліжку,—повторив він протяжно,—так, у ліжку; так, значиться, в ліжку.

Вона не витримала:

— Для дітей це найкраще: вони в ліжку, коли їх батько...

Вона не посміла скінчити.

— Коли їх батько повертається додому — п'яний. Що? ти гадаєш, значиться, що я п'яний? Що?

— Воно-ж так і є. Коли ти сам це кажеш, значить, п'яні дійсно кажуть правду,—відповіла вона і швидко вийшла в кухню, де заходила коло печі.

Блискавка мигнула в його затьмареному погляді.

— Гей, то краще ти співай, так! Ти мусиш співати замість своїх дітей—і ти також!

При цьому він ударив по книжці хлопцевій так, що вона полетіла на долівку.

Хлопець почав плакати, і мати знову увійшла в кімнату.

— Не плач, моя дитино; батько твій може

примусити заспівати що-небудь вуличних діт-ваків, бо-ж вони йому товариші,—сказала вона.

Вона обернулася до нього спиною, при чому, ніби бажаючи змякшити свої слова, заходилась обчищувати бруд з його верхньої одежі. Швед устав із лави.

Він обіперся об стіл, хитався сюди й туди і напружувався, щоб цілком відкрити очі.

Його обличчя виявляло тепер натугу думки. Він почував, що в її словах ховається острій-ливе жало, але тільки як сон пам'ягав, що було вдень.

— Вуличні дітваки! Що це значить, бабо? Її голос дрижав, як вона відповідала:

— Ти може не знаєш, що хлопець сьогодні бачив свого батька, як волочився він під насмішками і глузуванням вуличних дітей? Так, дуже гарно, коли саме ім'я батька повинно стати лайкою для його дітей!

Тут її мова перервалася голосним риданням, вона не могла більше опанувати себе.

Почуття сорому заблимаєло в ньому, але тільки на одну мить, потім він глузливо засміявся і кивнув.

— Але-ж цього ти одначе не називаєш спі-вом? Що? Ти пхинькаєш? Будеш ти зараз спі-вати чи ні?

І він із загрозою підступив до неї.

— Ох, боже, ох, боже, він на смерть уб'є мене!—закричала вона і мимохіть побігла до дверей тієї кімнати, де лежав труп дитини, наче хотіла шукати в нього захисту. Але він уже схопив її.

— Ти мусиш співати, стара!—ревів він, і цупко вчепився їй за підборіддя. Це примусило її відкрити рота, вона захрипіла і скажено рванулась, кинулась через двері далі і потягнула його за собою в другу кімнату.

Хлопець заголосив, побіг за батьком і смикнув його. Але швед ударив його рукою наодмаш і так потрапив йому в рота, що ясна покритися кров'ю.

Тут почувся тупіт маленьких ніжок на горищі; обоє менших кинулися в своїх коротеньких сороченятах східцями вниз і почали тепер разом з найстаршим плакати навколо воюючих.

В сусідній кімнаті жінка вирвалася із кліщів чоловіка і побігла в темний куток. Він хотів побігти за нею, але наткнувся на котел із водою, поставлений посеред кімнати, щоб убирати в себе випари з трупу. Він упав через нього в напрямку стола, де лежала мертва дитина, протягнув перед себе руку, захитався в різні боки і схопив трупа за голову. Тут він протверезився. Одну мить стояв він, як скам'янілий. Потім пішов у другу кімнату, де й заснув, поклавши

голову на руки. Мати заспокоювала обох дітей і одвела їх назад у постелю. Потім приготувала тапчан, наскільки це вдавалось, і спільними силами вона і хлопець поклали шведа на нього лігма. Він був важкий, як оливо, і не рухався. Це була нелегка робота.

Потім вона накрила його де-якою одежиною, але була обурена на нього, мала почуття, що він осквернив трупа її дитини. Вона поцілувала закриті очі трупа і поклала назад мідяки, що скинув п'яний.

Другого дня швед дбайливо одягнувся і, як звичайно, пішов до міста. Але вполю повернувся назад, і то не на підпитку. Він приніс із собою маленьку чорну домовину, і в неї мати поклала дівчинку. Дітей зодягнуто було в святні убрання, а по обіді швед узяв домовинку під пахву, і всі вкупі пішли з маленькою сестрою на цвинтар.

Події останнього часу зробили сильне вражіння на шведа, і він цупко взяв себе в руки. Як звичайно, він тепер зараз-таки перейшов до другої крайности: цілком утримувався од пиття і приносив жінці ввесь свій тижневий заробіток. Між ними склалося мовчазне примир'я. Вона була вдячна за його поздержливість, і після обіду посилала йому хлопчиком кухлик гарячої кави, завинений у панчохи. Ввечері

він повертався зі своїм хлопчаком додому, читав газету, що жінка діставала у знайомих, потім ішов спати або лагодив у хліву дерев'яні черевики дітям.

Так воно тягнулося все-таки тільки до третього тиражу лотереї.

Другий тираж випадав у перші дні після смерті дитини, і швед не звернув на нього ніякої уваги. Та тепер його думки знову вертілися навколо білета. Він знову не виграв, і од цього удару поблідли всі вражіння недавнього минулого; всі події в пам'яті його перемішалися, перекрутилися і перестали бути йому докорами.

І все колишне повторилося. Він ізнову взявся до горілки, приходив на підпитку, повертався додому п'яний. Спочатку зрідка, потім частіш, нарешті, прийшов безпам'яти п'яний. Він став вередливим, а вдома було—хоч хату вимітай. Коли був п'яний, то заводив старі розмови, тільки в сильніших висловах; ніж раніше; жінка й діти—наволоч, собаки, що виривають у нього шматок із горла. Коли був тверезий, то мовчав, але вже не робив собі ніяких докорів.

А зима йшла своєю чергою.

Чим-раз більше він безсилів од роботи, більше волочився, завчасно шабашував, в той-же час менше старався підчас праці. Додому він при-

носив менше, деколи навіть зовсім нічого, і ніколи не більше, ніж треба було на його утримання.

Але мужність його жінки, здавалось, починалася там, де пропадала його власна, а саме підчас катастрофи. Чим плохішим він ставав, тим діяльнішою була жінка. Вона наймалася на поденну працю і пряла іншим людям, виконувала чорну роботу, до якої ніхто інший не хотів братись, і з ранку до ночі працювала. Вона боролася віч-на-віч з голодом, але ніколи голод не переступав її порогу. І з відповідальністю, яку вона поступово брала на себе, росла й її самосвідомість, так що тепер у її вимогах до чоловіка утворювались певні межі. Це бентежило його і стримувало його грубі вибрики.

Дійшло до того, що її дбайливість про нього чимало вкоротилась. Йому доводилося брати їжу такою, як є: погану, напівхолодну, підгорілу—він уже не був тим центром, що навколо його все крутиться. Це робило їхні стосунки ще більш напруженими і ще більше віддаляло його від дому.

Небавом він зробився вдома зовсім чужим. Його жінка й діти жили для себе; святкували дні родин і дозволяли собі маленькі втіхи, до яких йому не було діла. Це здалося йому

більш болючим, ніж він сам собі хотів у цьому признатись. Він прагнув клопотливості жінки і довір'я дітей, прагнув, бодай, свідомості, що те й інше йому ще належить. Тепер, коли все це минулося, він спам'ятався. Він поспробував заходитися коло своїх дітей; особливо, коли був на підпитку. Жартував і грався з ними, доки вони не виходили зі своїх рамок. Але після того вони йшли здебільшого далі, ніж могла перенести його роздратована алкоголічна вразливість, і тоді він бив їх. Через те вони стали триматися од нього здалека, і мати одсилала їх у ліжко, доки ще батько приходив додому. Тут у ньому забушувала задушлива злоба. Дерев'яні черевики дітей лишилися тепер без поправки; нічого подібного він тепер не робив. Як же в черевиках робилися шпарини, він погрозово казав, що понатикає туди залізних шпильок, що будуть ранити їм ноги. Тоді вони вже перестануть пробивати одним черевиком другий. Діти втірились цьому і плакали од страху, коли в черевиках показувалися шпарини; але мати йшла тоді сама в хлів і поправляла, як уміла.

Вже од кількох років сім'я мала гуску, що виводила що-літа гусенят. Діти пасли їх на стерні, а до Мартинового дня молодих гусей прода-

вали. Взимку гуску пускали йти, куди вона захоче, а діти мали тільки дбати, щоб до ночі вона була дома, бо її міг-би вхопити лис. Звичайно вона смерком і сама верталася додому і стояла з геготом перед вікнами, доки її не впускали. Час-од-часу її все-таки тягнуло поспати на одному з довколишніх озер.

Одного вечора, коли шаленіла снігова заверюха, гуска не прийшла додому. Тут обидва хлопці, що цілий день залишалися вдома, сами перелякались, і взявшись за руки, обоє безрадних дітей вирушили, щоб знайти птицю. Хуртовина шмагала і осліпляла їх, так що вони зовсім змучені повернулися додому. Мати тільки-що вернулася після важкого робочого дня, вона ходила на поденну—прати білизну, але зараз-таки знову побігла, щоб і самій взятися до розшуку гуски. Спочатку вона пішла до сусідів, у котрих також були гуси—їхні вернулися додому, але її гуски з ними не було. Тоді вона з натугою рушила вперед вулицями, все далі в напрямку до нив, вона бігала від одного озера до другого. Через сильну снігову заметіль вона нічого не могла бачити, а тут раптом упала темрява,—дальші шукання безнадійні. Але численні хатні сцени зробили цю жінку боязкою, і хоч чоловік уже не насмілювався більше бити її, все-таки вона дрижала при думці про нову

сварку. Вона шукала далі й далі, де тільки виднілося в снігу щось сіре, але-ж—ах!—то був тільки камінь! Тепер вона рушила через озеро до струмка, що ніколи не замерзав; може гуска лежить там, у гирлі. Але й там її не було. Все далі йшла нещасна жінка вздовж струмка, аж до того місця, де він у море впадав; та й тут іще вона, вдивляючись у далечінь, пройшла добрий шмат уздовж берега. Тепер стало зовсім темно. Тут їй ураз прийшло в голову, що чоловік зараз прийде додому. Якщо він тільки перед її приходом дізнається про це, тоді доведеться розплачуватись дітям. Отже, назад, додому, швидко! Аби він цього вечора нічого не помітив; адже гуска напевно сама з'явиться. Вперше за все своє життя вона побажала, щоб чоловік вернувся додому п'яний.

Він прийшов додому тільки злегка на підпитку, а жінка ходила навколо в безпереривному страху, що він зазирне в хлів і знайде шкоду. Як тільки він чого-небудь уставав зі стільця, вона підводилася разом. Але вечір проходив, і настала пора сну. Вона швидко лягла в постелю, а він закурив свою люльку і потягнувся на подвір'я. На повороті він зупинився перед хлівом і почав базікати, а як не було ніякого одказу, то сердито ткнув туди палицею.

Хлів був порожній.

Він пішов просто на горище, попростував до жінчиного ліжка, зірвав з неї покривало і загрозливо закричав:

— Так ти гадала, що найкраще буде, коли ти залізеш у постіль? Ні, так нічого не вийде, стара!

Вона сплигнула на другий бік ліжка і стояла тепер тремтячи од холоду на одчиненому горищі.

Він обійшов навкруг ліжка і щільно присунувся до неї:

— Ти негайно одягнеш своє лахміття і вишукаєш гуску. І не смій повертатися додому, доки не знайдеш її!

Чверть години пізніше пробиралась вона зі старшим хлопчиком через піскуваті горби до морського берега, буря мела їй в обличчя ледяні голки, наколи вони обшукували по-бережжя і весь час кликали: «Бейто! Ходи сюди, Бейто!»,—і потім жадібно прислухувалися. Хвилі шуміли у водорослях, покритих льодовими кришталями, то шолопотіли крижини, що бились у воді одна об одну, а більше ні згуку навколо. Нарешті, вони почули поблизу щось наче відповідь. Зупинилися і знову покликали ласкаво і ніжно. Справді, в воді коротко обізвалася гуска, але не хотіла підпливти. Довго стояли вони обоє безпорадні і дрижали на березі, але не посміли повернутись додому.

Врешті хлопець плигнув у воду і мати не зупинила його; він бродив серед криг за гускою, доки не вдалось погнати її до берега. Тепер мати звеліла йому як-найшвидче бігти додому, щоб не занедужати. Дома вона стягнула з нього обледеніле, обмерзле вбрання, одіслала його в ліжку і приклала пляшку в гарячою водою до його ніг.

Власне, хлопець не захворів після свого полювання серед криг, але дістав такий лютий кашель, що вперто не хотів проходити. В найближчі дні він скаржився також на біль голови, і його повсякчас трусила лихоманка. Тоді мати вирішила, що на якийсь час він мусить перестати ходити до каменоломні.

Тепер він сидів удома і помагав матері в її праці. Частенько читав він також їй, або бавився зі своїми сестричками, і тоді вони були цілком задоволені одне з одного. Коли-не-коли брав він чоботи і лижви і пробував сковзатися; але холод перемагав його, і в його не було стільки витривалости, щоб йому не піддаватися. Тому в вільний час, він радніше сидів біля грубки і читав свої книжки. Очі його набули своєрідного блиску, котрий не подобався матері і дуже турбував її.

Для шведа стало полегшою, що хлопець перестав ходити в каменоломню. Адже його присут-

ність завжди звязувала, бо хлопець був балакун. І до того ще не завжди можна було одіслати його додому, коли шведові хотілося до шинку. Батько всякими способами пробував перетягнути його на свій бік, але це йому не вдавалося. Від того часу, як померла оестричка, він надто міцно прив'язався до матери.

Зима наближалась до кінця. Була шоста година вечора і наступала сутінь. Шведова жінка тільки-що приготувилася вкладати малих у постелю. На тапчані в світлиці сидів хлопчик і не одриваючись дивився на широку бухту з багатьома кораблями і з високими хвилями, що доходили сюди із Ботнійської затоки. Темрява обережно вийшла з моря, прокралася через долину і прошигнула повз хлопчика в кімнату. Коли він обернувся, то позад нього було так темно, що йому стало страшно. Але як тільки ввійшла мати і сіла біля нього, він уже не боявся. Тепер знадвору почулись ступіні, і хтосьзагуркотів драбиною; то був лихтарник, котрий засвічував останній лихтар, саме по-під їхніми вікнами. Коли він знову одняв драбину і пішов далі, то спотикнувся на порожнє барило од пива, що стояло біля воріт, так що відгомін залунав голосно вулицею.

Мати здригнулася.

— То розвозчик пива?—спитала вона схвильовано.

— Ні, мамо, то тільки лихтарник.

Мати повернулася тепер до вікна і пряла при світлі з вуличнього лихтаря.

Веретено приємно хурчало, лихтар кидав світло, подібне до млистих місячних промінів, на підлогу, а пісок, що покривав її, від часу до часу спалахкував гострим блиском. Темінь залізла глибоко у всі кутки кімнати, а на небі протягнулися загрозливі півкола навкруги зірок.

Хлопчик набив грубку сухими водоростями, що почали зараз-таки тріщати і лускотіти, потім засів біля ніг матери на долівку і цупко тримав кінець її фартуха.

— Ти як справжня дівчинка,—сказала вона з посмішкою і погладила його рукою по голові, не перестаючи прясти.

— Він не їде,—сказала вона враз, і зупинила прядку.

— Хто не їде, мамо!

— Розвозчик пива, дитино; але батько твій зараз прийде, а як я узавтра не дам йому з собою пива, то він буде сердитись.

Хлопець нічого не відповів.

— Тобі доведеться взяти відерце і принести з пивної дві мірки.

— Ох, мамо, чи не можна мені взавтра вранці піти, сьогодні ввечері напевне на вулиці п'яні.

— Але-ж це не годиться, малий!

— А чого-ж ні, мамо?

— Того, що тільки бідні люди встають уранці в чотири години, а господар пивної спить.

Одначе, тепер на вулиці почувся гуркіт возу, важко і шумно котився він по бруку додому. Потім гуркіт нестало чути, і доносились тільки вдари копит у той час, як віз проїхав при світлі лихтаря і зник.

— Він справді їде, мов коваль із Діндебі,— сказала мати, виходячи, щоб принести відерце.

— Хто це коваль з Діндебі, мамо?

— Це я тобі потім розкажу, коли ти принесеш пиво. Тільки дивися, щоб батько не побачив тебе, бо коли він дізнається, що розвозчика пива тут не було, то дим піде кужілем. Він і без того досить гаряче пекло розпалює для нас.

— А ти нічого не можеш ізробити, щоб розвозчик пива приїздив до нашого дому?

— Ах, не одному доводиться терпіти за те, в чому він не винен. Іди тепер, синку,—нагадала вона і обв'язала його хусткою.

Вона не могла йти сама, хоч яка рада була поберегти слабого хлопчика. Не сміла виходити, коли чоловік додому повертався.

Міцно затуливши в кулаці п'ять ере, біг хлопчик, що духу, вздовж кам'яниць. Він боявся п'їтьми, але це тільки відтоді, як ослаб на тіло. Хутко він повернувся назад.

— Хвалити бога!—сказала мати, що чекала його біля воріт.

У кімнаті хлопець поставив для матери стілець біля печи, а сам сів на край дерев'яної скриньки.

— Але-ж мені треба залишитися при світлі з лихтаря і прясти далі,—сказала мати, посміхаючись із його приготування.

І в той час, як вона тепер розказувала про коваля із Діндебі, що залоскотав на смерть своїх трьох жінок і нарешті його самого розірвали його сірі жеребці, швед сидів у шинку зі своїми товаришами і грав у карти. В'н програв, і всі його гроші пішли прахом. Коли інші зібралися виходити, він був дуже п'яний і домагався, щоб зіграли з ним ще їдну партію. Та ніхто не хотів далі брати участь у грі. Тут він кинув на стіл свій лотерейний білет і спитав, чи не хоче хто зіграти на цю суму іще одну партію. Йоган Свенсен згодився—і виграв. Тоді всі заточуючись побрели по домівках.

Мати скінчила казку, а було вже пізно, що хутко лихтарі мали гаснути.

— Твій батько, здається, справді хоче приму-

сити нас усю ніч прочекати,—сказала жінка з глибоким зідханням.

— Ах, мамо, чи не можемо ми замкнути двері та йти спати?

— Тоді-ж ми залишимо його на вулиці, хлопчику!

— Ну, то що-ж із того?

Вона мовчала. Вона не хотіла потакувати хлопцеві на такі його одзиви про батька, але не могла й ганити його.

І вони чекали.

Нарешті почувися ступіні на вулиці—важкі, непевні ступіні. Час-од-часу вони згучали нерівномірно, іноді зовсім затихали, а мати й син, прислухалися зі стриманим віддихом. Ступіні дійшли до воріт і припинилися. Одну мить було зовсім тихо, потім почувся слабкий приглушений стук, неначе вдар плеча об двері, потім грюк одчинених воріт, а далі важке падіння, од якого подалися двері.

Жінка шведова схопилась і стояла тепер серед кімнати, зігнута вперед з охлялими руками. Хлопчик підтягнув ногу на софу, він робив напружені, судорожні рухи і дико скривив обличчя.

— Вийди туди, мамо!—кричав він.

— Я не смію,—простогнала вона тихо.

Тут хлопчина підскочив і побіг до дверей;

але в коридорі зупинився і затремтів усім тілом. Тоді вона набралась відваги, одчинила надвірні двері, і тепер обоє пішли вони зі страхом поруч уздовж фасаду. Як тільки вони при світлі лихтаря розпізнали знайому верхню одіж і шапку, вони посміливішали і відважились підійти. Там лежав швед, скорчившись на землі, з підбганою головою. Таким п'яним його ніхто з них досі ще не бачив; жінка з огидою одвернула од нього голову, а хлопець розплакався.

Вони проволочили його через ворота, щоб зачинити їх, але після цього обоє цілком обхляли і не могли тягнути далі. Безпорадні й приголомшені стояли вони по-під стіною.

Тепер залунали на вулиці ступіні і вгук драбини.

— Це напевно лихтарник,—сказав хлопець,—він нам pomoже.

Але в ту саму мить згадала мати про ганьбу і швидко побігла, щоб зачинити фіртку.

— Ні, хай він краще лишається тут, на землі, оцей кабан!—пробубоніла вона, тремтючи од гніву і горя; вона не могла більше володіти собою.

Лихтарник насвистував вуличну пісеньку, доки припасовував драбинку, виліз на неї і погасив лихтаря. А в дворі, за ворітьми, тісно

притулені одне до одного, стояли цих обойко в понурому одчаї. Але як хлопець почув, що чоловік пішов, він почав голосно плакати і скрикнув:

— Але-ж, мамо, він може померти!

Ці слова приневодили жінку схаменутися. Вона збрала всі свої сили і нахилилася над чоловіком. Потім вона і хлопець схопили його за плечі і поволочили ступінь за ступінем. Вони підіймали і тягнули його з напруженням своїх сил, доки в них у п'яті не заплигали іскри перед очима. Нарешті вони занесли його до кухні, але тут перед жінкою все закрутилося і їй стало млосно. Вона примушена була кинути чоловіка на долівці в кухні і за підмогою хлопчика поплелася спати.

Цілу ніч було їй кепсько. а над ранок вона вродила хлопчика, котрий занадто рано появився на світ і зараз-таки вмер. Було покликано доктора, який боявся за її власне життя.

Над ранок прокинувся й швед і почув стогін своєї жінки. Зараз він був знову при повній свідомості і міг бачити все таким, яким воно було в дійсності. Але так зразу він усе-таки не хотів податися. Чим він винен, що вона надсадилась? Могла-ж вона залишити його надворі! Але докори сумління виринали один за одним і оточували його, доки нарешті не встала пе-

ред ним уся його провина цілком. І тоді його охопило каяття.

Він цілий день залишався вдома, заготовляв гарячу воду для хворої і варив дітям страву.

Тепер він не знав, що-б для неї щось таке кращого зробити. Кожний його рух був перепрошенням, благанням вибачити за те, що сталося, хоч він і не торкався цього ні одним словом. Він привів сусідишу, що прятала в домівці і готувала обід для жінки. Сам він уставав дуже рано, варив каву, потім був старанний на роботі і впору приходив додому. Він переніс також ліжко своєї жінки в кімнату, щоб їй було приємно, раявся з дітьми із сусідишою про все, що треба було зробити для дому, піклувався, щоб ні в чому не було недостачі, і сам також стежив за порядком.

А потім увечері він сідав до неї на ліжко, брав її бліду руку в свою, розмовляв з нею про дітей і про дім і розповідав їй цікаві події в каменоломні. Крім того веяв він іще аванс на рахунок свого тижневого заробітку і приніс їй пляшку кіршвайну для підживлення.

Він сам був щасливий підчас цього нового життя, і, дякуючи легкому почуванню, що жахливе щось лежалов же по-за ним, переживав насолоду людини, що видужує. Тепер усе минуло, все в купі, одне з другим. З п'янством порі-

шено, з лотерсею так само. Хвалити бога, проклятого білета він тепер збувся! Може це сам милосердний бог визволив його; в цілому все виглядає майже як доля, що бажала йому добра і через те так жорстоко скрутила його і струнула. Тепер він щасливий і задоволений із себе й зі свого дому.

Жінка шведова могла тепер потроху вставати. Її обличчя виглядало щасливим, хоч було ще бліде. Тільки над вечір набирало воно змученого вигляду; тоді вона ще з боязкішим напруженням чекала поки повернеться чоловік. Вона не могла збутися думки, що він сьогодні-завтра мусить вернутися знову до старого. Одначе минув тиждень, минуло два, а він не повертався до старого. Не змінялась і його поведінка вдома.

Тепер настала одлига, і жінка шведова, хоч іще слаба і згорблена, заходилася коло господарства. Тут одного разу увійшов до неї лотерейний збірщик і повідомив її, що її чоловік виграв на лотереї чотири тисячі крон.

Ця гарна звістка її так потрясла, що вона мусила сісти. Ах, вона зовсім не могла собі уявити цього; скільки щастя вже було до цього, а тепер іще й це на додаток! Це просто-таки приголомшило її. Вона не забувала бога в своєму

нещасті, не забула вона його й тепер, од щирого серця подякувала йому за таку велику ласку.

Одначе, після цього до неї повернулась її енергія. Вона вирядила хлопчика і послала його з гарною звісткою до каменоломні. І коли він пішов, вона цілком п'яна од щастя і вдячності, заметушилася, щоб попрятати хату і одягти дітей по святному.

Хлопчик біг усю дорогу і прийшов плигаючи, як кізонька по горбах.

Робітники зібралися навколо нього, а швед, котрий сидів далі на верху і закладав мину, підійшов також.

— Білет вийшов,—кричали вони йому:—ти всунув до кишені Йоганові Свенсонові чотири тисячі крон! Але-ж бо це був паршивий промах, слухай!.. Дорога гра, еге?

І вони зі сміхом оточили його. Він нічого не відповів, а швидко обернувся і пішов назад до своєї праці.

Через декілька хвилин розітнулося знайоме «бережись», за котрим зараз-таки наступив гримкий вибух, і відламки скель високо полетіли в повітря, як величезний фонтан, а робітники квапливо побігли під захист.

Як останній шматок скелі впав на землю, вони пішли туди, де працював швед. Мина розірвалась—а разом із нею й він.

— Він помилково заладував мину крицевою штангою замість кия,—сказав один із чоловіків.

Але в помилку ніхто не повірив.

— Так, цей нічого не боявся!—додав другий.

А вдома жінка його весело пекла яблучні хрусти і ніяк не могла собі уявити, що вона буде робити з такою силою грошей.

Шість днів опісля, ясного весняного дня, коли сонце прогнало більшу частину снігу, посувався катафалк з розірваними останками лотерейного шведа на цвинтар. За возом ішли: жінка і трое дітей з вінками в руках, старший плакав, молодші поважно поглядали навколо. За ними в процесії йшло багато робітників.

Перед будинком пошти до процесії прилучився іще один маленький панок в окулярах—це був лотерейний збірщик.

Саме перед брамою віз переїхав через брудні рештки снігової кучугури, і під колісьми щось хрустнуло. Мигнуло кілька зелених черепків пляшки, а тим, що йшли попереду похоронної процесії, здалося, що пахне сивухою!

Двійко малих хлопчиків сиділи перед домом лотерейного шведа на східцях.

Вони бавилися в робітників, і в них була пара старих, викинутих кеглів, що ними цокались

вони, а потім тягли їх до рота, наче пляшки з горілкою.

— Слухай, тепер твій батько небіжчик!—сказав один.

— Так, я знаю!

— Слухай, тепер твій батько став янголом!

ЖІНОЧА РЕВОЛЮЦІЯ.

Небо над Андалузією¹ синє, синє. Там угорі сидить Мадонна, скорботня мати, і виливає зі своїми слізьми благодать на людей. І бог так само сидить там на верху, вправляється в милосердю і ретельно підписує старі списки гріхів, які йому підсувають святі зі своїми резолюціями. А самі святі! Чого тільки вони всі не роблять, коли одержать належну їм часточку оливи! Один виліковує зламані ноги і курячу сліпоту; другий постачає вдовам пристойних коханців, а молодим красуням жагучих поклонників; третій розшукує загублені речі і приводить кватирантів, що можуть платити за житло і не мають крикливого потомства. А земля хоче дорівняти небу та святим і всміхається в полуднішньому сяйві сонця. Вона забула прокляття за перший гріх і воліє краще дощу з неба, ніж поту людей.

¹ *Андалузія*—низина по річці Гвадалквівірі в Іспанії. По берегу річки простилаються штучні садки з вічно-зелених дерев та виноградники,

А люди придбали собі найкращий елексир життя для самозбереження: легковажність. У буденному житті вони неவிбагливі, а в своїх надіях на прийдешнє, навпаки, необмежені. Що з того, що тільки де в кого є гроші, щоб пити місцеве вино! Їх кров доволі гаряча, їх уста мелють, що хочуть. Думки підлітають вище од гірських шпилів. Навіть сонце й повітря п'янять, і люди благають лише хліба, а також дозвілля і волі—помріяти. Доки згучать кастаньєти, цих людей не покидає гарний настрій. Життя в Андалузії легеньке і розкішне для кожного, в кого є два шаги на хліб. А це буває здебільшого—за гарних часів.

Та тепер настали кепські часи. Робітники не мали праці й переходили на жебрацтво, а жебраки, що даремно простягали руку на перехрестях вулиць, знову марили про працю. Перше було настільки-ж безнадійне, як і друге.

А ціни на хліб зростали. Фунт уже коштував двадцять шагів. У гарні часи він коштував десять, а старі люди пам'ятають той час, коли за нього платили тільки вісім. Тоді мали хліба подостатком, а тепер доводиться од половини—часом навіть цілком від усього одмовлятися. Там, де це траплялося, справа кінчалась, розуміється, кладовищем.

Раз якось зібралися ремесники Гренади і про-

Йшли довгою процесією по вулицях з чорним прапором попереду... Перед будинком намісника вони зупинилися з криками, вимагаючи праці. З трикутним капелюшем у руці вийшов намісник у повній парадній формі на балкон і оголосив, що Найвища Рада вже розпочала вживати заходів, і вони повинні були загнuzдати скруту. Наприкінці він проголосив «многолїття» королеві і потім сховався, а вірно-піддані ремесники похнюпившись повернулись додому. Тільки булочники не брали участі в жалібнім поході, а використали момент, щоб накинути нових чотири шаги на хліб.

Ремесники вже більше не збирались; зате того самого вечора скликала нараду Найвища Рада і докладно розглянула подію. Всі члени були цілком однодушні у своєму подиві перед дипломатичним мистецтвом, з котрим намісник запобіг повстанню. Було вирішено напутити негайно по телеграфу уряд у Мадриді¹ щодо подій і полишити йому волю, хай робить як знає; на цьому засідання й скінчилося!

Гренада розкинулася над закрутом Веги, можна сказати, поміж пальцями Сієри-Невади. На рівнині живуть багаті. Але город покидає їх і до-

¹ *Мадрид* — столиця Іспанії. Літом тут нестерпуча спека, зимою холод. Велике торговельне місто і важливий залізничий пункт. Є в ньому університет і славетні картинні галереї.

лину і підіймається вгору по Альбанціні ¹ і тут по стрімкій кручі, де доми стоять, наче один у одного на плечах, і дивлягся в Веґу, живуть ткалі. Але місто тягнеться іще далі і складається із бараків, що лежать на вузьких терасах, а геть на височині є ще велика кількість земляних печер, що всі розкинуті на південному боці гори. Це домівки крайніх злидарів і циган.

Чоловіків, не рахуючи циган, не так багато живе там, на верху, в печерах на Альбанціні і в крайніх бараках. Далеко більш: тут жінок—удів, котрі втратили своїх чоловіків, що годували їх і котрі потрапили таким чином з бідности в злидні, та ще інших жінок, що ніколи й не мали ніяких чоловіків, а зазнавали тільки хвилевого кохання зі всіма його неминучими наслідками. Кохання не давало їм «кормильців», але їх самих робило няльками—на ціле життя. Бо в Андалузії діти дозволяють батькам годувати себе до самої смерти цих останніх.

До вечора звістка про те, що ціна на хліб підскочила до двадцяти чотирьох шагів, поширилася аж до земляних печер на Сакре Монте ²

— Далі ми не зможемо купувати його й на вагу нашого м'яса,—сказала одна виснажена

¹ *Альбанціна* - гора, на якій стелеться найбідніша частина міста Гренади. Ця частина міста зветься Альбанціною.

² *Сакре-Монте* - гора біля Гренади.

жінка, що прихилилася до хреста і заколисувала дитину. Вона з натугою засміялася й одняла дитину од грудей; рот дитини був червоний од її крові. Обережно змила вона поцілунками кров з її губ і лягла потім під хрестом, щоб спочити. Через деякий час прийшли люди і однесли її в печеру.

Ще перше ніж настав сонячний день, гора прокинулася. Мати, котру бачили вчора увечері під хрестом, уночі померла, і вже появились грабарі, щоб однести її куди слід. Жінки бігали одна за одною, де-котрі хрестилися перед трупом, а інші зверталися до Мадонни. Вид смерті не був новиною для цих людей: вони приймали її так само, як і все інше, що приносило з собою життя, і їх життєрадісність помагала їм не помічати зворотнього боку. Але тут жорстока дійсність піднесла їм перед очі щось нове—маленький шматок долі. Тепер вони в трупі сусідки, знайденому вночі з дитиною, що шукала задубілих грудей, бачили нову ознаку.

— Тепер одлетить голод,—сказала одна з жінок, як п'яні носії однесли трупа з гори.

— Так, на цвинтар!—відповіла друга. Їх охопили загальні памороки, і вони неодмінно повинні були знайти який-небудь вихід. На цвинтар, так,—це був вихід! Ця жахлива перспектива нищила всі фантастичні надії, та тільки

на те, щоб піднести до хмар дійсність і надати їй блиску фантазії,—дійсність, а власне можливість сито попоїсти. І серед мишачої метушні і голосного лементу прорвався поклик, що трапив у саме ядро і запалив:

«Pan a ocho!»¹.

Його створили поплутані, шукаючі думки, тепер він летів од уст до уст.

«Pan a ocho!», хліб за вісім шагів, тепер, як і з попередні часи—в цьому було щастя, запаморочливий ідеал, що од його ніхто не хотів одмовитись. Із кожної печери одгукалася луна цього поклику,—виступала розхристана, напівгола жінка.

«Pan a ocho!» Заплутані думки знайшли однині вислів, тепер вони мали мету!

Повільно рухалась юрба стежиною, що викрутами спускалася до нижніх печер. А похід ставав усе довшим і довшим, бо вбозтво має багато дітей.

О, які осоружні вони були, ті жінки! Рябі, брудні, що зморщились од яскравого сонячного світла, яке роками примушувало їх тримати очі як-найчастіше затуленими, тягнулися вони зі струпами на вухах, з висками, замазаними гноєм. Злидні не прикрашують. Але їхня певність росла з їх числом. Вони приходили, дякуючи

¹ *Pan a ocho!*—хліб по вісім.

крикам і загрозам, до більшого ще запалу, хапали ковіньки і дручки та зривали гострогранні дахівки черепиці зі стрімкої стіни, що тягнулася вздовж стежки. З другого, вже обваленого боку, вони скидали каміння на стріхи бараків і кричали:

— Рап а ошо!

Бойовий клич одгукувався в кабаках і був у повній гармонії з маріннями їх жителів; ті прокидались і до загального гаму приєднували свій.

— Рап а ошо! — летіло як холодний порив вітру по верхів'ях;—вся Альбанціна чула це. Тільки місто там у долині, город багатіїв, тихо лежав у останній ранковій дрімоті.

На самому кінці його стоїть церква, а на майдані перед нею пишалася стара, глибоко в землю вкопана, гармата. Жінки своїми нігтями викопали її із землі і підкотили до найбільше захисного валу. Тут вона тепер стояла і погрозово дивилася в долину, на город—роки набили її землею. А людська маса рушила далі вниз по нечисленних вулицях Альбанціни.

— «Рап а ошо!»—Альбанціна, місто ткаль, приєдналося до цього поклику. Чоловіки й собі хотіли прилучитися до походу, але їх висміяли:

← Вас нам не треба! Утрясайтесь геть!

І ось вулички виплюнули направлену божевіллям, шалену масу обідраних, виющих жінок на базарний майдан.

Тут вони догнали чоловіків, що несли труп померлої до трупарні. Вона була зодягнута в найкращу одіж і лежала, за андалузським звичаєм, без покривала, з руками складеними навхрест на оголених грудях, в ознаку того, що вона була матір'ю. У дівчат, навпаки, руки тільки складаються і між них кладеться жмуток нерозвинутих пуп'янків.

Схвильована юрба впізнала покійницю.

— Ось вона! Погляньте тільки, як вона до нас усміхається,—кричала одна з жінок.

— Вона свята—хлібна свята!

Розітнувся дикий крик. Ватага фанатичних жінок оточила носіїв, вирвала трупа і поволочила його далі в довгій процесії.

Голод, розбещений, оглумливий голод, випущений був, випущений був із десяти тисяч роззявлених, запінених горлянок. Повітря було наповнене хриплими прокльонами, безладними окриками, осоружним реготом. Через Цакатін¹ повінь з трупом на чолі влилася в Біфарамбулу². Вітрини пишних крамниць Цакатіна з бряз-

¹ Цакотін — частина Гренади, заселена більш багатими людьми.

² Біфарамбула — теж частина Гренади, що заселяється більш заможними людьми.

ком полетіли на землю, шибки у вікнах вибито, крам знищено.

Всім відомий своєю красою і шляхетною манірою поводитись, молодий жандарський офіцер виступив назустріч юрбі і хотів стримати її. Його закидали болотом, замірялись на нього.

— Ух, який він плюгавий!

— Тьху, чорт! дивіться, як він погано сидить на коні!

— Намніть йому боки!—неслося в дикій навалі.

Цього він не витримав. Швидко обернувся і погнав чвалом, а в той час на його красиву форму сипалися бруд і череп'я.

Потім жінки вломились у велику цукерню, що належала голові спілки булочників.

— Скажи: Рап а ошо!—кричали вони, націлюючись на нього камінням.

— Ах, сеньйорини, сеньйорини!—благав він тремтючи:—Ось вам хліб, борошно, печиво, беріть усю мою крамницю, тільки не чіпайте мене!

— Кажі: Рап а ошо!—кричало більше, ніж сто голосів.

— Рап а ошо!—пробурмотів він.

— Еге, тут він це може легко сказати, але хай він краще потвердить це на вулиці!—кричали баби. Вони витягли його з крамниці і по-

тягнули з собою. Штурханцями й ударами вони примусили його приєднатися до клича.

— Ви чуєте, як голосно вміє кричати булочник!

— Він згідний з нами, оця мила людина!

— А яке воно гладке, оце янголятко!

Вони щипали його за руки й за ноги, хапали за підборіддя і гладили; одна циганка, у котрої нижню частину обличчя цілком іззів вовчий лишай, вдавала, що хоче його поцілувати. Тут він грякнув на брук, наче його блискавка вдарила, і вони залишили його там.

Більша частина процесії з трупом вийшла тепер уже на широку Біфарамбалу. Інші бігли позаду. Кінець вулиці вони побачили враз молоду пані, що простувала до собору на службу божу.

— Скажи: Рап а ошо!—кричали вони, як з ревом і вереском оточили нещасну.

Молода жінка остовпілим поглядом дивилася на скаженілі обличчя, що під ряботинням були такі червоні, наче политі кривавим дощем.

— Ісус, Мадонна! Милосердне небо!—заскиглила вона і впала на коліна:—що-ж я такого зробила, щоб потрапити в таке товариство?

— В таке товариство? Чуєте, вона греба нами!—крикнула одна із жінок.

— Взяти її—захопіть її з собою!—вставила друга.

Але більшість уже вирушала далі.

— До намісника! До намісника!—розітнувся тепер бойовий клич. Усі побігли вперед і кинули нещасну.

Намісник жив на крайньому кінці міста, звідки одкривався краєвид на Вегу і Сієру-Неваду. Він тільки-що встав, і ранкове сонце сяло крізь одкриті вікна його палацу.

За залізними ґратами одного з одчинених вікон танцювала і підспівувала впівголос молода дівчина. Її стан був охоплений коротеньким ранковим убранням, коси звисали до плечей, а очі були широко одкриті. Вона вправлялася в танці «севільяні» і тримала в руках каштаньєти, з котрих на тонкі кисті її рук звисали довгі шовкові стрічки. Тепер вона на мить глибоко затримала дихання, бо тільки-що танцювала. І враз одбила три веселі такти, підперлася руками в боки, перегнулася вперед і кокетливо захиталася вправо і вліво і, в той самий час наспівувала:

Люблю я тата,
Люблю я маму,
І всю рідню свою люблю.
А все-ж не знаю,
Коли згадаю,
Кому в коханні серце даю.

Потім вона раптом зупинилась і перейшла до другого такту. Руки підлетіли вгору і рисували м'які лінії, тим часом як кисті рук ляскали кастаньетами, ноги виступали в такт, а губи пробували наслідувати згуки гітари: плім, плім. клінг-кланг, клінг-кланг! І ще один рух верхньої частини тіла—потім танок скінчився, при чому вона обернулася навкруг себе як дзига і ляснула кастаньетами над головою:

І знову почала:

На всіх дивлюсь я
Всі мені милі,
Та як боюсь я,
Коли в цій хвилі
Мама чи тато—
Мене питає,
Хто це плигає
В моє віконце вночі—ха-ха-ха!

А ноги тупотіли, кастаньети ляскали, а губи наспівували...

Та серед танцю вона зупинилась і засміялась.— Вона почула бойовий клич «Ран а осчо».—Що воно тільки значить? Це згучить так весело! Одну мить вона прислухалася з руками на стегнах, щоб знову заходитись танцювати. Потім зробила пару скоків і попробувала пристосувати нові слова до свого танцю:

— Ран а осчо, ран а осчо, тра-тра!—але слова не відповідали мотиву.

Повторений голосний рев притягнув її до вікна, і тепер вона побачила перших фурій повстання, що підходили до палацу. Вони несли трупа і можна було зрозуміти їх крик:

— Геть намісника!

Тут дівчина з острахом вибігла із зали.

Сторожу було одтиснуто на бік, і палац наповнився бабами. З тріумфом витягли вони намісника, а потім похід знову рушив далі, на цей раз до ратуші. Тут начальник міста повинен був судити булочників і дати народу хліб.

Намісник, увесь час із непокритою головою, пробував протестувати, але йому не помагали ні просьби, ні погрози. Він мусив брати участь у танку відьом.

На майдані перед ратушею зробили зупинку. Намісник використав нагоду, щоб вислизнути од своїх мучительок у ратушну браму.

— Дай нам хліба!—кричав натовп і хотів іти за ним. Але брама вже з грюкотом зачинилась.

Деякий час усе змішалося було в спільному крику; потім гамір обернувся на буркіт.

Усі погляди вп'ялились у балкон, там повинен був з'явитися намісник і звернутися до зібраних з промовою—аджеж він це завжди робив у день королівських народин. Але, дивіться,—намісник і не гадає показуватись.

Юрба перейшла до загроз, вимагала намісника, лаяла його боягузом і зрадником.

— Він нас одурив! він за-одно з тиранами!— неслося із всіх боків.

Вікна в ратуші вибито і зроблено було приготування, щоб вивалити браму.

Раптом на вулицях почулися вдари копит: кінні жандар тісною лавою вломилися на майдан і взялись розмахувати шаблями. Деко-трих жінок коні повалили на землю. Задні напирали, щоб вирятуватись од шабелі і кінських копит; інші впали, і їх розтоптали свої-ж таки, на смерть перелякані, сестри, Порідшала юрба і з голосними прокльонами й ревом розбіглася по бокових вулицях—і залишили майдан переможнім жандарам і двом-трьом пораненим жінкам, котрі повзли вздовж штахетів фонтану, щоб знайти безпечніше місце. А по середині майдану лежала єдина нерозкаяна бунтарка—мати, що померла з голоду,—вчора мучениця голоду, а сьогодні—свята.

Уряд, нарешті, вирішив погодитися з вимогами голодних, і жіноча революція скінчилася.

К О Н Ч А.

Ще був справжній андалузський дім, з балконами на вулицю, оздобленими квітами, з маленькою баштою, де можна було вішати для просушки дитячу білизну і звідки одкривався далекий краєвид на рівнину і гори. Останньому, зрештою, ніхто не надавав великого значіння. Дім мав три поверхи, але був тільки трошки ширший од шахти; нижній поверх із фасаду спочивав на мармурових колонах, а внизу, під ним, було наполовину обгороджене широке подвір'ячко. У вогкій землі по-за колонами росла тремтюча папороть, а посеред подвір'я підіймалися вгору великі миртові деревця в маленьких діжечках, з обручами і клепками, корінням позбиваними. На задньому плані хлюпав фонтан день і ніч.

У сутінках під колонами була маленька кімнатка. Вона мала слухове вікно, що виходило до темних воріт, ще й двері на подвір'я. Її здавали в найми за сімдесят п'ять шагів на місяць. Тут жила сеньйора Конча.

Її чоловік помер тому півтора року. Він служив тюремним наглядачем, і вона очікувала пенсії, на котру ні крихти не мала права. Але в неї була характерна прикмета її народу, і тому вона надіялася тим ревніше, чим менше було для того підстав. Вона жила цією мрією, ще й маленькими позичками, котрі вона на цій підставі брала од інших простаків. Нема нічого дивного в тому, що вона виглядала саме так, як виглядала.

Вона була суха як тріска, мада глибоко запалі очі, з темними тіннями під ними, і тонкі губи. Крім того в неї була борода, як і в усіх андалузьких жінок по-за трицять, а ніс її трошки задалеко висувався вперед—він витягнувся, як настали пісні дні. Сеньйора Конча була висока і пласкогруда.

Колись вона була вродлива, дуже вродлива; це ще можна було помітити, хоч тепер воно давно вже минуло. Її краса одійшла тим звичайним шляхом південної краси—шляхом усякої краси—шляхом усякого тіла.

Але все-таки сеньйора Конча колись була наділена красою, як і всі андалузькі дівчата; і краса її зникла так само лише після того, як, за обов'язком свого призначення виконала своє велике завдання, а власне: придбати їй, Кончі, чоловіка, що-б її годував. А тепер вона сиділа тут, зі всіма

ознаками гіркої долі, бо втратила свого годувальника і не мала засобів одшукати другого.

Зранку аж до вечора сиділа вона, склавши на колінах руки, голодувала і шукала в своїх спогадах способів наїдатись до-схочу. Присвячувала скорботному сучасному безпорадне зідхання і надіялась на прийдешнє.

Їй було п'ятнацять літ, як життя дало їй себе знати—справжнє життя. І все відбулося саме так, як повинно було, коли благодать рясно сиплеться.

Вона та її мати ходили що-дня після обіду до церкви молитися; вона попереду, мати на два ступні позаду, очі неодривно, встромивши в дочку. Світ має багато тенет, а п'ятнацять років—небезпечний вік, найнебезпечніший зі всіх. Дорогу назад, додому, вони вибирали через Цакатін із його аристократичними крамницями, і дочка діставала дозвіл зупинитися на п'ять хвилин, щоб помилуватися штучно зробленими годинниками, що там висіли. Потім мати з дочкою йшли додому.

Це були всі її прохідки, а по-за межі Гренади вона ніразу не виходила. Але в неї був маленький балкон.

Отож вона й виходила туди, і вдавала, що хоче полити свої квіти; одначе її погляди сте-

жили за стрункими парубками, що вешталися по вулиці в плащах, мальовничо закинутих по-за плечі. Вона рбила легенький шелест, щоб спонукати їх зиркнути вгору, і її серце тріпотіло, коли це їй удавалося. В кімнаті її товста мама сиділа одкинувшись у кріслі, обмахувалась, щоб не потїти, посипала обличчя пшеничним борошном.

— Які-ж бо то принадні оті чоловіки,—думала Конча.

Вона, розуміється, ні з одним ще не балакала, але-ж якими славними вони виглядали! Невже-ж вона не вийде заміж?.. За дев'ять місяців буде їй уже шіснацять, а її сестрі було тільки п'ятнацять, як вона вийшла заміж, і сестра була зовсім не така красуня, як Конча,—це всі кажуть. І вона знає вже все, що стосується до господарства, вміє готувати салату і розпалювати жаровню не гірше од своєї матери.

Але ось одного разу трапилася дивна подія. Молодий чоловік написав її батькові, що побачив його дочку по дорозі до церкви і в ту-ж-таки мить запалав до неї жагучим коханням. А що він знає, що вона ще вільна, то просить прийняти його в сем'ю. Підписався він: Фернандо Санхец із Серано.

Весь дім зідхнув із полегшенням, і в той час як батьки поспішили звернутися до бога і до

всього світу, щоб розвідатись про молодого чоловіка, про його вигляди на прийдешнє, про його родинний стан, його поведінку і т. и., Конча сиділа дома і сушила собі голову над тим, як він виглядає, і чи немає в нього бородавки на носі, як у тата.

Дон Фернандо одержав запрошення і прийшов призначеного вечора. Він довго розмовляв із господарем дому, виявив особливу увагу що-до господині і вдавав, ніби предмет його гарячого кохання зовсім не існує—одне слово, вів себе, як зразковий іспанський наречений. На прощання господар дому сказав йому:

— Мій дім єсть ваш дім, якщо ви тільки побажаєте зробити йому честь своєю присутністю.

А це за іспанським звичаєм значить, що оśвідчини вважається за прийняті.

Потім їх заручено, і вони могли розмовляти одне з одним, роз'єднані тільки залізними ґратами. І коли Фернандо вечорами приходив з візитом, то часто він зовсім не підіймався на гору, а залишався внизу, перед заґратованим вікном. За вікном стояла вона, і вони перешіптувались так тихо, що перехожі нічого були-б не второпали, хоч-би навіть підійшли щільно до Фернанда. Але йому було холодно і його втомлювало стояти на бруку, а для неї всяка

спроба поцілувати його крізь ґрати була великим ризиком—і через те заручені заявили, що хочуть повінчатись. Старі знову з полегшею зідхнули; час заручин—важкий час, доводиться на кінчику кожного пальця мати по парі очей і при тому ще вдавати незацікавленість.

Вони повінчались і повинні були жити у старих, доки зуміють стати самостійними. Але вони самостійними не ставали, та й ні разу цього не пробували, і таким чином минуло п'ять літ. Тоді батьки пригрозили викинути їх, у наслідок чого Фернандо почав клопотатись про посаду тюремного наглядача в одному з сусідніх містечок—і одержав її.

Конча була в розцвіті своєї краси, і Фернандо не дозволяв їй самій виходити, а приставив до неї жінку, що мала турбуватися про покупки на базарі. Вечорами вони, Фернандо і Конча, ходили разом на проходеньки.

Пізніше, коли час першого розцвіту минув, Конча мусила сама ходити по салату, картоплю, болонську ковбасу і вугілля. Фернандо-ж ходив вечорами у винний льох і залишав її дома саму; тоді вона сідала на стілець під дверима і чекала його до ранку.

Одного разу, як сеньйора Конча поверталася з базару додому, вона побачила, як Фернандо цілував її небогу, що приїхала до них у гості.

Але це він зробив лише тому, що ця дівчина дуже нагадала йому безповоротній час, коли його люба Конча була молодю.

Другого разу Фернандо взяв Кончу з собою в Севілью¹, і там вони пробули сім днів, одсвяткували разому весь великдень і бачили великий бій биків. Та тут Фернандо дістав погану хворобу, якою заразив і Кончу і якої вона ніколи не могла цілком збутися.

Ці обставини склали головний зміст двадцяти щасливих літ. Потім Фернанда помер тяжкою смертю в наслідок своєї хвороби і всього попереднього життя, а сеньйора Конча знову повернулася до Гренади і зайняла маленьку комірку за мармуровими колонами.

Чи-ж можна дивуватись, що вона повсякчас балакала про Фернанда і про пенсію, котрої очікує?—Це було її минуле і її прийдешнє. Але про перше ніхто не хотів слухати, а в друге майже ніхто не вірив.

І тому вона голодувала і почувала себе покинутою.

Вона продавала врядигоди рештки домашнього скарбу, щоб існувати, а іноді ходила до одного священника, позичити сімдесять п'ять шагів, щоб заплатити за квартиру. Або-ж сиділа, одки-

¹ *Севілья*—місто в Андалузії на Гвадалквівірі. В околицях міста величезні рощі масличних та померанчевих дерев.

нувшись на спинку стільця та склавши навхрест руки, як це робила колись її мати.

Вона тримала собаку і кішку, і обидві вони були для неї великою розвагою в її самоті, але для всіх інших вони були джерелом прикрас. Кішка була гладка, бо мишей і щурів було подостатком, але собака був завсіди худий. Що-ранку він вибігав, щоб разом з найбільшніми жебраками знайти собі сніданок у купах вуличного сміття; тут він стояв і сумлінно трудився коло капустиного качану без листя і коло старої кухенної ганчірки. Але таким чином він не міг зробитися гладким, і через те одпустив довгу шерсть, щоб прикрити цим худість своїх ребер.

Собака й кішка були єдиними друзями сеньйорі Кончі.

А крім того вона була глуха—глуха як пень. Од цього її життя не ставало легшим.

Вона майже не сміла виходити. Коли вона поверталася додому і стукала молотком у ворота, то зверху роздавалося: «Хто там?», а вона мусила відповідати: «Добрий друг». Так треба було говорити, щоб дім був безпечний од бандитів. Одначе, вона кепсько чула і була надто несмілива, щоб кричати. Через те ні в першому, ні в другому поверсі шнурок не рухався, і двері не одчинялися. Собака чув нюхом її прихід і

гавкав з середини, а вона мусила стояти і чекати, поки хто-небудь пройде на вулицю, або вернеться додому. Повз нього й вона просковзала в середину. В неї не було ключа од ухідних дверей, як у інших, і вона не сміла попрохати його—бо винна була за квартиру аж за два місяці, а домовласниця поофірувала святому Антонію додаткову кількість оливи, щоб він тільки випровадив Кончу з її дому. Конча знала це, та й сама бачила, як горіла лампадка перед образом святого Антонія. Правда, вона могла-б піднести святому Антонію контра-жертву; але в неї нічого не було і тому вона турбувалася і ждала, доки не виясниться намір святого що-до неї.

Одного разу зник і останній предмет домашнього скарбу, а пенсії все ще не було. Отож Конча попробувала одвикнути од їжі. В Іспанії є мільйони людей, що під тиском потреби час-од-часу проробляють цю спробу; це стало в певній мірі одним із допоміжних джерел існування для простолюду. Але цей засіб—гарний тільки до певної межі. Далі Конча мусила шукати підпертя в другому національному промислі: в жебрацтві. Вона ніколи ще не жебрала, тільки в окремих осіб де про що прохала, а це велика різниця.

Вона вилізла на вулицю і простягнула руку до перехожих.

— Прости, сестро, ради божого милосердя,— казали вони і з дружнім поклоном ішли далі. Вона нічого не діставала.

— Це тому, що в тебе нема дитини,— сказала їй одна жебрачка з фаху—іди в дитячий захисток і візьми одну на утримання; це кштує всього двацять п'ять шагів на день.

У Кончі не було двацяти п'яти шагів, і вона не знала ніякого світського мистецтва, що було-б хоч чим-небудь цінне. В неї нічого не було крім її Мадонни. На одній стіні висіла маленька стінна поличка, на котрій день і ніч блимала лампада перед великим образом богоматери, змальованим олійними фарбами. Це був вітвар Кончі, і, не дивлячись на все своє вбоство, вона підтримувала вогонь у лампаді. Це-ж була договірنا плата за прийдешнє щастя, бо-ж усе добро—од Мадонни.

Конча дивилася на образ і нишком здригалася од своїх власних думок, бо була доброю католичкою. А як у неї не буде більшє Мадонни, що їй допомагає,—то що-ж тоді? Одначе голод подолав її, і вона знов що-хвилі поглядала на образ, нарешті перехрестилася тричі, зняла його зі стіни, однесла до ломбарду й одержала двацять п'ять шагів. Коли на те божа воля, то Мадонну треба буде зараз-таки викупити назад,—подумала.

Другого ранку вона сиділа на посту перед поштовою скринькою з узятим «на утримання» словитим дитям у руках.

— Подайте милостиню на хліб!—казала вона— бог за це заплатить вам!

Одначе, люди усміхались і швидко обминали її. Ця хитрість була надто старою.

Було до жаху холодно, і тонка чорна хустина не могла захистити Кончу. А до того-ж вона була страшно голодна. На другому боці вулиці стояли два жебраки, із тих, що ходять тільки по крамницях. Замість капелюхів вони пов'язали голови червоними носовиками і мали на плечах грубі темні ковдри. Один із них курив знайдений ним недокурок сигари, а другий—напружено дивився на нього. Після кожної затяжки перший жебрак на якийсь час затримував у роті дим, щоб гарненько впитися, а потому вдмухав другому жебракові той дим у рот, і той жадібно ковтав його.—Якби тільки можна було хоч трохи покурити! Конча дуже радо курила, це зменшувало і заспокоювало голод. І вона заздрала тому жебракові, що одержував дим у другу чергу.

Хутко прийшов сліпий жебрак, що мав своє повсякчасне місце під поштовою скринькою і хотів прогнати її. Але вона не хотіла йти. Тоді він став на коліна на бруку перед нею і

підняв угору обличчя з порожніми кривавими дірами очей, так щоб кожний їх бачив. Руку тримав він простягнувши вперед, наче брався хреститись, і кричав голосно.

— Друзі, не проходите повз нещасного! Та-ж у вас є світло очей ваших, хіба-ж ви не бачите, що я сліпий? Я-ж не можу бачити ні сонця, ні хліба, що ваше милосердя пожертвує для мене! Бог поклав свою руку на мої очі, подайте-ж мені милостиню!

Йому подавали, а Конча, що сиділа позад нього з позиченою дитиною, не діставала нічого.

День підходив до кінця, і дитину схопили корчі од голоду й холоду. Конча не вмiла поводитися із дітьми і гадала, що воно вмирає, отож вона побігла з ним у дитячий захисток, так швидко, як тільки могла.

Коли вона прийшла додому, собака з радощів підплигнула до неї, а кішка терлась об її одержу. Вона оддала собаці скибку хліба, котру хотіла з'їсти ввечері.

Як вона сиділа тепер у своїй порожній кімнаті і мляво дивилася перед себе, жадоба покурити охопила її всю. За колишніх часів вона завжди курила, як сиділа в кріслі і чекала Фернанда. Як-раз над її головою жив чужоземець; вона знала, що він курить і ніколи не зачиняє своїх дверей. Тоді вона піднялася східцями вгору,

і, про всякий випадок, спочатку постукала; якщо він дома, то вона питає, котра година.

Його не було дома, і вона увійшла.

На столі стояла пачка тютюну серед книжок і писемного приладдя. При цьому Конча почала тремтіти; тремтjочими руками схватила вона тютюн, але перевернула каламар, і чорнило розлилось на розгорнуту книгу. Отетерівши, Конча забула про тютюн і швидко вибігла. В передпокою погляд її впав на кішку господині тієї квартири. Миттю схопила вона кішку, вкинула її в кімнату чужоземця і раптом заперла двері. Потім попленталась на низ.

Коли вона опинилася внизу, їй стало прикро, що вона не взяла тютюну, але піднятися вдруге вона не наслідилась. І одразу відчула голод, такий жахливий голод, аж їй здалося, що ні разу за все своє життя вона не була така голодна, як оце тепер. Це, мабуть, од свіжого повітря, тому що вона так довго пробула на вулиці.

В той час, коли господарі звичайно обідали, вона замкнула собаку і кішку і пішла нагору. Це вона робила іноді, коли вимоги шлунку ставали вже цілком непереможними. Вони сиділи за столом, і Конча несміливо спитала, чи не треба їм її.

— Ні, спасибі!—голосно обізвались обоє, а жінка, понизивши голос, додала: сами впораеться.

мось!—і потім обоє засміялись одне до одного. Конча була їм в тяготу.

Але є звичай, що зламати його не посміє ні один іспанець: кожного, хто ввійшов, треба було запросити до столу.

— Не хочете з нами попоїсти?—поспитала через те господиня.

— Та можна-б, дякую вам за компанію!—відповіла Конча і швидко сіла за стіл. Вона боялася, щоб чоловік не одмінив запросин жінки.

Господиня і її чоловік розмовляли поміж собою, але Конча не вміла підтримувати розмови, а до неї безпосередньо вони обоє не зверталися. Вона почувала себе як під ганебним стовпом, тож почала гладити господарську кішку і, виймаючи із свого рота, давати їй страву; вона відчувала потребу як-небудь прислужитися. Але господиня різко попрохала її дбати тільки про себе саму і не займатися «доброчинностями».

Коли Конча попоїла, то стала рухливіша і почала балакати, а тут не багато вже треба було часу, щоб вона торкнулася Фернанда і поїздки в Севілью. Як тільки вона переходила на цю площу, то ніхто вже не в силі був і слова вставити, так голосно говорила вона. Через де-який час господиня заткнула пальцями

вуха, а її чоловік почав наспівувати «Фернандо, о Фернандо!»—як тільки міг голосніше. Сеньйора Конча замсвкла і зніяковіло закліпала очима. Але вона не розсердилась: аджеж вона жила з милостів інших.

Наступний день був день її народження, і вона, прокинувшись, плакала. Було холодно, і вона пішла вниз до продавця вугілля і випрохала жменю вугілля. Дома вона стала на коліна і дмухала на жарини, доки її ноги не задубіли як лід. Як потім вугілля на половину розжевілось, вона внесла жаровню в кімнату, хоч од неї ще йшов міцний чад. Конча хотіла щадити тепло. Двері вона щільчо причинила і позатикала папером більші шпарини, щоб було ще приємніше. Зачинила так само щільчо ще й віконниці, так що кімната освітлювалась тільки чадною лампадкою, що горіла в найтемнішому кутку, де раніше висіла Мадонна.

Конча присунула стілець до самої жаровні і поклала ноги на її край; сильно перегнувшись, сиділа вона та гріла руки й обличчя. Вона трошки мерзла, але цим її прикрощі й обмежувались. Голодною вона не була: адже вчора ввечері вона гарно попоїла.

Лампадка чаділа, а курне вугілля пускало важкий солодкавий запах їй просто в обличчя. Кончі було тепло і приємно; вона закрила об-

личчя і задумалась. Вона задумалась про Фернанду. Аджеж думати про нього вона могла не виставляючи себе на глузування. Як гарно їй було, поки він жив! Ні про що було турбуватися— треба було тільки купувати. Бо в нього-ж було повсякчасна платня: чотириста франків на рік.

Тепер він у чистилищі, бідний Фернандо. Вона відчувала потребу впасти на коліна перед Мадонною і молитися, щоб він швидче увільнився; але Мадонни тут також не було. Конча сама однесла її в заставу,—ах, коли-б тільки Мадонна не задумала мстити за це Фернандові. Конча мусить дістати Мадонну назад. Але звідкіля дістати на це двадцять п'ять шагів?... Тепер раптом уявилося їй, що вона йде вулицею і бачить між камінням срібну монету в двадцять шагів, а як вона її підняла, під нею показалася друга, а далі ще й третя, і вона могла підіймати монети, доки наповнила весь фартух. Тепер вона чим-дуж побігла до ломбарду, але як добігла, то всі монети обернулися в маленьких дітей, з ними робились судоми, бо вони хотіли грудей. А вона не могла дати їм своїх грудей, тож була в повній розлуці.

Та ось Мадонна враз появилася на стіні сама. Конча стоїть на колінах перед віттарем і скаржить на свої злидні, а Мадонна зі слізьми нахилилася до неї і випустила Фернанду

з чистилища. А Фернандо не пішов на небо, але повернувся назад до Кончі і присягнувся ніколи більше не поводитись погано. Здалось їй також, що вона—її власна небога і спекалася поганої хвороби... І Фернандо кохає її... І груди її знову заокруглились... І в неї маленька дитина... І... І...

Цього дня Кончі не бачили більше, а коли вона й другого дня не появлялась, то увійшли в її кімнату. Вона, звисившись, сиділа на своєму стільці, а ніс її показував униз на погаслу жаровню. Лампада догоріла, і важкий чад холодного диму вдарив назустріч тим, що ввійшли. Зі скавукінням підповз їм назустріч собака, потім повернувся назад і лизав обличчя сеньйори, але та не рухалась—бо була мертва.

Свідомість нечистого сумління охопила жителів дому. Господиня схлипуючи сказала, що в неї був намір прикликати сеньйору Кончу на обід на честь дня її народження, інші згадали також про такі самі людинолюбні плани, і всі скаржилися на лиху долю, що примусила прийти занадто пізно. Тепер вони ради спасіння своєї душі могли бути корисними тільки її трупові. Коло нього вони й заходилися досить пильно, в той час як господар побіг до поліції і виклав справу. Вони оплакували Кончу цілий день і цілу ніч аж до ранку, а вранці прийшов поліцай і

склав протокола. По обіді з'явився потім окружний лікар і видав сеньйорі посвідчення в тому, що вона мертва; потім поліцаї поклали Кончу в тоненьку соснову труну і поїхали з нею до трупарні.

Обидва мавританські замки, Альгамбра і Генераліфе, висять над Гренадою мов порожні орлині гнізда. Між замками є розколина, а через неї тягнеться дорога вгору до Кампо Санто. Ні один віз не може сюдою піднятися, бо дорога тут надто крута й занадто вузька і складається здебільшого із східців. Біля стін стежинки стоїть шинок, а трохи далі, вгорі, другий.

Перед першим шинком сиділо чотири носії, що ділили поміж собою пляшку aqua ardente (горілки), коли прибув віз із трупом сеньйори Кончі. Вони були п'яні, це входило в їх ремесло. Тепер вони жваво встали важким і незграбним рухом, звиклим у п'яних, що усвідомлюють собі свій стан, підійшли, похитуючись, і зняли домовину з воза. Зняли віко, так що труп лежав одкритий, і просунули два довгі дручки в особливо приточені для цього петельки. Після цього два з них взяли на плечі домовину, котра уявляла собою не що інше, як соснову скриньку. Два інші взяли віко, і таким чином вони почали підійматись, заточуючись, по кручі.

Вони дійшли до другого шинку і поклали домовину на дорогу, а сами ввійшли в середину. Через де-який час ізнову вийшли. Один із них похитувався взад і вперед над трупом і, одригуючи, зробив кілька уваг; інші шкірили зуби у відповідь. Потім поволочились далі.

Але з дивовижною раптовістю вирішень, питомою п'яним, ті два, що несли віко, пусгилися враз бігти. Товариші пішли за їх прикладом і де-який час тюпали бігцем східцями на гору, так що мертва в тонкій труні кидалась туди й сюди, поки, нарешті, голова її не перекинулась цілком через край домовини.

Але обидва носії, що несли домовину, не могли догнати двох перших. Тоді передній раптом скинув з плечей дручки, так що кінець труни вдарився об землю, а мертва випала і лежала тепер долілиць, розпростерта на землі. Він побіг слідком за тими, що несли віко; той, що залишився був, деякий час солопив очі на труну і на мертве тіло, потім тупо вишкірився і зліз по кручі назад у шинок.

Цією дорогою проходять тільки мерці, їх п'яні носії і зрідка мандрівець, що бажає оглянути зовнішні твердині Альгамбри. Через те труп Кончин обличчям до землі, а трошки далі домовина пролежала цілий день. Потім сеньйору Кончу підібрали і однесли на цвинтар.

Одначе, її не поховано разом з іншими трупами в славозвісній камері мерців, де домовини висуваються, як шухлядки з комоди. Хто за неї платив-би!

Та й не поклали її й на участку, одведеному для вбогих, де лежати нічого не коштує, бо милосердний єпископ утримує цей участок на власний кошт. Тут можна лежати протягом чотирьох років, якщо тільки бродячі собаки не обгризуть трупа ще до того часу. Але на сеньйорі Кончі тяжіло підозріння в самовбивстві, а тому не вільно було хоронити її на освяченій християнській землі. Її поховано на протестанському цвинтарі.

ХАЛІФ НА ГОДИНУ.

Ми працювали втрьох на ришгованні: майстер Ольсен, челядник і я. Моїм обов'язком було—стояти біля мотовила і кричати вниз: «Стій! Попусти трохи! Натягай, намотуй!» Я так само повинен був перекидати на вузький поміст камінь і цемент та ділити його поміж рештою. Крім того я ще повинен був лаяти товариша, що стояв біля нижчої частини димаря, коли він не досить швидко наповнював під'ємний цебер.

Майстер і челядник починали сваритись, як не ставало каміння й цементу, я перегинався через бильця риштовання і передавав лайку далі.

Ми працювали запопадливо. Борнгольмівським мулярам уперше довелось виводити такого високого димаря, і ми весело та дбайливо взялись до діла.

Ми працювали вже на височині ста стіп. До другого вечора треба було викласти всіх сто двадцять стіп, докінчити верхню корону і зняти ришговання.

Майстер Ольсен стояв усередині і зміцняв його внутрішню стінку. Він був малого зросту і старшого віку, твердий сільський робітник. Видко було, це підприємство здавалось йому великою подією, що вимагала відповідного напруження; звичайний, супокійний вираз його обличчя змінювався то острахом, то самовпевненістю. Його будівлі ніколи ще не досягали такої вишини, як цей димар.

— Він гарно тягне!—вигукував він, як жовтневий вітер особливо сильно нападав на нього. А як прозірало сонце, то тінь од димаря тривожно гсїдалася взад і вперед на тілі ланів, наче величезний палець, що пише.

— Другий димар будуватимем уже без ристовання,—сказав челядник Людвіг.—Тоді ми будемо виходити наверх унутрішнім ходом, і димар буде триматися власною вагою.

Але майстер із сумнівом похитав головою. Зрештою, Людвіг відповідав за будову. Посвистуючи повис він знадвору і своїм перпендикуляром виводив угору красиві лінії.

Він був розквітлий парубок, а в своєму майстерстві був незаступний. Вчився він у столиці, два роки тому повернувся до рідного Борнгольму¹ і відтоді наче свіжа течія

¹ Борнгольм-місто на острові Борнгольмі, що належить Данії, а геологічно до Скандинавського півострова.

влялася в його діло. Він що-дня вкладав своїх чотири тисячі цеглинок в прямовисну стіну, і старі робітники весь час дивилися на нього з подивом, при чому забували навіть за власну працю. Зате він і знав ціну своєму фахові і провадив довгі розмови на тему, що час уже зрівняти робітника з вельможними. Тепер справа дійшла до того, щоб об'єднати молодь, створивши клуб для диспутів, де-б малось обмірковувати соціяльні та економічні питання.

— Вся справа в тому, щоб простягнути руку і брати,—казав він з самовпевненою посмішкою.—Хіба-ж я гіж ше од якогось там урядовця зумію зрозуміти музику чи книжкову мудрість? На теперішні мої обставини в мене немає ні часу, ні грошей на це. Знаєте, ми неодмінно мусимо створити спілку робітників.

Мені було холодно на хисткому помості, і я поспішав чим-дуж спуститись на долину, Для трьох не вистачало роботи. В ту мить прибіг хлопчик, розмахуючи в повітрі папером.

— Чорт бери, це таблиця вигрaшів!—вигукнув Людвіг з певністю.—Нарешті дочекались!

І дійсно, це був список вигрaшів, і Людвіг виграв сорок п'ять тисяч крон. Струмент випав йому з рук.

— Я гадаю, що зараз зовсім піду,—сказав

він спантеличено. І погляд і голос його були неначе десь іздала.

Майстер Ольсен пробував його відмовити, бо важко було нам упоратися вдвох: ні один з нас нічого не тямив у будівлянні димарів. Сам Людвіг намовив нас до цієї праці; але він уже спускається по канату; не бажав навіть користуватися з драбини.

Мотовило сильно скрипіло під його вагою. Ще того самого вечора од'їхав він пароплавом до Копенгагену; ніхто нічого не довідався про його плани, а ми з майстром мусили докінчити верх димаря як уміли.

Людвіг зник без сліду, і протягом деякого часу про нього ніхто нічого не знав. Потім раптом ім'я його вплигло в цілком кезвичайному світлі, потім зникло і знову випурнуло, зробившись загальною притчею.

Один споміж наших, повернувши додому, запевняв, що бачив Людвіга причепуреним у театрі, другий згадував його ймення поруч з іменням славнозвісної актриси, а третій салдат із казарм, любовник панської куховарки—повідомив, що там на його честь зібралось веселе товариство. Одне слово, весь цей час Людвіг крутився в вищому світі, і пальцем не рушив для діла, ходив у рукавичках і носив на голові тонкий бриль, подібний до димаря.

Люди присягались, як оповідали про нього нісенітниці; їхня уява розгулювалась, і вони були схильні думати більш од того, що було навсправжки.

Сам я почував себе трошки засоромленим: взимку ми зустрілися з ним у народньому університеті, і обидва, по молодості, заключили між собою вічну дружбу. Ціле літо кочували ми нерозривно з одної робочої площадки на другу і наймалися завжди разом.

Для дальшого нашого розвитку ми змовилися були записатись до вищої технічної школи, як тільки заробимо на це досить грошей. І ось він просто зник, і не подає мені ніяких ознак життя.

— Та ти-ж повинен знати про нього що-небудь, ви-ж були такі близькі приятелі,—казали мені. А я мусив що-разу ніяково признаватися, що він мені ні разу навіть не написав.

Нишком я все-таки надіявся, що він напише і прише грошей для одвідування школи, адже він був такий багатий! Але, видко, він мене зовсім забув. Робилося що-раз ясніше, що його захопив великий світ. Він жив у вічному вирі й гаморі, не пам'ятаючи навіть себе, і великі гроші наче кинулися йому в голову. «Він зачарований», — казали навколо. Запевняли навіть,

що він завів собі коней і колясу і скрізь появляється зі своєю актрисою.

Вона витягнула його в великий світ і призвела до того, що він навіть змінив свою фамілію.

Він видавав себе тепер за шведського барона, і його борнгольмівська говірка в цьому йому дуже допомогла. □

До Різдва я заробив стільки грошей, що вступив на тримісячні курси в одну технічну школу в Зеландії. На весну я знову повернувся в Борнгольм і став шукати собі роботи. Грошові засоби не дозволили мені залишитися в Копенгагені, хоч це й було дуже привабливо, і через те я зі станції переїхав зразу на пароплав, щоб узяти собі білета далі. Доки я йшов головною вулицею, то все зупинявся то тут, то там перед вітринами крамниць і озирався на всі боки. Тут я раптом спостеріг молоду пару, що йшла передо мною; обоє здавались такими щасливими, що я не міг одірвати од них очей.

Він був у хутрі і в високому циліндрі, дама-ж цілком тонула в чомусь із пуху чи пір'я, напевне не знаю, але нагадувала мені голубку, що воркуючи горнулася до нього.

Я прискорив ступіні, щоб перегнати їх і поглянути на їх щасливі обличчя—це був Людвіг.

Коли вони підійшли до брами красивого дому, він обернувся і помахав мені рукою, а що я на нього гнівався, то вдавав, ніби не помітив його. Але на королівському ринку він догнав мене, зовсім засапавшись, і здавався дуже задоволеним, що побачив мене.

— Оце-ж то раз щасливий випадок!—казав він, сердечно стискаючи мою руку,—я так боявся, що втрачу тебе з очей, але-ж мені треба було відвести мсе малятко на верх.

— Це була актриса?—поспитав я трошки ушіпливо.

— Що ти, збожеволів? Це моя наречена—чарівна дівчина з банкірської сім'ї, дуже багаті. Ми швидко подружимося. Я, зрештою, зрблюся учасником фірми, ми з'єднаємо наші капітали і поширимо діло.

— Значиться, ти тут заробив багато грошей?

На це він нічого не відповів, а балакав далі, цілком як колишній челядник.

Він балагурич і сміявся так безтурботно і весело, наче хотів загладити свою довгу мовчанку, і в той самий час тягнув мене в каварню найкращого готелю, де все блищало золотом, різними оздобами і великими дзеркалами.

— Не скажеш, що тут чудово?—запитував він, розсівшись на дивані, але я признався йому, що в скромнішій каварні почував-би себе краще.

— Це ознака рабства, мій друже!—скрикнув він сміючись,—але тепер ти дістанеш щось таке, що тобі напевне сподобається!—Він покликав кельнера і замовив якийсь зовсім мені невідомий трунок, якого назви я навіть ніколи не чув. Узагалі я не переставав дивуватися з його поведінки, та з його знайомства. Щохвилі йому доводилося вставати, щоб розкла-нюватися зі шляхетними дамами, і взагалі він тримав себе так, наче народився графом.

Коли ми зібралися виходити, він злякано схопився за гаманець:

— Ах, позич мені, будь ласка, десять крон, я не маю при собі дрібних!—Так любо балакав він зі мною колись на риштованні.

— Але-ж ти такий багач!—сказав я дивуючись.

— Ну, що там, тих кілька монет я швидко спустив. Тепер я живу тим, що позичаю. Ти-ж знаєш, ми-ж це ще з фізики вчили, що цеглина, яка падає з вишини п'ятого поверху, може силою свого падіння підняти другу таку саму. Бачиш, таке саме й тут: коли спустити двадцять п'ять тисяч, можна і завинити стільки-ж, доки не спущено каната. А ось, як я оженюсь, тоді...—Я вирвав у нього обіцянку вислати мені гроші негайно, бо вони були мені потрібні на прожиток, доки не знайду собі заробітку.

Та він, розуміється, про це забув, а я зараз-таки після повороту додому знайшов собі роботу.

Наше вдале будування димарів надало майстрові Ольсенові сміливости, і тому взяв він на себе працю муляра біля одної церкви, і я став до нього за підручного.

Раз, серед літа, стояли ми разом на риштованні, щоб трохи одсапатись. Було дуже гаряче і ми, захопивши пива зі споживчого кооперативу, пили його, і згадували тільки-що померлого од сухот товариша-робітника.

В той час ми побачили на запиленій дорозі юнака. Він ніс під пахою клуночок, розмахував тростинкою і співав на всю горлянку.

— Мабуть у нього в горлі не застряг пил,— сказав Ольсен і ми, сміючись погодилися з цим.— Але, чорт побери! я справді гадаю...

І дійсно—це був Людвіг. Він видряпався по містках риштовання, як справжній чорт, одним скоком опинився перед нами і втягнув свій клунок на поміст.

— Добридень, майстре! Можна мені знову до вас?—спитав він весело. За п'ять хвилин він уже переодягнувся і щиро взявся до роботи.

— То тоді ти не оженився?—запитав я не без злої втіхи, коли ми взялися за роботу.

— Ах, усе це дурниці! Розуміється, коли це

комусь до смаку, то може й приємно. А я—дякую!
А як справа з клубом?

-- Само собою, кланяється з того світу.

— Значиться, ми повинні його знову одновити й гарненько взяти в руки, бо, знаєш, єсть люди, що люблять користуватись із життя на кошт інших, і я це гарно знаю. Розумієш?

Ну, розуміється! що до цього, то в нього був уже досвід. Зрештою, в його поведінці рідко помічалось щось нове; він зберіг свій колишній гарний настрій і ніколи не жалкував, що проциндрив ті «гроші».

Він був халіфом на годину, але йому все-таки подобалося стояти на риштованні і звідтіля зазирати в прийдешнє.

ЗУСТРІЧ.

У придорожніх рівчаках весняні води з журчанням просотуються в землю. Там, де вони пробігли, залишається грузьке, тепле болото, що наче оживає в гарячих проміннях сонця. Різноманітні тваринки кишають у ній, розповзуються на всі боки і залишають по собі на дорозі слизькі сліди, а земля нагадує собою плідне черево.

Як яскраво поривається в ній усе до життя! Вона то гаряча, то холодна. Коли надії нас не заведуть, буде гарний рік.

- Та це як-раз найбільш потрібне. Цієї зими свині мусили задовольнятися тільки з половини порції картоплі, а нуждарі?..

Та їх не продають ні на вагу, ні по кількості сала, а тому їм легше якимось перебиватися.

Вони можуть лягти і поспати зиму, і тим уникнути всяких скрут.

А крім того, існує-ж бо десь громадська добротність.

Зате для тих, у кого все діло в руху, цей час,

із його скороченням і припиненням виробництва, був дуже не до речі.

Скільки втрати принесла для них ця зима що-до мандрівок на південь, балів, вечер після театральних прем'єр і всіх тих насолод, про які нуждар, що випрохує для себе шматок черствого хліба, не має й найменшого уявлення.

Зрештою він замовк, як інші почали скаржитися. Аджэ-ж так воно завжди буває.

Так, це був незвичайний рік, кажуть старі люди, найбільш незвичайний із тих, що їм довелося пережити.

А далі все, про що посту́бувався сам господь-бог, пройшло як-найкраще. Зима була напрочуд легка; вже на початку лютого ластівки сповістили весну, а можливо, що вони й зовсім не одлітали у вирій. Земля була тільки злегенька вкрита снігом, а морозів зовсім не було. Кріт на цей раз одклав свою зимову сплячку і міг увесь час бігати і вештатись по поверхні землі. Як у січні випало багато снігу, він і в цій події брав участь. Я бачив чудне явище: він розкидав свої свіжі чорні могилки на галяві, вкритій шаром снігу в шість з половиною сантиметрів завтовшки.

Славний то був час для пташок по лісах та

полях і блаженний для всіх маленьких тварин, що бояться зимової холоднечі.

Тільки злидареві було погано. Він добре відчував, що стоїть по-за законом. Наколи всі маленькі створіння проводили весну і залежали лише од сприятливих чи важких умов природи, для злидаря не знаходилось ні єдиної крихти хліба, котру він міг-би підібрати.

Адже звичайно зима зачиняла двері своєї їдальні однаково як для злидарів, так і для тварин, але цього разу вона була така немилосердна саме до бідних людей, наче захолола до самої своєї глибини.

Їх самих було засуджено на провал на кону харчування, що так кепсько збудували їхні брати.

І їм доводилося переживати все це, як прокляття. Через те вони й стали такими сумними й задумливими.

Невже-ж і в гарні пори року безробіття буде тривати далі?

Хіба знайдуться ще сили, настільки могутні, щоби затримати рух корабля і припинити працю на волі?

Такі незвичайні події завжди надовго тягнуть за собою важкі наслідки. Я про це міркую безперестанку, як мандрую вранці по полю. За нашого дитинства цього ніколи не бувало.

Сталося щось нове; раніш вороги бідних не ховалися.

Тепер навколо вбогих хатин вештаються і дивляться з-під лоба люди,—виснажені і по блідлі од голодного безділля.

Навколо навалено гори роботи. Її більше, ніж коли-небудь; тільки протягнути руку! Але ті, що раніш ласкаво розподіляли її поміж пильними, тепер мовчать.

Вони одійшли назад і потонули в зимовій сплячці, що важким тягарем придушила злидаря.

Чи не можна скинути оцей убивний гніт?

Поки-що нуждареві тут усе не зрозуміле, і він тупо дивиться вперед, з розпукою в очах.

Кажуть, що це криза, але-ж для такого лиха всяка назва підходяща.

Перед тим для будування нічого на світі не вимагалось, крім праці і пильних рук, А цього, очевидячки, аж забагато. Та якась могутня, прихована воля опанувала всіх і силоміць приневолює до безділля.

Здається, може статися, що час безробіття затягнеться й на літо. І коли-ж це все кінчиться?

Я знайомий з більшою частиною оцих хатинок, але тепер вони не хочуть мати зі мною ніякого діла. Як тільки мене побачуть, зараз ховаються за другий ріг дому.

Навпроти села, на королівському шляху, зупинився великий, розкішний автомобіль найновішої системи.

Ніхто в ньому не сидить, але далі, у просторому полі, де одкривається прекрасний краєвид на Зунд¹ і на шведський беріг, проходиться по-стать у шкуратяній одежі, ступаючи то вперед, то назад.

Руки її чудно якось нерухомо спускаються з плечей, і вся ця особа сповнює мою душу моторошним почуттям, хоч обличчя її я ще не бачу.

Раптово, так раптово, аж я здригаюся, чоловік цей обертається і швидко йде до мене. Який у нього неприємний вигляд. Обличчя сіре, мов попіл, руки кінчаються зараз нижче ліктів, а кистів зовсім немає, і після того, як я тільки-що бачив мозоля і руки безробітних, по спині моїй пробігає дриж жаху, коли я дивлюся на людину без рук.

— Який гарний ранок,—каже незнайомий, киваючи мені головою,—як-раз пригожа година для поїздки на село.

— Ви, певне, шукаєте клаптя землі для вашої вілли—поспитав я.—Краєвид звідсіля чудовий.

¹ Зунд—протока між Скандинавським півостровом та Зеландією.

— Ні, я тут переїздом, і хочу встигнути перед сніданком трошки пощипати кілька поміщицьких садиб, розуміється, для того,—додав він,—щоби очистити місце для вілл.

— Таких участків і так уже більше ніж треба,—сказав я,—половина острову Зеланду¹ роздроблена та вкрита чортополохом замість зерна.

— А що тут мало рости?—спитав він, наче нічого не тямить.

— Зерно,—відповів я досить різко.

— Ну, так! Звичайно. Зрозуміло, що зерно. Що-ж більше? Вибачте, будь ласка, що я вас не зразу збагнув.

В його голосі почувалась насмішка.

— Зерно, звичайно, що-ж іще? Нічого-ж иншого тут земля і не сміє вирощувати! І не дивлячись на це, всі кричать без угаву:—«Хліба!» Але жарту на бік, шановний добродію, чи знаєте ви, хто пожирає оцю товарячу поживу? Що до мене, то я не люблю хліба і не мав-би нічого проти, якби все зерно зникло з поверхні землі.

— В таким разі, вас ця справа зовсім більше й не торкається.

— Не правда? Признатись, я ніколи й не думав про те, що росте, а що не росте. Чи що

¹ Зеланд один з найбільших островів, що на них лежить Данія

корисне для життя, чи Ні,—це для мене не має й що-найменшого значіння: я-ж не утилітарист. Там, де мені трапляється нагода—я й хапаю. Мету і всякі подібні дурниці я залишаю... іде... ну, іде... назвім-же їх з божою поміччю ідеалістами, цеб-то людей вашого сорту. Адже повинні й вони існувати.

— Ви, одначе, як бачу, наскрізь капіталіст,—скрикнув я.

— Капіталіст? Я? Ви гадаєте, що я належу до тих тварюк, що мають по парі паршивих тисячок, чи навіть мільйончиків?—одрік він глумливо.—Що я просяк наскрізь капіталом—ну, хай буде й так. Але я ще щось більше—коли вам доконче хочеться знати,—я дух капіталізму, я його ідея. Та подивіться-ж на мене гарненько, коли я вже попався вам на очі; я і вас, і багатьох інших уже примусив багато поміжувати. Мій дух панує над усіма, хто бере участь у змаганні. На мою честь—сильніший ковтає плохішого, а його глитає ще могутніший. Не почуваете ви, які це тягне за собою наслідки? Вони вигідні для небагатьох. А нижчій класі належить залишатись на споді.

— Але навіть під час ратування життя, найважливішим рухом єсть той, що одпихає тонучого.

— Ви неправильно розумієте справу, молодий чоловіче. Ви хочете, щоб кожний брав

участь у життєвих насолодах, і цим розбиваєтє його до щенту. Мое-ж завдання, навпаки, зібрати все в одну руку, розумієтє? в одну однісіньку, а все опрічне людство повернути на пролетаріят. Це справжній ідеал капіталіста. Його святая святих. І я справді вже близько до того, щоб утілити його в життя.

— До речі, ви собі й не уявляли, мабуть, що в мене такий зверхній вигляд? На погляд вашої «високої» корисности—я-ж каліка,—продовжував він.—Ви розчарувались, шановний мій? Зрештою, скажіть, коли в цьому ділі настільки тямущі,—де сказано, що треба бути корисним? І що таке користь, любий мій? Ви бачите її, здаєтєся, в збереженні життя як-найбільшої кількості людей, я-ж називаю це марнотратством, бо чи багато з них придатних для праці? Я не бачу ніякої потреби берегти таких людей, хіба що знайдєтєся їм пристосування.

З цими словами показав він утинком своєї руки на маленьку хатинкї, де згорблений од важкої праці робітник ходив без ціли.

— Це веселий Яків,—сказав я,—бідний проstack, дуже уважливий до жінки й дітей. Один із багатьох, що мріють про минуле.

— Боюся, що й він як і інші—даремно марять про нього,—відповів незнайомий.—Ви, напевне, як і багато людей, називаєтє теперішній час

кризою, а чи знаєте ви, що воно значить? Я збираюсь підіймати фонди,—ось коло чого, між нами кажучи, тепер усі заходились. Капіталізм поривається до того, щоб звузити поле своєї діяльності, бо необмежена потвора вже знову заворушилася. Зрозумійте, я переживаю муки, і при кожній новій сутичці викидаю з життя певну частину людей. Верстви середні і дрібних промисловців уже давно скасовано, тепер настає черга працьовитих робітників. Коли з ними, хоч я цього й не сподіваюся, піде все не досить гладенько, то я прийду тут на підмогу з великим локавтом. Я вже це вирішив. Правда, слухний час стерти вже з лиця землі оцих оджитих первісних тварин. Утримуванням своїх жінок і дітей вони здорожчують видатки виробництва та ще домагаються якихось прав на душу, що потребує дорогої уваги. Робітника, що єсть прототипом машини, мусимо нарешті здати до промислового музею. Над цим завданням я тепер саме й працюю. Якщо ви маєте хоч трохи чуткий слух, то можете й у безробітті відчувати правильний стук машини. Безробіття, по суті, зовсім не означає перерви в праці. Треба всіх переконати, мій любий, що дуже мало людей мають право виставляти які-небудь вимоги, і число їх усе зменшується. З другого боку, машини вдосконалюються і стають продукти-

вніші. Ми помітно наближуємось до розв'язання соціального питання. Його, зрештою, давно-б уже було розв'язано, якби уряд і суспільство не створили були штучного захисту для маси, що її приватні підприємці давно засудили на смерть. Під цією масою я розумію службовців, комісіонерів то-що. Якби панував тільки приватній капітал, усе-б швидко налагодилось цілком автоматично. Машина виконує всяку роботу далеко краще од людини і при тому не виставляє ніяких вимог. Робочі руки! Як це гарно згучить, милий мій! А хіба ми не визнали всі однодушно, що робітник—не людина? Людині потрібен тільки мозок! Чи можна вас попрохати, проїхатись зі мною в моїм новім автомобілі? Він дійсно дуже гарний.

— Але-ж у вас немає шофера?—коротко відповів я.

— Його нам не треба,—почув я відповідь.— Ви бачите шолом на цій підоймі? Коли я його наставлю, екіпаж дістає розпорядження просто із могого мозку. Все це дуже просто, і машина буде швидко так удосконалена, що зможе сама себе обслуговувати. Я прагну, як я вже сказав, того, щоб з'єднати все в одній руці, а тому—треба усунути всяку залежність од інших, і насамперед од цих брудних трудових рук, що заволоділи спочуттям усього світу. Що

ви дивитесь на мене з такою пронизливою злобою? Розуміється, в мене самого немає рук, я так і народився. В їх недостачі винен, мабуть, якийсь унутрішній ухил. Але, по правді, я не задрю нікому з тих, хто має оці лапи з п'ятьма пальцями. Вони тільки перешкоджають людству стати вільним. Ви не хочете їхати? Ну, гаразд, то йдіть. Зробіть мені тільки ласку, прикріпіть до мого кашкету оцей маленький дротяний провід, от-так, дякую. Зовсім увільнитись од допомоги рук я ще не можу, бо ще не осягнув того, щоб передавати наказ мійому екіпажу без дроту, але це згодом.

Ми помалу посувалися дорогою. Важка карета сумлінно котилася за нами слідком, як вірна собака, що її тримають на шнурі.

Незнайомий проникливо дивився в далечінь, глузлива посмішка грала йому на губах, а білі зуби блищали.

— Чого мені заперечувати, що я ненавиджу ці дурні руки, які насмілюються до того ще й загрожувати,—почав він знову.—Неробство, як я чув, породжує похмурі думки в людях, що до нього засуджені. Можливо, настане день, коли вони розтروщать фабрики й розіб'ють машини, щоб знову настав їх час, і вони могли затримати хід розвитку. Але я передбачав цю можливість і на випадок найменших ознак не-

задоволення посадовлю їх на скупу харч, цеб-то на голод. Ви зрозуміли? Він один із моїх найкращих спільників. Узагалі не існує ніякого іншого голоду, крім того, що я його сам пускаю в обіг. Я міг-би вбивати цих людей, як мух, а на природу складати вину.

«Я міг-би знищити плоди землі, так, щоб вони подохли од виснаження в кілька днів, але в мене до цього немає охоти; чим вони мені на перешкоді?

«Як бачите, я не сантиментальний, я тільки залишаю їм самим стерти себе з лиця землі, я тільки примушую їх голодувати,—а все інше робиться само собою. Відомо, що з мумій не йде поганого запаху. Діти мають найменшу силу опору, особливо, коли вони не можуть годуватись материним молоком.

«Через те за безробіття я не втягую в діло жінок, що мають немовлятка.

«Тепер ви вважаєте мене, мабуть, за біса, мій милий? На всякий випадок я тішу себе надією, що маю до них холодний розум. Чи можна знайти щось більш диявольське і zarazом більш величне над мій винахід — гроші. Таж їх так само багато, як людської крові, поту і сліз, усе те, що люди собі влаштували; про що мріяли і чого бажали—все влить в холодний метал.

«А мірило цінностей? Хіба ви справді вірите в цю дурницю? Зрештою я пожартував. Але-ж гроші дають чудовий акумулятор для всього, і це найпростіший, найкращий і при тому єдиний спосіб до подолання світу.

«Смішно сказати, але за допомогою грошей я можу хоч дарувати життя, хоч убивати, як мені тільки забогнеться. Я маю можливість замкнути в свою вогнетривалу і безпечну грошову шахву—різноманітні життєві добра, хіба це не геніяльно? Але мій винахід має ще одну прекрасну прикмету і без жадних моральних забобонів; вона полягає в тому, що гроші не пахнуть.

«Всяке інше покликання, чи то воно торкається краси, чи користи,—накладає на нас певну відповідальність, а я, дякуючи грошам, гальмую всякі корисні вчинки і пускаю в хід дурниці, коли це є для мене вигідним.

«Одверто кажучи, я повинен признатись, що яка-небудь невдала спекуляція для мене часто далеко вигідніша, ніж удача, і я почуваю себе найкраще там, де все розвалюється.

«Мої стихії—злидні і риск. Половина острову Зеланд спустошена для будівлі літниць. Ви з самого початку були ласкаві звернути на це мою увагу.

Але я це вже сам знав, молодче, бо власне я єсть виновником цього.

«Що правда, на цих місцях хліб уже не росте, але зате ростуть талери.

«Ні один ґрунт не є таким придатним для росту грошей, як той,» що шахрайством перейнявсь.

«Розуміється, я живу з того, що бореться з життєвою течією, а моїм елементом є—нечиста кров, що тече в жилах тільки в відворотному напрямку.

«Розв'язати велике питання добробуту не було ніколи моїм завданням,—навпаки, добробут більшості для мене зовсім не бажаний. Мое шанолюбство, на щастя, є скероване в інший бік. З того часу, як я існую на світі, я зіпсував більше засівів, ніж посіяв.

«Тепер, зрештою, я переможно радію. Я випробував спосіб прикидуватися мертвим, і вважаю, що цей новий дохідний спосіб надбання у всякому разі найвигідніший зі всіх, що я досі випробував.

«А так само і найбільш ідеальний, а видаток і праця нічого не варті.

«Скаржитись на важкі часи мені нема-чого.

«Взагалі, я цілком задоволений; усе повернулось на мою користь:

«Всі жаліються на безглузді економічні за-

кони, але я з цим незгідний. Загляньте-но в ліву кишеню моєї камізельки! Там кілька штук мільйонів, од них несе запахом коровника. Неправда? Це решта од арендного завдатку державі. Нема ні одного безглузлого закону, що не дав-би мені змоги погріти руки. Я заробляю навіть на законах, що вкорочують право власності.

«З церквою я давно в прекрасних відносинах. Але існує злочинне правило: продавати все, що маєш, і гроші роздавати вбогим. Та священники перші змінили його значіння. Взагалі, вони служили мені вірно; я ніколи не мав більше смиренних послідовників. Тепер виглядає так, ніби вони збираються трохи віддалитись од мене. Але я з цим мирюся; їх рабська запопадливість мене трошки компрометувала.

«Одначе, до побачення, молодий хлопче, я поспішаю до міста, де маю заснувати благодійне товариство для підпертя й постачання ближніх у важкий час. А ви, звичайно, горите бажанням нанести мені жорстокий удар? Будь ласка, будьте сміливі, папір усе терпить! І кланяйтесь од мене вашим робочим рукам!

Він скочив з цими словами в автомобіль і на прощання помахав мені утинками рук. Металева підойма насунула йому шолом на голову, автомобіль помчав з грукотом і за мить зник у хмарі

пороху. На протилежному боці вулиці, біля порогу своєї хатини, стояв з відкритим ротом веселий Яків і вирячився на автомобіля.

— Як він раптом заквапився, бідачисько,— сказав він,—можна подумати, що за ним гониться друге пришестья. Найкраще було-б послати йому заряд дробу в спину, доки він не встиг іще все перевернути.

З М І С Т.

Передне слово (<i>Ол. Дорошкевич</i>)	5
Хлібал	9
Виплата	20
Бігум-Дерев'янка	26
Дві жінки	44
Навернення	71
Лотерейний швед	85
Жіноча революція	147
Конча	161
Халіф на годину	181
Зустріч	191

УНІВЕРСАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

Надруковано:

№ 19. Анатоль Франс—Оповідання.

№ 20. Б. Ілlesh—Микола Шугай.

№ 21. Нексо—Пролетарські новели.

Готові до друку:

Генрі—Як ховався Чорний Біль.

Бляско Ібаньес—Валенсійські оповідання.

Бляско Ібаньес—Хатина.

Ромен Ролан—14 листів.

Джек Лондон—До Адама.

Джек Лондон—Оповідання.

Готують ся:

П. Ален—Люди.

Дюамель—Цивілізація.

Граф—Весна життя.

Р. Маран—Батуалья.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

504

Ціна 65 к

№ 19460

266/13

